

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN 20. YÜZYILIN
BAŞLARINA KADAR OSMANLI DEVLETİ VE
YENİ TÜRKİYE'NİN DOĞUŞU
(MODERNLEŞEN TÜRKİYE)

1

8. ANKARA'DA BÜYÜK MİLLET MECLİSİ VE FAALİYETLERİ (1920-1923)*

8.1. Meclisin Açılmasına Giden Süreç

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi ile İstanbul'da başlayıp dalga dalga Anadolu'ya yayılan Millî Hareket, onun liderliğinde daha da güçlenmiştir. İşgalci güçlere ve onlarla iş birliği içinde bulunan siyasi iktidara karşı çıkan milliyetçi güçler ortak bir akıl üretebilmek ve bir dayanışma sergileyebilmek için yerel kongreler yapmışlardır. Erzurum'da yapılan Kongre Mustafa Kemal Paşa'ya sivil önderlik yolunu açmıştır. Daha sonra yapılan Sivas Kongresi ile bu önderlik daha da güçlendirilmiştir. Her iki kongrede de kapatılmış olan Meclis-i Mebusanın açılması ve siyasi iktidarın meclisten güç alması, ortak akla dayalı bir politikanın oluşturulması dolayısıyla meşrutî sisteme yeniden dönülmesi istenmiştir. Sadrazam Damat Ferit Paşa bu isteklere olumlu cevap vermemiştir. Millî Harekatın zorlaması sonucu Damat Ferit Paşa hükûmeti istifa ettirildikten ve Ali Rıza Paşa Hükûmetinin kurulmasından sonra yeniden meşrutî idareye dönüşün yolları açılmıştır.

Ali Rıza Paşa hükûmeti seçim kararı almakla kalmamış, Milliyetçi güçlerin isteklerini öğrenmek üzere Anadolu'ya bir heyet göndermiştir. Varılan ortak karar çerçevesinde ülkede seçimler yapılmış ve 12 Ocak 1920'de Meclis-i Umumi yeniden açılarak üçüncü kez Meşrutî rejime geçilmiştir.¹²³² Meclis-i Mebusan, Padişahın, İstanbul hükûmetinin ve İtilaf Devletlerinin isteklerinin dışında, Osmanlı halkının çıkarlarını ön plana alan bir çalışma sergilemiştir.¹²³³ Türklerin hangi ilkeler çerçevesinde barış yapabileceği Misak-ı Millî adlı belge ile açıkça ortaya konmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun millî sınırlar içinde tam bağımsız, eşit ve egemen bir devlet olmasını amaçlayan bu meclis, İtilaf Devletlerinin sömürgeci ve parçalayıcı politikasına da karşı çıkmıştır. Ancak 16 Mart 1920'de İstanbul İtilaf Devletlerince fiilen işgal altına

* Prof. Dr. İhsan Güneş, Yeditepe Üniversitesi, Öğretim Üyesi, ihsan@igunes.com

1232 İhsan Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Genel Milletvekili Seçimleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, s. 17 vd.

1233 Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Rejimine Geçiş", *Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Kitabevi, Ankara 1981, s. 186 vd.; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi IV. Dönem İçtima Senesi I, C 1*, TBMM Basımevi, Ankara 1992.

alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa yapılan eylemi, XX. yüzyıl uygarlığının kutsal saydığı tüm değerlere karşı yöneltilmiş bir darbe saymış ve işgali protesto eden bildirimler yayımlamış, ilgili yerlere de göndermiştir.¹²³⁴

XX. yüzyılın en önemli özelliği parlamentolu sistemin yaygınlaşmasıydı. Oysa İstanbul'un işgaliyle Osmanlı Parlamentosunun özgürce çalışması engellenmişti. Bunu gören mebuslar 18 Mart 1920'de "mebusluk vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir halin gelmesine kadar" meclis çalışmalarının durdurulmasını kararlaştırmışlardır.¹²³⁵ Böylece, İstanbul'un işgali, Meclis-i Mebusanın kapatılması; Osmanlı İmparatorluğu'nun meşruti sistemini diğer bir deyimle Osmanlı hükûmetinin de meşruiyetini sona erdirmiştir. Daha seçimler sırasında, seçimlerin gidişatından rahatsız olan ve Padişaha ve İngiliz Kralına sunduğu belgede "böyle bir meclisin ya açılmamasını ya da açılır ise dağıtılmasını" isteyen İngiliz Muhipleri Cemiyetinin de istediği gerçekleştirilmiştir.¹²³⁶

Türk halkı, İstanbul'un işgali ile kendi yazgısını kendisinin çizmesi gerektiği düşüncesiyle yüz yüze gelmiş, Türk toplumunun yaşamında yeni bir dönem başlamıştır.¹²³⁷ Bu da, Mustafa Kemal Paşanın belirttiği gibi "bir avuç Türkün yaşadığı ata yurdunda" "hâkimiyeti milliyeye dayanan kayıtsız ve şartsız bağımsız yeni bir Türk devletinin kurulması" dönemidir.¹²³⁸

8.1.1. Seçim Kararının Alınması ve Yapılan Çalışmalar

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalinin hemen ardından 17 Mart 1920'de ordu komutanlarına ve valilere gönderdiği bir genelgede; *İstanbul Meclis-i Mebusan'ına ve hükûmet-i merkezîyeye başta İngilizler olduğu halde Kuva-yı İtilafîye tarafından resmen ve cebren vaziyet olunarak hâkimiyet ve istiklal-i Osmaninin haleldar edilmiş olması devletin vaziyet-i umumiyesinde esaslı bir tebeddül vücuda getirmiştir. Kanun-ı Esasimizin tahtı siyanetinde bulunması lazım gelen kuvve-i teşriyye, adliye ve icraiyyeden ibaret olan kuvvayı selase-i devlet bugün mevcut değildir. Binaenaleyh vaziyet-i haziranın, İstanbul ile rabitasını tamamen kat edilmiş bulunan Anadolu'da icap ettireceği tarzı idareye ait esasatı her milletin bu gibi zamanlarda mü-*

1234 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 284-287, **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyan-nameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 268-274.

1235 **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre IV, İctima Senesi, I**, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 496 Onların bu kararını, Padişahın Meclis-i Mebusanı kapattığını belirten 11 Nisan 1920 tarihli "irade-i seniyyesi izledi." Bk. **Takvim-i Vekayi**, 13 Nisan 1336, **BOA**, DÜİT, 5/1-3-28/1.

1236 Sina Akşin, İstanbul **Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C 2, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 179.

1237 **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Mart 1336.

1238 Mustafa Kemal, **Nutuk**, s. 9.

racaat ettiği ahvale tevfikân bir meclis-i müessisân teşkiliyle tesbit etmek zaruridir. Aynı zamanda makam-ı hilafet ve saltanatın masuniyet ve istiklalini ve makam-ı hilafet ve saltanat olan İstanbul'un tahlisini istihdaf edecek mücahedat-ı milliye meclis-imüessisanın murakabesi elzemdır. Bu meclisin şu ahvale göre müstacelen içtimaındaki ehemmiyet dahi aşikâr olduğundan ve meclis-i millinin iştirakleriyle meclis-i müessisanın davetine imkân-ı maddi dahi gayri mevcut bulunduğundan bervechi ati azanın nihayet 15 gün zarfında ekseriyat teşkil edecek surette içtima ettirilmesi heyetimizce karargir olmuştur.

1- Meclis-i müessisan Ankara'da içtima edecektir.

2- Meclis-i müessisan azaları cesaret-i medeniye, kabiliyet-i fikrîye, se-labet-i diniye ve milliye gibi evsafı haiz olmakla beraber yirmi beş yaşından ekal olmamak ve su-i şöhret eshabından bulunmamak meşruttur.

3- Meclis-i müessisan intihabında livalar esas ittihaz edilecektir.

4- Anasırı gayrimüslime intihabata iştirak ettirilmeyecektir.

5- Her livadan beş aza intihab olunacaktır.

6- Meclis-i müessisanın müstacelen içtimaındaki zaruret, ârâ-yı umu-miye-i milliyeye doğrudan doğruya müracaat suretiyle intihabatın icrasına mani olduğundan intihabat idare ve belediye meclislerinde temerküz eden aray-ı milliye istinat ettirmek tariki tercih edilmiştir. Binaenaleyh intihabat her liva idare ve belediye meclisleriyle müdafaa-i hukuk heyeti merkezleri tarafından aynı günde ve aynı celsede içtima edilecektir.

7- Meclis-i müessisan azalığına her fıkra, zümre, cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin bu mücadele-i mukadde-seye fiilen iştirak için müstakilen namzetliğin istediği mahallerde ilâna hak-kı vardır...¹²³⁹ diyerek, ortaya çıkan sorunun yine halkın katılımı ile Ankara'da toplanacak Meclis-i Müessisan (Kurucu Meclis) ile aşılmasını düşündüğünü be-lirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa yeni meclisin Ankara'da toplanması konusundaki dü-şüncelerini sınırlı sayıdaki asker ve sivil yöneticilerle paylaşmak üzere yukarıdaki genelgeyi 17 Mart'ta gizli olarak onlarla paylaşmıştır. Bu genelge çeşitli tepkileri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa *Kanun-ı Esâsi'nin ve intihap kanununun vazih ve müeyyet usûlleri mevcut ve müntehib-i saniler muayyen iken bunları terk ve ihmal caiz değildir. Meclis-i milliye gelecek zevatın evsaf ve şeraitine gelince, bu da intihabat kanununda sarihtir. Bu takdirde belediyelerin ve meclis-i idarelerin intihabat umuruna tesir ettirilmesine lüzum yoktur. Şimdilik bütün*

1239 Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Türkiye Yay., İstanbul 1969, s. 513-514; **Harp Tarihi Vesikalari Dergisi**, S 23, 1958, Vesika No:592.

*meclis-i millinin aynı badire-i felakete nazarı dikkate alınarak ve yine kanunun tayin ettiği nüfus ve miktar üzerinden yeni mebuslar süratle intihab edilir. Birçok mebuslarımız sağ salim kurtulur da Anadolu'ya geçerse teşekkül edecek Meclis-i Milli'de yeni ve eski mebuslarımızın iştirak ve kararı ile ol zaman meclis-i müessisanın tesis ve ilanı daha muvafık olur. Evsaf-ı mümtaze-i lâıykaya sahip olanlardan Meclis-i Âyan ve hatta hükümet-i icraiye dahi teşekkül eder*¹²⁴⁰ diyerek, meclisin adına, oluşum biçimine karşı olduğunu belirtmiştir. Kâzım Karabekir Paşa bir de öneride bulunarak meclise Şura-yı Millî denmesini istemiştir.¹²⁴¹

Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1920 tarihli yanıtında; Meclis-i Millinin yasal niteliğe sahip olması için Âyan ve Mebusanın bir arada bulunması gerektiğini; oysa Âyanın Ankara'ya gelemeyeceğini, mevcut koşullar nedeniyle “milletin müessisan” yetkisiyle seçeceği milletvekillerinin ülke sorunlarına çözüm bulabileceğini belirttikten sonra; seçimlere belediye ve idare meclisleri ile müdafaa-i hukuk derneklerinin katılmasının zorunlu olduğunu yinelemiştir.¹²⁴²

Kâzım Karabekir Paşa, meclisin Ankara'da toplanmasını olumlu karşılamış fakat “meclis-i müessisan tabiri(nin) milletimiz için pek yabancı olduğu(-nu) bazı su-i tefekkür ve telakkilere sebebiyet vereceği”ni belirterek meclis-i müessisan adını hoş karşılamamıştır.¹²⁴³

3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey ve Sivas Valisi Reşit Paşa da Meclis-i Müessisan terimine karşı çıkmıştır.¹²⁴⁴

Gerek Kâzım Karabekir Paşa, gerek diğerleri Mustafa Kemal Paşa'nın

1240 Karabekir, *age.*, s. 515.

1241 Karabekir, *age.*, s. 517.

1242 Karabekir, *age.*, s. 515.

1243 Karabekir, *age.*, s. 516.

1244 Bk. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, 1958, S 23, Vesika No: 593-594, s. 95. 3. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey şöyle düşünüyordu: “Müessisan namı altında memlekette intihab icrasına ne ahval-i zihniyei millet müsaittir ne de bu işi kavrayacak zihniyetle vaz'iyet-i hâzırada memleketlerinden ayrılıp oraya gelebilirler Ve binnetice verilecek kararlar memlekete gayr-i kabil-i tatbik gelmekle muta olmamak zararını müeddil olur.” bk. **Agd.**, Vesika No: 593. “Bir yasama meclisinin kurulmasına ihtiyaç vardır. Yalnız halkın alışmadığı adlar konulması, yeni bir dedikodu yaratır ve kişisel hükümet kurulacağı söylentilerini artırır. Halkın alıştığı şekiller ve teşkilatla durumu idareye ihtiyaç kesindir. Değişiklikten söz etmekte tehlike çoktur. Yeniden bir mebuslar meclisi seçilmesi mümkündür. Bu meclisin seçeceği güvenilir kişiler yürütme görevini yapar, Meclis onları denetler. Halk Mebuslar Meclisini bilir, heyeti temsiliyeye alışktır. Ülke bunlarla pek güzel yönetilebilir. Yeni Meclisin kurulmasına kadar böyle devam edilmelidir.” **Atatürk Haftası Armağanı**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara 10 Kasım 1976, s. 51. Selahattin Bey'e Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevap için bk. **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, s. 272-274, agd, Vesika No: 594.

düşüncelerini kavrayamamışlardı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa bu genelgede belirttiği “meclisi müessisan” ile mevcut rejimi değiştirmeyi düşünüyordu. Çünkü “Osmanlı Devleti’nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı.”¹²⁴⁵ Geleneksel Osmanlı parlamenter sistemiyle rejimi değiştirmek olası değildi. Zira Osmanlı Parlamentosu halkın seçtiği milletvekilleri ve padişahın atadığı âyan üyelerinden oluşuyordu. Âyan, genellikle kurulu düzen ve padişah yanlısı idi. Milletvekilleri içinde de Anadolu ulusal eylemine karşı olanlar vardı.¹²⁴⁶ Yürütmenin başında bulunan padişah ve hükûmetin Ankara’ya taşınması ve bunun ulusalcılar tarafından benimsenmesi ise, ulusalcıların kendi kendilerini yadsımaları olacaktı.¹²⁴⁷

Mustafa Kemal, ulusal eylemin dayanacağı silahlı güçlerin ve sivil yöneticilerin önerilerini de göz önüne alarak kendi görüşlerinden özveride bulunmak pahasına da olsa 19 Mart 1920’de şu genelgeyi yayımladı:

Merkez-i Devletin dahi Düvel-i İtilafiye tarafından resmen işgali kuvve-i teşriîye ve adliye ve icraiyyeden ibaret olan kuvva-yı milliye-i devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifayı vazifeye imkân göremediğini hükûmete resmen tebliğ ederek meclis-i mebusan dağılmıştır. Şu halde makarr-ı devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından selahiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclisin Ankara’da içtimaa daveti ve dağılmış olan mebusandan Ankara’ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmeleri zaruri görülmüştür. Binaenaleyh zirde derç edilen talimat mucibince intihabatın icrası hamiyet ve reviyet-i perveranelerinden muntazardır:

1- Ankara’da selahiyet-i fevkaladeye malik bir meclis umur-ı milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir.

2- Bu meclise aza olarak intihab olunacak zevat meb’usan hakkındaki şerait-i kanuniyeye tabidir.

3- İntihabatta livalar esas ittihaz edilecektir.

4- Her livadan beş aza intihab olunacaktır.

5- Her liva, kazalarından celb edeceği müntehib-i sanilerinden ve meclisleriyle liva müdafaa-i hukuk heyeti idarelerinin ve vilayetlerde merkez-i vilayet heyet-i merkeziyelerinden ve vilayet idare meclisleriyle merkez-i vilayet belediye meclisinden ve merkez-i vilayet ve merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehib-i sanilerinden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

6- Bu meclis azalığına her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet

1245 Mustafa Kemal, **Nutuk**, s. 9.

1246 Örneğin, Erzurum milletvekili Ziya Bey, bk. Karabekir, **agy.**, s. 520.

1247 Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, B.Ü. Yayını, İstanbul 1980, s. 25.

gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin bu mücadele-i mukaddeseye fiilen iştiraki için müstakilen namzetliğini istediği mahalde ilâna hakkı vardır.

7- İntihabata, her mahalın en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selamet-i intihaptan mes'ul olacaktır.

8- İntihap, rey-i hafî ve ekseriyet-i mutlaka ile icra ve tasnif-i ara, meclisin içlerinden intihap edeceği iki zat tarafından, fakat huzur-ı mecliste ifa edilecektir.

9- İntihap neticesinde, bilumum azanın imza ve zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahalinde alikonularak diğer iki nüshasının biri intihap olunan zata tevdi ve diğeri meclise irsal olunacaktır.

10- Azaların alacakları tahsisat, bilâhare meclisçe takarrür ettirilecektir. Ancak azimet harcırahları intihap meclislerinin masarîf-i zaruriye hesabıyla takdir edeceği miktar üzerinden, mahalleri hükûmetlerince temin olunacaktır.

11- İntihabat nihayet on beş gün zarfında ekseriyetle Ankara'da içtimai temin edilmek üzere itmam olunarak azalar tahrik ve netice azanın isimleriyle birlikte derhal iş'ar edilecektir.¹²⁴⁸

Bu genelge, bir yandan ülkede yeni bir seçimin başlamasını emrederken, öte yandan da seçimin hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağını belirtiyordu.

Kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye adına yayımladığı bu genelge ile yeni bir devlet kurma sürecini de başlatmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı bu seçim genelgesi Türkiye'de yeni bir dönüşümü simgeliyordu. Zira o güne değin Türk halkı gerek yerel yönetimler için gerekse Meclis-i Umumi için çeşitli kez sandık başına gitmişti. Dolayısıyla yadsınamayacak bir oy verme kültürü oluşturmuştu.¹²⁴⁹ Ancak bu seçim diğerlerinden oldukça farklılık gösteriyordu.

Seçim birimi olarak livalar esas alınmıştı. Büyüklüğüne, nüfus sayısına bakılmadan her livadan eşit sayıda milletvekili seçilecekti. Milletvekillerini sadece ikinci seçmenler değil ikinci seçmenlerin yanında İl Genel Mec-

1248 **Nutuk**, C 1, s. 421-422. **CBA**, 490-01-34-141-2 (1-2). Kâzım Karabekir ise, genelgeyi biraz daha farklı vermektedir, bk. **age.**, s. 516-517. Mustafa Kemal Paşa her livadan 5'er kişinin seçilmesinin nedenlerini şöyle açıklıyor: 1-Meclis-i Âyan olmayacak. 2-Bazı yerlerde seçim yapılamayacak. Bu da Ankara'ya gelecek milletvekili sayısını azaltacak. Dolayısıyla meclisin halkı temsil gücü zayıflayacak. Bunu önleyebilmek için her livadan 5 kişinin seçilmesi öngörüldü. Karabekir, **age.**, s. 517; **Atatürk Arşivi Kataloğu**, 33-1.

1249 İhsan Güneş, **Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Genel Milletvekili Seçimleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet**, C I, TBMM Vakfı Yay., 1997, s. 73-81, 243-270.

lisi üyeleri, Belediye Meclisi üyeleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez üyeleri birlikte seçeceklerdi. Seçimler en yüksek mülki yöneticinin sorumluluğunda yapılacaktı. Her parti, cemiyet serbestçe adayını gösterebilecekti. Dileyen kişi de bağımsız olarak adaylığını koyabilecekti. Memur olanlar da görevlerinden ayrılmadan bulunduğu ya da istediği yerden aday olabilecekti. Kadınların oy vermelerine izin vermeyen bu seçim genelgesi hem Osmanlı Anayasasına hem de yürürlükteki seçim mevzuatına aykırıydı. Devrimci bir özellik taşıyordu.¹²⁵⁰ Ülkenin içinde bulunduğu koşullar olağanüstü önlemler almayı gerektirdiği için böyle bir yola gidilmişti. Bu durum bazı itirazları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Meclisi Mebusan'ın başkanı Celalettin Arif Bey;¹²⁵¹ bu genelgeye göre toplanacak meclisin Osmanlı anayasasına aykırı olduğunu belirtmiştir. Ona göre toplanması gerekli meclis; “feshedilen ya da saldırıya uğrayan meclis üyelerinden kurtulabilenlerle vilayet ve liva idare meclislerinin seçecekleri ikişer kişinin” toplanması ile oluşacak meclisti”.¹²⁵²

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli yönergelerinin ilgili yerlere ulaşması üzerine seçim çalışmaları başlamıştır.¹²⁵³ Bir yandan seçimler yapılırken diğer yandan da oy verme işleminin kazalarda da yapılması gibi halkın katılımını kolaylaştıracak düzenlemeler yapılmıştır.¹²⁵⁴

Seçim çalışmalarının başlamasından on üç gün sonra Sivas vilayeti ile Kayseri, Tokat, Yozgat, Kangiri ve Kastamonu livalarında seçim tamamlanarak milletvekilleri Ankara'ya hareket etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa seçimlerle yakından ilgilenmiş valilerden, kolordu komutanlarından, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reislerinden, Belediye Başkanlarından seçimlerin gidişatı hakkında sürekli bilgi almaya çalışmıştır.¹²⁵⁵ Seçim genelgesinde 15 gün içinde seçimlerin bitirilmesi istenmiş ise de bu gerçekleşmemiştir. Zira ülkenin içinde bulunduğu somut koşullar bu isteğin yerine getirilmesine izin vermemiştir. Başta Padişah ve hükümeti olmak üzere merkezî yönetim ile onlarla iş birliği içinde bulunanlar ve İtilaf Devletleri seçimlerin yapılmasını istemiyordu. O nedenle de seçimleri engellemek için

1250 Bk., **Kanun-ı Esasi**, madde, 42, 65, 67. **İntihabat-ı Mebusan Kanunu**, İzmir 1324.

1251 Mustafa Kemal Paşa Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'e ve Bolu Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesine İstanbul'dan sine-i millete iltica eylemek üzere çıkan Meclis-i Mebusan Reisinin de içinde olduğu kafilenin yarın Bolu'ya ulaşacağını, görkemli bir karşılama yapılmasını istemiştir.(27/18 Mart 1920). Onun isteği yerine getirilmiştir. Bk. **ATZB**, 29-57 aa-ab.

1252 Mustafa Kemal, **Nutuk**, C 1, s.424-425. Fakat Ankara'ya geldikten sonra Heyet-i Temsiliyenin yayınladığı yönergenin Anayasa'ya uygun olduğunu belirtmiş ve “millî hukuku” Ankara'dan “müdafaa edebilmek vazifesi ile dolu olanları Ankara'ya davet” etmiştir. **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Nisan 1336; **Atatürk Haftası Armağanı**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara 10 Kasım 1976, No:5, 1976, s. 55-56.

1253 **ATZB**, 33-1 aa.

1254 **ATZB**, 33-1 am, an, ara, as, Karabekir, **age.**, s.518.

1255 **ATZB**, 33-1 dg.

her türlü yola başvuruyorlardı. Heyet-i Temsiliye yurdun her yanında da etkin değildi.¹²⁵⁶ Sivil yöneticilerin yanında kimi komutanlar da tam olarak Mustafa Kemal Paşa'ya inanmış değildi.¹²⁵⁷ Bunlar, Ankara yerine, İstanbul'la bağlantılarını sürdürüyorlar dolayısıyla seçimlerin hızlanmasına katkıda bulunmuyorlardı,¹²⁵⁸ Halkı aydınlatacak kitle iletişim araçları da yetersizdi.¹²⁵⁹

Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullar nedeniyle seçimler tam yapılamamıştır. Nitekim Çatalca, Gelibolu, Kırklareli ve Tekirdağ'da seçim yapılamamıştır. Adana, İzmir, İzmit, Mersin gibi işgal altında bulunan yerlerin sadece belirli yörelerinde seçim yapılabilmektedir.¹²⁶⁰ Seçim yapılan bazı yerlerde ise istenilen sayıda milletvekili çıkarılamamıştır. Mustafa Kemal Paşa ulusal mücadelenin gerek düşünsel, gerekse eylemsel safhalarında yararlı olacak kişileri bu gibi milletvekili eksik olarak görünen kimi yerlerden aday gösterip onların meclise girmeleri için uygun fırsat olarak görmüştür.¹²⁶¹ Ayrıca Ankara'da toplanacak mecliste kimi silah arkadaşlarının da bulunmasını istemiş ve bunların seçilmesi için girişimde de bulunmuştur.¹²⁶² Seçimler istenilen sürede bitirilememiş, Meclis çalışmalarına başladıktan sonra da seçimlere devam edilmiştir. Bu arada İstanbul'dan kaçıp Türkiye Büyük Millet Meclisine katılmak isteyenlerin Ankara'ya gelişleri de sürmüştür. 27 Ekim 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, Meclis-i Mebusan üyelerinin artık kabul edilmemesini kararlaştırarak İstanbul'dan Ankara'ya mebus akışını durdurmuştur.¹²⁶³

Seçimlerde bazı yerlerde olaylar da çıkmış seçimler ya ertelenmiş ya da tekrarlanmıştır. Örneğin, Karesi'de çıkan olaylar nedeniyle seçim ertelenmiş

1256 4 Mayıs 1336 tarihli emrin yazılış yerleri bize bu konuda şu bilgiyi vermektedir: Edirne, Bursa, Erzurum, Bitlis, Trabzon, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Kastamonu, Konya vilayetleri ile, Erzincan, Canik, Ayantep, Maraş, Urfa, Kayseri, Niğde, İçel, Teke (Denizli-Nazilli), Mentеше, Afyon, Eskişehir, Kütahya, Karesi, Kala-i Sultaniye, İzmit, Bolu, Çatalca Matusarırlıklarına, Yozgat, Gelibolu, Tekfurdağı, Kırkkilise, istinaf Mudde-i Umumiliklerine yazıldıklarına göre, Meclisin egemen olduğu yörelerin buralar olduğu söylenebilir, bk. Faik Reşit Unat: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşuna Ait Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları Dergisi**, C 1, s. 6, s. 404.

1257 Mustafa Kemal, **Nutuk**, s. 292.

1258 Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 323 v.d. Fahrettin Bey'le Yusuf İzzet Paşa'nın olumsuz tavırları seçimleri de etkilemiştir. Karabekir, **age.**, s. 533.

1259 Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, s. 72.

1260 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, 1956, s. 16. Belge No: 413-414, 430.

1261 Güneş, **age.**, s. 120.

1262 Bk., Güneş, **Atatürk Dönemi Türkiyesinde...**, s. 118 vd.

1263 **TBMM Zabıt Ceridesi**, I. Devre, C 5, s. 189. **Düstur**, 3. Tertip, C 1, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1953, s. 78.

tir.¹²⁶⁴ Urfa'da bazı şikâyetler üzerine mutasarrıf seçimleri tekrarlamıştır.¹²⁶⁵ Elbistan seçimlerinde suistimal yapıldığı belirtilmiş,¹²⁶⁶ Burdur seçimlerine itiraz edilmiştir.¹²⁶⁷

Seçimler başladığı zaman, İstanbul Meclis-i Mebusanı için adaylığını koyan ağa eşraf kesiminin çoğu bu seçimde sinmiş, ortalıkta gözükmez olmuştu. Osmanlı Padişahının isteği dışında âdeta onun emirlerine meydan okurcasına Ankara'da toplanacak meclise katılmayı ya da onları desteklemeyi pek de akıllıca bir davranış olarak görmemişlerdir. Bunlar, *Ankara'da bir millet meclisi toplantısına imkân verilmeyeceği ve verilse bile havadan bombardıman ile meclisin bir kanaraya (mezbahaya) çevrileceğini*¹²⁶⁸ düşünüyorlardı. Onlara göre Ankara'ya gitmek ölüme gitmek, mal ve mülkünü dolayısıyla da refahını kaybetmek demektir. Bunu da göze alamamışlardır.

Parlamentolu sistemlerde seçilen milletvekillerinin yarısından çoğu meclise gelmedikçe, meclisin açılmasının geciktirilmesi gelenektir. Bu gelenek Anadolu ulusalcılarını bir hayli düşündürüyordu. Çünkü onlar her hareketlerini demokratik ilkelere ve kurallara oturtmaya özen gösteriyorlardı. Ancak ülkede, olağanüstü koşullar yaşıyordu. Bu nedenle gelenekler bir kenara itilerek meclisin bir an evvel açılması zorunlu hale gelmişti. Zira isyan dalgaları Ankara'ya ulaşmıştı. Ankara'ya gelmiş bulunan milletvekilleri de sık sık bu konuyu dile getiriyorlardı. Mustafa Kemal Paşa seçilen milletvekillerinin vakit kaybedilmeden Ankara'ya ulaşmalarının sağlanmasını istiyordu.¹²⁶⁹ Ancak kimi milletvekilleri Ankara'ya gelmekte zorlanıyordu. Yol masrafları için para bulamıyordu. Bu sorunun aşılması için Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye adına, Müdafai Hukuk Cemiyetlerine, Belediyelere, Valiliklere yazılar yazarak,¹²⁷⁰ seçilen milletvekillerinin harcırahlarının mahallî hükümetlerce karşılanarak Ankara'ya gönderilmesini istemiştir.¹²⁷¹ Ayrıca kimi milletvekillerine de özel telgraflar göndererek Meclisin açılışında hazır bulunmalarını sağlamaya çalışmıştır.¹²⁷²

1264 ATZB, 23-35.

1265 ATZB, 22-32.

1266 ATZB, 21-4, ATZB, 20-21-h.

1267 ATZB, 32-9.

1268 Emin Erkul, "Milli Mücadele Hatıraları", *Vakit*, 18 Şubat 1954, s. 2.

1269 ATZB, 33.1 gn.

1270 ATZB, 33-1 gn.

1271 ATZB, 33-1 ih.

1272 Örneğin Konya milletvekili Vehbi Efendiye 18 Nisanda gönderdiği telgrafta şöyle diyor: *Konya Mebusu Vehbi Efendi Hazretlerine Meclisin açılmasına birkaç gün kalmıştır. Yeniden seçilen zevat ile beraber Ankara'ya teşrifleri rica olunur. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal. ATZB, 22-168. aa. Vehbi Efendi rahatsızlığını gerekçe göstererek izin istemiştir. ATZB, 168.ab.*

Ankara'da bulunan milletvekilleri ile 11 Nisan'da yapılan görüşmeler sonunda meclisin, 22 Nisan Perşembe günü açılması kararlaştırılmıştı.¹²⁷³ Fakat daha sonra bu karardan vazgeçilerek Meclisin 23 Nisan 1920 Cuma günü açılmasının halk üzerinde olumlu etki bırakacağı düşünülerek açılış Cuma gününe ertelenmiştir. Bu değişikliği Yunus Nadi şöyle açıklamaktadır: *Hasımlarımız bizi mağlup edebilmek için müracaat ettikleri muhtelif silahlar içinde ezcümle, dine ve şeriata dahi istinat ediyorlar ve bizi şer'an asi ilan etmek hususunda çok ileri gidiyorlardı. (Meşihat-ı İslâmiye) makamının fetvaları hep bu esas ve maksatla tertip edilmişti. Halife beyannameleri de hep bu esas ve maksada istinat ediyordu. (Damat Ferit) bu yoldan yürüyordu. Hâlbuki Ankara'da vatan ve milletin halas ve istiklali gayesi etrafında toplanan zevat din ve imandan tecerrüt etmiş kimseler değildi. Onların içinde hakiki din âlimleri de bulduktan başka, milletin halas ve istiklalinde elbette din ve şeriata dahi ağyarın ayakları altında zelil ve perişan edilmekten kurtarılması hususu da vardı. Dine hizmet ve riayet bahsinde dahi en büyük hürmet mevkii elbette Ankara'da toplanan fedakârlar tarafında idi. İngilizler Yunanlıların lehine milleti boğmağa, parçalatmağa, mahvetmeye alet olanların dini ağızlarına almaları bile dünyanın en sefil alçaklığı idi. Hakikat bu merkezde iken; İstanbul'un olanca nedameti ile Ankara aleyhine milletin mukaddesatını tahrik vesilesi yapmasına karşı, Ankara'nın dahi layık ve lazım olduğu veçhile mukabele etmesi zarureti hâsıl olmuştur. Bu cümleden olarak meclisin küşadı günü perşembeden cumaya ertelenmişti.*¹²⁷⁴

Meclisin 23 Nisan Cuma günü açılmasına karar verildikten sonra bu karar, kolordulara, 61. Fırka Komutanlığına, tüm vilayetlere, müstakil livalara, müdafaa-i hukuk heyet-i merkezîyelerine ve belediye başkanlıklarına "gayet ivedidir" kaydıyla 21 Nisan 1920'de şu telgrafla bildirilmiştir:

1- Tanrı'nın yardımı ile Nisan'ın 23. Cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2- Vatanın bağımsızlığı, yüce halifelik ve padişahlık kurumununun kurtarılması gibi en önemli ve ölüm dirimle ilgili görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya getirmekle o günün kutsallığından yararlanılacak ve tüm sayın milletvekilleriyle birlikte, Hacı Bayram Camii'nde cuma namazı kılınarak Kuran'ın ve namazın nurlarından ışık alınacak ve güç kazanılacaktır. Namaz kılınıldıktan sonra lihye-i saadet ve sancak-ı şerif alınarak meclisin toplanacağı binaya gidilecektir. Buraya gidilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu törende camiden başlayarak, meclise değin, Kolordu Komutanlığınca askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

¹²⁷³ Meclisin 21 Nisan Çarşamba günü açılacağı 12 Nisan 1920'de 56. ve 61. Fırka komutanlığı ile vilayet ve livalara bildirilmiştir. **ATZB**, 33-1hu.

¹²⁷⁴ Nadi, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi**, s. 27.

3- Açılış gününün kutsallığını belirtmek için, il merkezinde vali beyefendinin düzenleyeceği üzere, hatim indirilmeye ve buhari okunmaya şimdiden başlanacak ve hatimin son bölümleri, uğur için cuma günü namazdan sonra meclisin toplandığı yerin önünde okunup bitirilecektir.

4- Kutsal ve yaralı yurdumuzun her köşesinde aynı biçimde bugünden itibaren hatim indirilmeye ve Buhari okunmaya başlanacak, cuma günü ezandan önce minarelerde sala verilerek, hutbe okunurken, halifemiz ve padişahımız efendimiz hazretlerinin yüce adları anılırken kendisinin, ülkesinin ve tüm uyruklarının bir an önce kurtulmaları ve mutluluğa ulaşmaları için ayrıca dua edilecek. Cuma namazı kılındıktan sonra da hatim tamamlanarak yüce halifelik ve saltanatın ve tüm ülke parçalarının kurtarılması amacıyla yapılan ulusal çalışmaların önemini ve kutsallığını ve her yurttaşın kendi vekillerinden meydana gelmiş olan Büyük Millet Meclisi'nce verilecek yurt ödevlerini yapmak zorunda olduğunu anlatan, dinsel öğütler verilecektir. Daha sonra halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, yurdumuzun ve ulusumuzun, kurtuluşu, esenliği ve özgürlüğü için dua edilecektir. Bu dinsel ve yurtsal tören yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra Osmanlı ülkesinin her yerinde hükümet konağına gidilerek, meclisin açılışından dolayı resmi kutlamalarda bulunulacaktır. Her yerde cuma namazından önce uygun görülecek biçimde mevlit okunacaktır.

5- Bu bildirinin hemen yayılması için her araca başvurulacak ve tez elden en sapa köylere, en küçük askeri birliklere, yurttaki tüm örgütlere ve kurumlara ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük kâğıtlara yazılarak her yere asılacak ve olanak varsa, bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır. Ulu Tanrı'dan başarıya ulaştırmasını dileriz.¹²⁷⁵

22 Nisan'da "Dakika tehir edilmeyecektir" kaydıyla tüm vilayet ve bağımsız sancaklarla birlikte; çeşitli ordu birlikleri komutanlıklarına gönderilen telgrafta, 23 Nisan'da Meclisin açılıp çalışmalara başlamasından sonra tüm sivil ve askerî makamların ve tüm ulusun başvuru yerinin meclis olacağı da bildirilmişti.

1920'lerde Ankara küçük bir kasaba idi. Bazı okulların dışında dikka-ti çekecek kamu ya da özel binalar yoktu. Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldiği zaman Ziraat Mektebine yerleşmişti. Darülmuallimin (Öğretmen Okulu) milletvekillerine ayrılmıştı. Seçilen milletvekilleri Ankara'ya gelmeye başlayınca Meclis için yer bulma çalışmaları başlamıştır. Çeşitli binalar gezildikten sonra, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü olarak yapılmış tek katlı¹²⁷⁶ uzunca bir koridorla, bu koridorun iki yanında birer salonla beş büyük ve üç küçük odayı kapsayan ancak yapımı

1275 Nutuk, C 1, s. 431.

1276 Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, s. 111; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1977, s. 255.

tamamlanmamış binanın uygun olduğu görülmüştür.¹²⁷⁷ Kısa sürede binanın eksiklikleri giderilmiş ve 23 Nisan'a hazır hale getirilmiştir.

8.1.2. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılış Töreni

23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da sabahın erken saatlerinde evlerinden ayrılan kadın, erkek, çoluk çocuk, genç, ihtiyar, kalpaklı, sarıklı, yöresel giysili vs. tüm halk tabakalarını kapsayan insan kitleleri en güzel giysilerini giyerek tören alanını doldurmaya başlamıştır. Yerli ve yabancı tüm Ankara halkı meclis binası ile Hacıbayram Camii arasına sıkışmaya çalışmış ise de alana sığmamıştır. Arsalar, evlerin çatıları insanlarla dolmuştur. Hacıbayram Camii'nde namaz kılmak için gelenler öylesine çoğalmış ki kapılardan taşmışlar, mermer avluya dolmuşlar, mezarların üzerine ilişmişler, sokaklarda yer bulmaya çalışmışlardır. Yunus Nadi'nin de belirttiği gibi "bu şerait içinde usulü dairesinde" yapılan bir ibadet olmaktan çok, ulusun kendi yazgısını kendisinin çececeği bir dayanışma günü olmuştur.¹²⁷⁸ Çünkü cuma namazı kılındıktan sonra, Hacıbayram Veli'nin bayrağı çıkarılmış, Sinop Milletvekili Abdullah Efendi başına bir rahle almış üzerine yeşil bir örtü örtmüş bunun üzerine de bir "Kur'an ile Sakalı Şerif" koymuştur. Solgun ipeklerine yıpranmış satırlarla dualar yazılmış, eski sancaklar altında "tehliller, tekbirler" getirilerek ihtiyar şeyhleri, fakir hacıları, hocaları öncülüğünde halk, meclis binasına doğru yürümeye başlamıştır. Bir manga asker de bu rahlenin iki tarafında yer almıştır.¹²⁷⁹ Meclisin kapısında dua edilmiş ve kurbanlar kesilmiştir. Kurdelayı Mustafa Kemal Paşa kesmiş ve herkes içeriye girmiştir. "Lihye-i saadet ve sancağı şerif" başkanlık kürsüsü üzerine yerleştirilmiştir. Camide okunmaya başlanan Kur'an ile Buharii şerif tamamlanmış ardından bir dua daha okunduktan sonra kürsüye en yaşlı milletvekili olan Sinop Milletvekili Şerif Bey'in¹²⁸⁰ çıkması ile Büyük Millet Meclisinin açılış töreni

1277 Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi binası Enver Paşa'nın isteği üzerine 1915'te Numune Mektebi ya da Fırka Kulübü olarak planlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik darlık dolayısıyla bina bitirilememişti. Mondros Mütarekesi sonrasında işgaller başlayınca küçük bir Fransız birliği bu binaya yerleştirilmiştir. Atatürk'ün Ankara'ya gelmesinden ve meclisin açılması kararlaştırıldıktan sonra bu binanın meclis binası olması saptanmıştır. Yarım kalmış işlerin tamamlanması görevi İttihat ve Terakki Partisinin temsilciliğini de yapmış olan Necati Bey'e verilmiştir. Necati Bey'in çabaları ve Ankara halkının katkılarıyla binanın eksiklikleri giderilmiştir. Bina 22 x 43 metre boyutunda bodrum üzerine tek katlı olarak inşa edilmiştir. Bina bir koridorla iki yana sıralanmış irili ufaklı odalardan oluşuyordu. Devrin tüm özelliklerini yansıtan bu binanın cephelerinde Ankara taşı kullanılmıştı. Ön cephedeki üçlü ikili kemerler ise ahşap konsollara oturmuş geniş saçaklarla ön cephedeki iki balkon binanın özelliğini yansıtmaktadır.

1278 Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 30.

1279 E.Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Ekicigil Matbaası, 1958, s. 395. Hamdullah Suphi, **Günebakan**, 1929, s. 169.

1280 Şerif Bey'in kısa biyografisi için bk. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Milli**

tamamlanmıştır.¹²⁸¹

8.1.3. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Çalışmaya Başlaması

Parlamentolu sistemlerde gelenek olduğu üzere açılış töreninden sonra en yaşlı üyenin başkanlığında meclisler çalışmaya başlar. Bu bir geçiş sürecidir. Çünkü Meclisin çalışmalarını devam ettirebilmesi için Meclis Başkanı, yardımcıları, kâtiplerin seçilerek Başkanlık Divanının oluşturulması gerekirdi.

Şerif Bey'in şu konuşmasıyla meclis çalışmalarına başlamıştır:

*Burada bulunan saygıdeğer insanlar! İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı kuvvetler tarafından işgal olunduğu ve bütün temelleriyle halifelik makamının ve hükümet merkezinin bağımsızlığının yok edildiği hepimizce bilinmektedir. Bu duruma baş eğmek ulusumuzun, bize sunulan yabancı köleliğini kabul etmesi demektir. Ancak tam bağımsızlık (istiklal-i tam) ile yaşamak için kesin olarak kararlı bulunan ve ezelden beri özgür ve başına buyruk yaşamış olan ulusumuz kölelik durumunu son derece sertlik ve kesinlikle reddetmiş ve hemen vekillerini toplamaya başlayarak yüksek meclisinizi meydana getirmiştir. Bu yüksek meclisin en yaşlı üyesi niteliğiyle ve Tanrı'nın yardımıyla ulusumuzun iç ve dış tam bağımsızlık (istiklal-i tam) içinde alın yazısının sorumluluğunu doğrudan doğruya yüklenip, kendi kendisini yönetmeye başladığını, tüm cihana duyurarak Büyük Millet Meclisini açıyorum. Kutsal olarak bağlı bulunduğumuz tüm Müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı Altıncı Sultan Mehmet hazretlerinin yabancı boyunduruğundan kurtarılmasında ve saltanatın sürekli merkezi olan İstanbul'umuz ile işgal altında ve türlü zulüm ve işkence içinde nesnel ve tinsel (maddi ve manevi) bakımdan anlamsızca yok edilmekte olan tüm zulüm görmüş illerimizin kurtarılmasında bizi başarılı kılmasını Yüce Tanrı'dan dilerim.*¹²⁸²

Bu konuşmadan sonra Mustafa Kemal Paşa Meclisin olağanüstü yetkilerle yeni seçilen milletvekilleriyle Meclisi Mebusana seçilmiş ve İstanbul'un işgali üzerine kaçıp Ankara'ya gelmiş mebuslardan oluşacağını belirtmiş ardından da milletvekillerinin seçim mazbatalarını incelemek üzere iki komisyonun kurulmasıyla o günkü çalışmalar bitirilmiştir. Ertesi günü 24 Nisan'da Meclis Başkanlığı seçimleri yapılmış Mustafa Kemal Paşa 110 oy ile Meclis

Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem, C 3, Ankara 1985, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay., s. 864-865.

1281 **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Nisan 1336, s. 1.

1282 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, C 1, Ankara 1940, s. 2. Sadeleştirilmiş biçimi için bk. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Devirden Devire**, C 1, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 12-13. Meclisin açılışı ile ilgili olarak 1500 kutlama telgrafi gelmiştir. **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, s. 2. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, C 1, s. 40, 46, 93, 113, 193, 218, 219, 265. Ülke dışından sadece Irak Şeyh-ül Meşayih-i Acemi kutlama telgrafi göndermiştir.

Başkanlığına, Celalettin Arif Bey 109 oy ile İkinci Başkanlığa, Abdülhalim Çelebi 91 oy ile Birinci Başkan vekilliğine seçilmiştir.¹²⁸³ 25 Nisan'da Kâtipler için seçim yapılmış ve Haydar Bey (Kütahya), Refik Bey (Konya), Muhtittin Baha Bey (Bursa), Cevdet Bey (Kütahya), Rasim Bey (Sivas), Feyyaz Ali Bey (Yozgat), idare memurlukları için ise Atıf Bey (Kayseri), Emir Paşa (Sivas), İbrahim Süreyya Bey (Saruhan) seçilmişlerdir.¹²⁸⁴ Böylece Başkanlık Divanı oluşturulmuştur.

8.1.4. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapısı

Olağanüstü koşullarda yapılan bir seçim ile İstanbul'dan kaçıp gelen mebusların oluşturduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi âdeta ülkenin küçültülmüş bir görünümünü yansıtıyordu. Daha önceki seçimlerde olduğu gibi ülkenin varlıklı kesimleri bu seçime pek itibar etmemişlerdi. Malını mülkünü düşünmeden her türlü tehlikeyi göze alarak Ankara'ya gelen kişilerden oluşuyordu. Halkın içinden geldikleri için o güne değin toplanmış meclislerin tümünden daha çok halkçı özellikler taşıyordu.

TBMM'ye katılan milletvekillerinin sayısına bakıldığında; Yılmaz Altuğ 383,¹²⁸⁵ Ahmet Mumcu 390,¹²⁸⁶ Falih Rıfki Atay 381,¹²⁸⁷ Mazhar Müfit Kansu 399,¹²⁸⁸ Ali Fuat Cebesoy 442,¹²⁸⁹ Mahmut Goloğlu 390,¹²⁹⁰ Frederick Frey 437,¹²⁹¹ Fahri Çoker 437¹²⁹² olarak vermektedir. Son zamanlarda yapılan kimi çalışmalarda isim defterinden hareketle 437 sayısı kullanılmakla birlikte, bu bilgi yanıltıcıdır. Çünkü bir kişinin milletvekili sıfatını kazanabilmesi için seçilmiş olması yeterli değildir, Meclise gelip seçim mazbatasını sunması ve

1283 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, I. Devre, C 1, s. 38. İkinci Başkanvekilliğine ise 25 Nisan'da 104 oy alarak Hacıbektaş Çelebisi Cemalettin Efendi seçilmiştir. *age.*, s. 44.

1284 *Age.*, s. 51-52.

1285 Yılmaz Altuğ, **Türk Devrim Tarihi Dersleri (1919-1938)**, İstanbul 1978, s. 39.

1286 Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul 1979, s. 54.

1287 Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul 1969, s. 244.

1288 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber**, C 2, TTK, Ankara 1968, s. 574.

1289 Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, s. 310-311.

1290 Goloğlu, **Üçüncü...**, s. 159.

1291 Frederick Frey, **The Political Elite in Turkey**, Cambridge 1965, s. 311. Bu sayı Türkiye Büyük Millet Meclisindeki isim defterine seçildiği belirtilen milletvekillerini göstermektedir. Bunların tümü milletvekilliği niteliği kazanmamıştır.

1292 Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923)**, C 3, TBMM Basımevi, Ankara 1995. Bu sayı Türkiye Büyük Millet Meclisindeki isim defterinde seçildiği belirtilen milletvekillerini göstermektedir. Ölen, öldürülen, istifa edenlerin sayıları çıkarılmamıştır.

bunun Meclis Genel Kurulunca onaylanması gerekir. Oysa seçildikleri halde Meclise hiç gelmemiş kişiler de isim defterinde yer almıştır. Bunları milletvekili saymak gerçeklerle örtüşmemektedir. İşte bu düşünceden hareketle 391 kişinin kısa ya da uzun süre Mecliste bulunarak milletvekilliği kimliğini kazandığı saptanmıştır. Milletvekillerinin son uğraşı alanlarını göz önüne alarak, meclisin sosyolojik yapısı şöyledir:

Meclise katılan üyelerin %34,2'sini sivil bürokrasiden gelen kişiler oluşturmaktadır. Bunların %9,2'si idareci, %11,5'i memur, %6,1'i öğretmen, %5,8'i yargıç ve %1'i güvenlik görevlisi, %0,5'i diplomat idi. Üyelerin %24'ünü serbest meslek sahipleri oluşturuyordu. Bunların %6,9'u çifçi, %7,1'i tüccar, %5,3'ü avukat, %4'ü gazeteci ve %0,5'i de bankacıydı. Askerlerin meclisteki oranı %13.2 idi. Bunların içinde her rütbeden asker vardı.

Din adamlarının oranı ise %8,6 idi. Bunların %4,6'sı müftü, %2,5'i müderris ve %1,5'i de şeyhi. Daha önceden mebusluk yapmış ya da yerel yönetimlerde görev almış üyelerin oranı ise %12,7 idi. Doktor, eczacı olarak meclise katılanların oranı ise %4'tü. Aşiret reislerinin oranı ise %1,2'dir. Teknik elaman olarak katılan üyelerin oranı ise %1'di.

Görülüyor ki TBMM tüm halk kesimini temsil etmektedir. Herhangi bir sınıfı ya da toplumsal grubu değil tüm halk kesimini kapsıyordu. Dolayısıyla yeni Türkiye Devleti de bir sınıfa ya da bir meslek grubuna dayanarak kurulmuş değildir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin eğitim düzeyleri de ülke genelinin üzerindedir. Zira milletvekillerinden yüksek okul bitirenlerin oranı (Medrese dâhil: %22,2) %61,8, Ortaöğretimi bitirenlerin oranı ise %27,3'tür.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine katılan milletvekillerinden %50,1'inin Türkçe dışında bir yabancı dil bildiği, milletvekillerinden %27,3'ünün Fransızca, %25,5'inin Arapça, %19,9'unun Farsça, % 5,8'inin İngilizce ve %7,1'inin Almanca bildiği saptanmıştır. Meslek grupları açısından bakıldığında Askerlerin Fransızca, Almanca ve İngilizce, öğretmen ve din adamlarının Arapça ve Farsça, serbest meslek sahiplerinin ise Arapça ve Farsça bildikleri görülüyor. Bunların yanında çeşitli etnisiteye mensup dilleri bilen milletvekilleri de vardı.¹²⁹³ Milletvekillerinin %56,7'si doğdukları yerlerden, %42'si doğum yerleri dışındaki coğrafyalardan seçilmişti. Bunların %12'sinin de doğum yerleri Misak-ı Millî sınırları dışında kalmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisine katılan üyelerin %27,1'i daha önceki parlamentolarda bulunmuştu. Bunların çoğu da tek dönem bulunduğu için yeterli parlamento deneyimi kazanamamışlardı.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisini oluşturan milletvekilleri giydikleri başlıklar yönüyle incelendiğinde %45,5'inin fesli, %22,2'sinin kalpaklı,

1293 Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin**, s. 84.

%18,1'inin sarıklı, %1,2'sinin yöresel giysili, %12,5'inin de başının açık olduğu görülmektedir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi genç bir meclistir. Yaş ortalaması 43,3'tür. Zira Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisini oluşturan milletvekillerinin %4,3'ü 20'li, %38'i 30'lu, %35'i 40'lı, %17,6'sı 50'li, %3,8'i 60'lı, %0.7'si de 70'li yaş grubunda bulunmaktadır.¹²⁹⁴

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin tümü İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin özgür ortamını yaşamış kişilerdi. İçlerinde başta İttihat ve Terakki olmak üzere bu dönemde kurulmuş çeşitli partilerde ve cemiyetlerde fiilen yer almış olanlar da vardı.¹²⁹⁵ Bu da meclisin düşünce yapısına zenginlik katmıştır.

8.1.5. Meclisin Çalışması

Milletvekilleri 23 Nisan 1920'den 16 Nisan 1923'e kadar 2 yıl 11 ay ve 26 gün çalışmışlardır. 552 içtima/toplantı, 1039'u açık, 238'i gizli 19'u yarı açık yarı kapalı olmak üzere 1296 celse/oturum yapmışlardır. İçinde bulunduğu olağanüstü koşullara rağmen 338 kanun çıkarmışlardır. Bunun 225'i İcra vekilleri/hükümet tarafından (tasarı olarak), 98'i milletvekilleri tarafından (teklif olarak) 5'i de tezkere olarak Meclise gelmiştir. Meclis Başkanlığına 457 tezkere vermişlerdir. Meclis Genel Kurulunda 91 tasarı, 129 teklif, 31 tezkere beklemekteydi. Komisyonlarda ise 115 tasarı, 158 teklif, 57 tezkere beklemekteydi. Milletvekilleri hükümeti dinamik tutabilmek için denetleme görevine büyük bir özen göstermişlerdir. 625 soru önergesi, 74 istizah/genso ru önergesi vermişlerdir.¹²⁹⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisine seçilip gelen insanlar farklı değer yarı gılarıyla yetişmişlerdi. Okudukları okullardan, giydikleri elbiselere kadar her şeyleri farklıydı. Onları birleştiren temel düşünce ülkelerinin parçalanmasına ve sömürgeleştirilmesine, yurttaşlarının köleleştirilmesine karşı gösterdikleri ortak tepkiydi. Seçmenlerinden aldıkları "olağanüstü yetkiye" dayanarak Padişah iradesine ve İtilaf Devletlerinin tehditlerine meydan okuyarak nefsi-i

1294 Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin...**, s. 81-122.

1295 Osmanlı Mesai Fırkasından Numan Usta'nın, Millî Türk Fırkasından Ahmet Ferit ve Dr. Adnan'ın, Millî Ahrardan İsmail Suphi ve Bekir Sami Bey'in, Hürriyet ve İtilaf Fırkasından Rıza Nur Bey'in, Türk Ocaklarından Hamdullah Suphi Bey'in, Teceddüt Fırkasından Yunus Nadi ve Tevfik Rüşü Bey'in, Vahdet-i Milliyeten Celalettin Arif ve Abdurrahman Şeref Bey'in bu mecliste yer aldığı görülmektedir. 1918 sonrasının gözde akımı olan Amerikan mandacılığını savunan Wilson Prensipleri Cemiyetinin kurucularından Yunus Nadi Bey ile Sivas Kongresi'nde mandacılığı savunan İsmail Fazıl Paşa, Kara Vasıf, Bekir Sami ve Refet Bey gibi kişiler de milletvekilidir.

1296 Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi. Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923)**, C 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay., Ankara 1994, s. 779 vd. **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. İntihap Devresi Hülasa-i Mesaisi**, s. 69.

müdafa için Ankara'ya gelmişlerdi. Siyasal düşüncelerini bir süre için meclis dışında bırakarak her gün biraz daha küçülen ve bir devletin olmazsa olmazları içinde yer alan vatani kurtarmayı; cana, mala, ırza ve namusa yönelik saldırıları önlemeyi, kendi yurtlarında özgür, başı dik ve onurlu yaşamayı amaçlamışlardı. Misak-ı Millî etrafında birleşmişlerdi. Parçalanmış, birbirine düşman edilmiş halkı tabandan tavana doğru örgütleyerek, millî irade, halkçılık ve tam bağımsızlık temelinde birleştirmişler ve Büyük Millet Meclisini oluşturmuşlardı. Emperyalistlere karşı tüm güçlerini kullanmaya ve onları geldikleri yere göndermeye ant içmişlerdi.

Bu amaca ulaşmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi öncelikle ve ivedilikle bir hükümet oluşturmaya karar vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın önerisine uygun olarak önce geçici daha sonra da İcra Vekilleri Heyeti adıyla kendine özgü bir hükümet modeli oluşturmuşlardır. Bu devlet başkanının olmadığı, meclis başkanının hükümetin de başında bulunduğu, vekillerin tek tek meclisten seçildiği ve meclise karşı sorumlu olduğu, Genelkurmay Başkanlığının da hükümetin içinde bulunduğu bir modeldi.¹²⁹⁷ Demokratik sistemlerde görülen Meclis hükümeti sistemini benimsemişlerdir.¹²⁹⁸ Meclis olağanüstü yetkilere sahip olduğu için yürütmeyi de hükümeti kendi içinden belirlemişti. Dolayısıyla yasama ve yürütme mecliste toplanmıştı. Güçler birliğini benimsemişti.

Hükümet öncelikle iç güvenliği sağlamaya özen göstermiş bunun için yasal düzenlemeler yapmış, Seyyar Jandarma birlikleri gibi silahlı güç oluşturmuş, İstiklal Mahkemeleri gibi olağanüstü mahkemeler kurmuştur.¹²⁹⁹ Böylece bozulmuş olan iç güvenlik yeniden sağlanmış, isyanlar bastırılmış, düşman karşısına çıkan Kuva-yı Milliye ve düzenli ordu birliklerinin arkada bıraktıklarının can güvenliğinden, mal güvenliğinden, namus güvenliğinden endişe duymamaları sağlanmıştır.

Mondros Mütarekesi ile silahaltında bulunan askerler terhis edilmiş, silah ve cephaneleri ellerinden alındığı için ülke savunmasız kalmıştı. Başlangıçta işgalci güçlere karşı koymak, isyanları bastırmak için kendiliğinden oluşan Kuva-yı Milliye güçleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından desteklenmiştir. Ancak Yunan ordusunun yaptığı saldırıları önleyememiş bunun üzerine düzenli ordunun kurulması çalışması hızlandırılmıştır. Nitekim oluşturulan düzenli ordu ile Yunanların saldırıları önlenmiş Birinci, İkinci İnönü, Sakarya Muharebesi ve Büyük Taarruz kazanılarak işgalci güçlerin tümüyle

1297 İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları** (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 287-300.

1298 Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992, s. 51 vd.

1299 Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.

ülkeden kovulması gerçekleştirilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin yürüttüğü Millî Mücadele kadını-erkeği, zengini-yoksulu, kentlisi-köylüsü, aydını-cahili tüm halk kesiminin katılımı ile verilmiş topyekûn bir savaştı. Vatanı kurtarma mücadelesi idi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi vatanı işgalcilerden kurtarmak için askerî mücadeleyi sürdürürken barış isteklerine de kapıyı kapatmamıştır. Başta Sovyetler Birliği, Azerbaycan, Afganistan, olmak üzere çeşitli devletlerle iyi ilişkiler kurmuştur.¹³⁰⁰

Yeri geldiğinde savaştığı İtilaf Devletleri ile de barış masalarına oturmaktan kaçınmamıştır. Ancak onların barış şartı olarak masaya koydukları Sevr Antlaşması'nı ve onun versiyonlarını kabul etmemiştir.¹³⁰¹ Buna rağmen zaman içinde İtalya, Fransa ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Sakarya Muharebesi sonrasında Fransa ile Ankara İtilafnamesi imzalanmıştır.¹³⁰² Mudanya Mütarekesi, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri ile imzalanmıştır. Lozan Barış Konferansı'nda savaşılan devletlerin yanında savaş alanında yer almayan kimi devletler de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin temsilcilerinin karşısında yer almıştır.¹³⁰³ Türkiye Büyük Millet Meclisi etnik, dinî, siyasi yapılarına bakmadan vatanın bütünlüğüne, milletin bağımsızlığına, hak eşitliğine saygı duyan her devletle iyi ilişkiler kurulabileceğini göstermiştir.

Selahiyet-i fevkaladeyi haiz olarak toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Meclis-i Müessisan/Kurucu Meclis olarak çalışmıştır. Daha ilk günden kendi gücünün üstünde bir güç tanımamıştır. İstanbul hükûmetinin 16 Mart 1920'den sonra yaptığı antlaşmaları, sözleşmeleri tanımayacağını belirtmiştir.¹³⁰⁴ 20 Ocak 1921'de "hâkimiyetin bilâ kaydı şart millete" ait olduğunu, "idare usulü(nün) halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına" dayandığını, "icra kudreti ve teşri selahiyetinin milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz" edeceğini, "Türkiye Devletinin Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunacağını ve "hükûmetinin de Büyük Millet Meclisi hükûmeti unvanını taşıyacağını belirten kısa ama dinamik bir anayasa yapmıştır.¹³⁰⁵ Yüzlerce yıldan beri insanların belleğine kazınmış olan egemenliğin sultana ait olduğu düşüncesini yıkarak

1300 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C 1, TTK, Ankara 1983, s. 17-67.

1301 Sevr Antlaşması için bk. Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1977, s. 43-184.

1302 **Düstur**, C 2, s. 98-107. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, C 1, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s. 587 v.d.

1303 Lozan Barış Konferansı için bk. Seha. L.Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1969-1973. Çağrı Erhan Ed., **Yaşayan Lozan**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2003.

1304 **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 1, Devlet Matbaası, Ankara 1953, s. 13.

1305 **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 1, s. 138-140.

egemenliğin sahibinin millet olduğunu göstermiştir. Egemenliğin tezahür ettiği ve halkın oyları ile oluşan meclisin üstünde herhangi bir güç olmadığını benimseyerek saltanatı kaldırmış,¹³⁰⁶ Osmanlı monarşisini tarihe gömmüş ve cumhuriyete giden yolu açmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, o güne kadar ötelenen millî kimliği öne çıkararak “Türkiye Devleti”ni kurmuştur.

Bu noktaya gelebilmek için geceli gündüzlü ara vermeden milletvekilleri çalışmışlardır. Sadece meclis kürsüsünde konuşmamışlar köy meydanında bir taşın üstüne, ya da bir kasabada bir meydanda sandalyenin üzerine, camide minbere çıkarak halkı aydınlatmışlar onların meclisin arkasında durmalarını, hükûmetle, meclisle iç içe olmalarını sağlamışlardır.

Bir yandan düşmanla savaşırken öte yandan da kurmaya başladıkları devletin dayanacağı politikaları belirlemişlerdir. Okul, ders programları, öğretmen, yabancı okullar sorununu masaya yatırmışlardır. Ankara’da halk için serbest konferanslar ve dersler düzenleyerek halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır¹³⁰⁷. Benimsediği ve izlediği halkçılık politikasına uygun olarak savaşlar nedeniyle yaşadığı yerleri terk edip daha güvenli yerlere göç eden insanların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışarak sosyal devletin temelini atmışlardır. Köylüyü tefecilerin elinden kurtarmaya özen göstermişlerdir. Siyasal bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla güçlendirerek tam bağımsızlık için izlenecek yolu da ortaya koymuşlardır. Yer altı yer üstü kaynaklara sahip çıkmışlar, Türkiye Büyük Millet Meclisinin çıkardığı yasalara uymayan yabancı sermayenin yurda girişine izin vermemişlerdir. Bütçeler açık vermesine rağmen dış ülkelerden borç almadan kendi öz kaynaklarını kullanarak, israfı kaçmayan bir politika izleyerek Millî Mücadeleyi başarıya ulaştırmışlardır.

Milletvekilleri meclis içinde hiçbir siyasi partiye bağlı olmadan iç tüzüğün verdiği hakları sonuna kadar kullanarak demokratik bir havanın oluşmasını sağlamışlardır. Başlangıçtaki birliktelik zaman içinde parçalanmış olsa da bu ayrılık siyasal kamplara bölünmeye varmamış kısır parti çekişmeleri tuzağına düşülmemiştir.¹³⁰⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni bir devlet kurmakla kalmamıştır. Oluşum şekli, amaçları, amaçlarını gerçekleştirmek için izlediği politika ile sadece Türk toplumu için değil emperyalizme karşı başkaldıran, ulusal kur-

1306 **Düştur**, C 3, s. 60. **TBMM. Zb.** C 24, s. 269-315.

1307 Güneş, **Birinci Türkiye Büyük...**, s. 332-351.

1308 Mecliste çeşitli zümreler, sosyalist nitelikli partiler de kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup) ile onun karşısında oluşan İkinci Grup arasındaki tartışmalar bu meclise demokratik bir kimlik kazandırmıştır. Bk. Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin...**, s. 165-169, 179-214. Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yayınevi, İstanbul 1994.

tuluş savaşlarının önünü açan, sömürge yaşamından bağımsız yaşama geçmek isteyen ulusların da esin kaynağı olarak tarihteki yerini almıştır.

8.2. İstiklal Mahkemeleri*

8.2.1. Kuruluşu

Türk ordusunda kaçak askerlerin sayısı 1918'de 300 bin idi. Bu kaçak askerler hırsızlık, yağmacılık, eşkıyalık gibi suçlar işliyorlardı. Kaçak askerlere caydırıcı cezanın verilmemesi, bunlara ilgisiz kalınması firar olaylarının artmasına neden oluyordu. 1919'da 700'den fazla kaçak asker nedeniyle Cankırı'daki 15. Alay'da bulunan erlerin sayısı 50-100'e kadar indi. Birlikler er sayısının yetersizliği nedeniyle aldıkları görevi yerine getiremiyor, yiyecek ve cephane depolarını koruyamıyor ve nakliye işlerini yapamıyordu.¹³⁰⁹

TBMM 23 Nisan 1920'de açıldı. TBMM'nin açılışından iki gün sonra 5 Nisan 1920'de Karahisar-ı Sahib Mebusu Mehmet Şükrü Bey iki maddeden oluşan bir kanun teklifini TBMM'ye sundu. Teklifin ikinci maddesinde yer alan Hıyanet-i Vataniye hakkındaki Kanun-ı Mahsus ile söz konusu kanunla ilgili işlemler başladı. TBMM'de uzun tartışmalar sonucunda 14 maddeden oluşan Hıyanet-i Vataniye Kanunu, 29 Nisan 1920 tarihinde kabul edildi.¹³¹⁰ Bu kanunun birinci maddesi ile TBMM'nin meşruluğu açıklanarak buna karşı duranların vatan haini olması ve ikinci maddesi ile vatan haini olanlara idam cezasının verilmesi kabul edildi.¹³¹¹ Bozguncu ve propagandacılar ile onlara yardım edenler de vatan haini suçu kapsamına alındı.

Mahkemeler, Hıyanet-i Vataniye Kanunu¹³¹² gereğince verdikleri karar-

* Prof. Dr. Ahmet Eyicil, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi.

1309 Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 66.

1310 **İstiklal Mahkemeleri (İM) (Kanun, Gereğe ve Genel Kurul Tutanakları)**, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, C 1, Ankara 2015, s. 1.

1311 İM, C 1, s.43; Aybars, **age.**, 2014, s. 70-72.

1312 İM, C 1, s. 43; Aybars, **age.**, 2014, s. 72; **Düster**, C 1, s. 4, Kanun No 2.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu, No: 2

Birinci Madde - Makam-ı mualla-yı hilâfet ve saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yed-i ecanibden tahlis ve taaruzatı def maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesian, hain-i vatan addolunur.

İkinci Madde - Bi'l-fiil hıyanet-i vataniyyede bulunanlar salben idam olunur. Fer'an zimedhal olanlar ile müteşebbisleri Kanun-ı Ceza'nın kırk beşinci ve kırk altıncı maddesi mucibince tecziye edilirler.

Üçüncü Madde - Vaiz ve hitabet suretiyle alenen veya ezmine-i muhtelifede eşhas-ı muhtelifeyi sırran ve kavlen hıyanet-i vataniye cürmüne tahrik ve teşvik edenlerle işbu tahrik ve teşviki suver ve vesait-i muhtelifeye ile tahriren ve tersimen irtikab eyleyenler muvakkat

ları Meclise gönderiyordu.¹³¹³ TBMM, gelen kararları Adliye Encümenine havale ediyor ve Encümenden gelen karar doğrultusunda hüküm veriyordu. Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'ndan beklenen sonuç elde edilemediğinden kanunu daha etkin hâle getirmek için İstiklal Mahkemelerinin kuruluşunu sağlayan Fırariler Hakkında Kanun TBMM'de gündeme geldi.

Cepheden firar edenlerin artması endişe verici boyuta ulaşınca hükûmetin bu durumla mücadele edebilmesi için çözümler arandı. Askerlikten firar edenlere Askerî Ceza Kanunu'na göre genellikle üç veya altı ay zincire vurma cezaları veriliyordu. Caydırıcı olmayan bu cezalar, firarilere cephede savaşmaktan daha kolay geliyordu. Bu kanun caydırıcı olmadığından firarilerin artmasına sebep oluyordu. Hatta Mecliste konuşan Saruhan Mebusu

küreğe konurlar. Tahrikât ve teşvikat sebebiyle madde-i fesad meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunurlar.

Dördüncü Madde - Hıyanet-i vataniye maznunlarının merci-i muhakemesi ika'-ı cürm edilen mahaldeki Bidayet Ceza Mahkemesidir. Ahval-i müstacele ve fevkaladede maznunun derdest edildiği mahal mahkemesi de icra-yı muhakeme ve ita-yı karara salâhiyettardır.

Beşinci Madde - hıyanet-i vataniye maznunlarının muhakemesi bidayet ceza mahkemelerinden verilecek gayr-ı muvakkat tevkif müzekkeresi üzerine her hâlde mevkuften icra edilir.

Altıncı Madde - Zabita-i adliye memurlarının tanzim edecekleri tahkikat-ı ibtidaiye Evrak-ı Daire-i İstintaka tevdi olunmaksızın mahallin en büyük mülkiye memuruna ita olunur ve onun tarafından dahi müddei-i umumiler vasıtasıyla yirmi dört saat zarfında mahkemeye verilir.

Yedinci Madde - Hıyanet-i vataniye maznunlarına ait muhakemat, bir sebep-i mücbir olmadıkça azami yirmi günde hükme rabt olunacaktır. Bu müddeti bila-sebeb-i mücbir tecavüz ettiren mahalli zabıtası ile mahkeme heyeti Kanun-ı Ceza'nın yüz ikinci maddesi zeyli mucibince cürmünün derecesine göre tecziye edilmek üzere ma-fevki mahkemesince muhakemesi bi'l-icra azami yirmi gün zarfında hükme rabt edilecektir.

Sekizinci Madde - İşbu kanuna tevfiikan mehakimden sâdır olacak mukarrerat kati olup Büyük Millet Meclisince ba'de't-tasdik mahallerinde infaz olunur. Tasdik edilmediği takdirde Meclişçe ittihaz edilecek karara tevfi-ki muamele olunur.

Dokuzuncu Madde - İşbu ceraimin emr-i muhakemesi için mahkemelerce istenilen şahsa, celb ve davete hacet kalmaksızın bila-hüküm ihzar müzekkeresi tasdir kılınır.

Onuncu Madde - İsyana iştirak etmeyen eşhas hakkında li-garezin isnadatta bulunanlar isnad ettikleri cürmün cezasıyla mücazat olunurlar.

On Birinci Madde - Haklarında gyıaben hüküm sâdır olan eşhas, derdestlerinde işbu kanuna tevfiikan yeniden ve vicahen muhakemeleri icra olunur.

On İkinci Madde - İşbu kanun her mahallin idare amiri tarafından nahiye ve kaza, liva ve vilâyat merkezlerine ve köy heyet-i ihtiyariyeleri müctemian celb edilerek ifham ve suret-i tebliği mutazammın heyet-i mezkûre azalarının imzalarını havi zabıt varakaları tutularak İdare Meclislerince hifzedilmekle beraber kavaninin neşr ve ilânı hakkındaki kanuna tevfiikan ayrıca neşr muamelesi dahi yapılacaktır.

On Üçüncü Madde - İşbu kanunun icra-yı ahkâmına Büyük Millet Meclisi memurdur.

On Dördüncü Madde - İşbu kanun her mahalde tarih-i tebliğ ve ilânından kırk sekiz saat sonra mer'i olacaktır.

29 Nisan 1336 ve 30 Receb 1338/19 Nisan 1920

1313 Ahmet Eyicil, "İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanan Maraşlılar", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S 102, Haziran 1996, s. 189-236.

Mustafa Necati Bey'in verdiği bilgiye göre firardan dolayı Sivas havalisinde bazı taburların sayısı üç dört askere kadar düştü. Bu nedenle firarların önüne geçebilmek amacıyla caydırıcı tedbirler alınması, firar edenleri himaye ve teşvik edenlerin cezalandırılması için yeni bir kanun çıkarılması çalışmalarına başlandı.

Orduda kaçakların önüne geçmek amacıyla, 2 Eylül 1920 tarihinde, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal tarafından seferberlikte firar suçunu işleyenler hakkında verilen önerge TBMM gündemine alındı. Aynı gün Müdafaa-i Milliye Vekili Ferik Fevzi Paşa tarafından mevcut durum nedeniyle görülen lüzum üzerine seferde firariler hakkında sunulan önerge ile İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına dayanak sağlayan Firariler Hakkında Kanun'un görüşülmesine başlandı. Firariler Hakkında Kanun'a ilişkin hazırlanan gerekçeli yazı, Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından TBMM genel kurulunda okundu.

Bu yazıda, orduda firar olaylarının çokluğu vatanın selamet ve istiklalini tehlikeye düşürecek bir şekil aldığı, bu hususun caydırıcı bir şekilde önlenmesi zamanının geldiği, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru firarın çoğaldığı ve mütarekeyi müteakip siyasi nedenlerle firarın arttığı belirtildi. Ayrıca insanlara firar cesaretini veren genel af olduğu, firarilere verilen birkaç ay hapis ile darp cezasının etkili olmadığı, bu suç şiddetli bir ceza ile ortadan kaldırılmazsa ordunun büyük tehlikeye maruz kalacağı anlatıldı.

Yazıda öneriyi destekleyen örnekler verildi. Yazıya göre Sivas havalisinde bazı taburların mevcudu yüz nefer iken dört nefere düştü. Bu son günlerde yer değişikliği nedeniyle mevcudu yüz nefer olan bir taburdan bir gecede 24'ü silahlı ve 52'si silahsız toplam 76 nefer ve mevcudu 70 olan Tokat Süvari Bölüğünden 34 nefer silah, cephaneye ve hayvanlarıyla firar etti.¹³¹⁴ Son birkaç ayda kaçak sayısı arttı ve taburlardaki er sayısı 80-100 den 3-4'e indi. Firarileri önleyecek sert cezaların uygulanması için gerekli olan bir organ yoktu.¹³¹⁵

Firarın önü alınmazsa Millî Mücadele'de başarılı olunamayacağı ifade edildi. Firarın önüne geçebilmek için darp, hapis, pranga cezalarının yeterli olmadığı anlatıldı. İdam cezası etkili olsa da telafinin mümkün olmadığı belirtildi. Cephe civarında Müdafaa-i Hukuk Heyetlerince firarilerin maaş ve mallarının müsadere, hanelerini yakma veya yıkma gibi cezaların tatbikini ilan etmek suretiyle firarın önüne geçebileceği, bu ceza iktisaden zararlı gibi görülürse de firarın önü alınacağı, ordunun süratle tanzim ve takviyesi için takdim kılınan kanun önergesinin acilen kabulü belirtildi.¹³¹⁶ Başlangıçta ordudan firar suçlarına bakmak için kurulan Mahkemenin, zamanla yetkileri

1314 İM, C 1 s. 2.

1315 Aybars, *age.*, 2014, s. 79.

1316 İM, C 1 s. 2.

ve baktığı suç türleri genişletildi.¹³¹⁷

Firariler Hakkında Kanun'un¹³¹⁸ 11 Eylül 1920'de kabul edilmesinin ardından Heyet-i Vekile 18 Eylül 1920'de verdiği teklifle on dört yerde İstiklal Mahkemesinin kurulmasını istedi. Uzun tartışmalardan sonra 45 numaralı Meclis Kararıyla aynı tarihte acil olarak Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Kayseri olmak üzere yedi bölgede İstiklal Mahkemesinin kurulmasına karar verildi.¹³¹⁹ Daha sonra 27 Ekim 1920'de Meclis tezkeresiyle Kayseri İstiklal Mahkemesinin kurulmasına gerek olmadığı kararlaştırıldı. Bu altı mahkemenin yanında 68 numaralı Meclis Kararı ile 9 Kasım 1920'de Diyarbakır'da, 73 numaralı Meclis Kararı ile 15 Kasım 1920'de Pozantı'da birer İstiklal Mahkemesinin kurulmasına karar verildi. Böylece sekiz İstiklal Mahkemesi kuruldu. Ancak bunlardan Diyarbakır İstiklal Mahkemesi görevine başlayamadı.

26 Eylül 1920'de çıkarılan 28 numaralı Kanun'la İstiklal Mahkemelerinin yetkileri genişletildi. Mahkemelere asker kaçakları yanında, Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamında bulunan askerî ve siyasi casusluk suçlarına bakma yetkisi de verildi. Bu dönemde kurulan mahkemeler 4 aylık görev süresinden sonra 17 Şubat 1921'de 97 numaralı Meclis Kararıyla kapatıldı. İstiklal Mahkemelerinin kapatılmasından sonra firar, casusluk, soygunculuk

1317 Eyicil, agm.; İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Osmanlı Meclisi Mebusanı**, TBMM Yay. Yayın No: 54, Ankara 1992, s. 65-66.

1318 İM, C 1, s.112; Aybars, **age.**, 2014, s. 87.

Firariler Hakkında Kanun No: 21

Birinci Madde - Muvazzaf ve gönü ile hizmet-i askeriyeye dâhil olup da firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve sevkinde tekâsül gösterenler ve firarileri ihfa ve iâşe ve ilbas edenler hakkında mülkî ve askerî kavaninde mevcut ahkâm ve inde'l-icab diğer gûna mukarrerat-ı cezaîyeyi müstakilen hüküm ve tenzif etmek üzere Büyük Millet Meclisi aza larından mürekkep (İstiklal Mahkemeleri) teşkil olunmuştur. İkinci Madde - Bu mahkemeler azasının adedi (üç) olup Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i ârâsıyla intihab ve içlerinden birisi kendileri tarafından reis addolunur.

Üçüncü Madde - İşbu mahkemelerin adedini ve mıntıklarını Heyet-i Vekilenin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi tayin eder.

Dördüncü Madde - İstiklal Mahkemelerinin kararları kati olup infazına bi'l-umum kuva-yı müsellaha ve gayr-ı müsellaha-i devlet memurdur.

Beşinci Madde - İstiklal Mahkemelerinin evamir ve mukarreratını infaz etmeyenler veya infazda taallül gösterenler işbu mahkemeler tarafından taht-ı muhakemeye alınır.

Altıncı Madde - Her İstiklal Mahkemesi ketebe ve müstahdemin maaşatı şehri yüz lirayı geçmeyecektir.

Yedinci Madde - Her İstiklal Mahkemesi vazifeye mübadereti anında firari ve bakaya efradının bir müddet-i muayyene zarfında icabetini teminen her türlü vesait-i tebliğiyeye müracaat eder.

Sekizinci Madde - İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

Dokuzuncu madde - İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur.

Eylül 1336 ve 28 Zilhicce 1338/12 Eylül 1920

1319 İM, C 1, s.4; Eyicil, agm., s. 66.

gibi suçlarla Divan-ı Harpler ve Bidayet Mahkemelerinin ilgilenmesine rağmen istenilen sonuç alınamadı. Bu Mahkemelerden bir sonuç alınamayınca 22 Temmuz 1921 tarihli 140 numaralı Meclis Kararıyla Konya, Kastamonu ve Samsun'da İstiklal Mahkemeleri kuruldu. İki hafta sonra 5 Ağustos 1921 tarihinde çıkarılan 144 numaralı Başkumandanlık Kanunu'yla Meclis, yetkilerini Mustafa Kemal'e devretti. Böylece, kurulmuş olan mahkemeler doğrudan Mustafa Kemal'e bağlandı. Ayrıca bu kanunla birlikte ve 8 Eylül 1921 tarihli Başkumandanlık tezkeresiyle Yozgat İstiklal Mahkemesi de kuruldu. Bu Mahkemenin kurulmasının yanı sıra görevine devam eden Ankara İstiklal Mahkemesiyle birlikte beş adet İstiklal Mahkemesi görev yaptı. Mahkemeler öncelikle asker kaçakları ve iç güvenlikle ilgili davalara baktı. Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanmasında da mahkemeler etkili oldu. Samsun İstiklal Mahkemesi Pontuşçulukla ilgili davalara da baktı.

Ankara İstiklal Mahkemesi, 7 Ekim 1920'den 31 Temmuz 1922'ye kadar aralıksız çalıştı. Kırşehir bölgesine de bakan Mahkemede, Osmanlı hükûmeti, Çerkez Ethem, İngiliz casusu Mustafa Sagir, Kuva-yı İnzibatiye ve komünist kuruluşları gibi içte ve dışta yankılar uyandıran davalar görüldü.¹³²⁰ Ankara İstiklal Mahkemesi, iki yıllık çalışma süresinde 583 kişiye çeşitli cezalar verdi.¹³²¹ Bunlardan 20'si Rum ve Ermeni olmak üzere toplam 108 kişi idam edildi. İdam cezası, askerlikten devamlı kaçanlara, casus, soyguncu, katil, Yunan ordusuna katılan ve vatana ihanet suçu işleyenlere verildi.¹³²²

Mustafa Kemal'e üç ay süre ile verilmiş olan Başkumandanlık yetkisi üç defa uzatıldı. 20 Temmuz 1922'de kabul edilen 245 numaralı Kanun'la Başkumandanlık yetkisi süresiz hâle getirildi. Fakat TBMM'nin yetkilerini Başkumandan olarak kullanma durumu iptal edildi. Aynı tarihte çıkarılan 271 numaralı Meclis Kararıyla Başkumandanlık Kanunu'na uygun olarak seçilen İstiklal Mahkemeleri üyelerinin görevlerine son verildi. 31 Temmuz 1922'de 249 Numaralı "İstiklal Mehâkimi Kanunu" çıkarıldı. Bu kanunla birlikte firariler hakkındaki 11 Eylül 1920 tarihli Kanun ve 26 Eylül 1920 tarihli İstiklal Mahkemeleri Kanunu yürürlükten kaldırıldı. İstiklal Mehâkimi Kanunu yeniden düzenlenerek, İstiklal Mahkemelerinin görev ve yetkileri belirlendi. Kanunda yapılan bu değişiklikten sonra 1 Ağustos 1922 tarihli 274 numaralı Meclis Kararıyla, çıkarılan bu kanuna uygun ikinci kez kurulmuş olan İstiklal Mahkemelerinin faaliyetlerine son verildi.

İstiklal Mehâkimi Kanunu kabul edildikten sonra Samsun İstiklal Mahkemesi kaldırıldı. Bölgede güvenliğin bozulması ve Rum çetelerinin kamu düzenini bozmaları nedeniyle Amasya'da bir İstiklal Mahkemesi kuruldu. Mahkeme, yaklaşık bir ay çalıştı. 27 Kasım 1922'de Dâhiliye Vekili Ali Fet-

1320 Aybars, *age.*, 2014, s. 100.

1321 Aybars, *age.*, 2014, s. 120.

1322 Aybars, *age.*, 2014, s. 121.

hi Bey'in TBMM'ye sunduğu rapora göre bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin büyük ölçüde azaldığı anlaşıldı. Bunun üzerine ihtiyaç kalmadığı anlaşılınca Amasya İstiklal Mahkemesi kaldırıldı. Ayrıca 4 Aralık 1922'de Abdulkadir Kemali Bey'in verdiği önerge ile üç bölgede İstiklal Mahkemesi kurulması teklifi Heyet-i Vekileye gönderildi. Heyet-i Vekile, İzmir, Bursa ve Eskişehir merkezlerinde olmak üzere Mahkemelerin kurulmasına dair tezkereyi TBMM'ye sundu. Bu Mahkemelerden İzmir İstiklal Mahkemesi, 13 Aralık 1923'te üye seçimlerinin yapılmasına rağmen kurulamadı. Mebusların oylamaya katılmayacaklarını bildirmeleri üzerine konu tekrar TBMM'de gündeme getirilmedi.

20 Ocak 1923 tarihinde yapılan gizli toplantıda İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf Bey, Elcezire bölgesinde bir İstiklal Mahkemesinin kurulması hakkında TBMM'ye öneride bulundu. Bu öneriye göre 25 Ocak 1923 tarihli 335 numaralı Meclis Kararı ile Elcezire'de bir İstiklal Mahkemesinin kurulması kararlaştırıldı. Mahkeme, 9 Mart 1923-11 Mayıs 1923 tarihleri arasında iki ay çalıştı. Mahkeme, çalışmaları sırasında Diyarbakır, Mardin, Siverek, Elazığ ve Malatya'ya gitti. Elcezire İstiklal Mahkemesinin görevine sona verilmekle Cumhuriyetin ilanından önce kurulan İstiklal Mahkemelerinin görevi son buldu.

15 Nisan 1923'te 334 ve 335 numaralı Kanunlarla Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişiklikle saltanatın kaldırılmasını bahane ederek TBMM'nin meşruiyetine karşı yapılacak faaliyetler Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamına alındı. Cumhuriyetin ilanından sonra ilk olarak İstanbul İstiklal Mahkemesi kuruldu.

Hint Müslümanlarının liderlerinden Ağa Han ve Emir Ali'nin halifelik ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a yazdığı mektupları, ilgililerin eline geçmeden İstanbul basınında yayımlandı. Bunun üzerine İsmet Paşa konuyu 8 Aralık 1923 tarihinde Meclis gündemine getirdi. Yapılan gizli oturumda İsmet Paşa, konu hakkında bilgi vererek bu şahısların İngiliz hükûmetinin etkisiyle hareket ettiklerini, bu mektubu yayımlayanların Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine göre suç işlediklerini söyledi. Ardından İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesini teklif etti.¹³²³

İstiklal Mahkemeleri Kanunu kabul edildikten sonra 20 Eylül 1920'de Mahkeme üyelerinin seçimine karar verildi. Buna göre 21 kişinin İstiklal Mahkemelerine toptan seçilmesine ve yedi Mahkemeye üçer üçer dağıtılmasına dair teklif kabul edildi. Bu teklifin ardından seçimler yapıldı. Seçim sonuçları ertesi günkü oturumda ayrıntılı bir şekilde açıklanarak hangi ile ait vekilin kaç oy aldığı belirtildi. 22 Eylül 1920'de seçilen Mahkeme üyeleri bölgelerine dağıldı. İstiklal Mahkemelerinden boşalan veya görevli olarak başka

1323 İM, C 1, s. 4.

bir yere giden üyelerin yerine gerektiği zaman seçimler yapıldı.¹³²⁴

8.2.2. 1923'ten Sonra Kurulan İstiklal Mahkemeleri

Cumhuriyet Dönemi'nde 31.01.1923 tarihli altmış dördüncü toplantının ikinci gizli oturumunda Heyet-i Vekile tarafından gösterilen lüzum üzerine İstanbul ve çevresinde bir İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı. Bu dönemde kurulan diğer Mahkemeler Şark ve Ankara İstiklal Mahkemeleri idi. Başvekil İsmet Paşa Meclise sunduğu teklifte kanunun gerekçesinde, ülkede asayiş ve huzurun sağlanması için kamu düzenini bozacak irtica ve ihtilal hareketlerine karşı gerekli tedbirlerin alınmasını ve Cumhuriyetin güçlendirilmesi gereğini belirtti. Aynı gün Meclis'te Takrir-i Sükûn Kanunu¹³²⁵ kabul edildi ve 117 numaralı Meclis Kararı ile Mahkemelerin kurulmasına karar verildi. Kararda, Şark İstiklal Mahkemesine idam kararlarını uygulama yetkisi verilirken, Ankara İstiklal Mahkemesinin vereceği idam kararlarının ise Meclisin onayından sonra infaz edileceği belirtildi. Ancak bir buçuk ay sonra 20 Nisan 1925'te, Meclisin tatil olduğu süre boyunca Ankara İstiklal Mahkemesine de idam kararlarını uygulama yetkisi verildi.¹³²⁶ Farklı tarihlerde altışar aylık uzatmalarla iki yıl görev yapan bu Mahkemeler, 7 Mart 1927'de görev süreleri uzatılmayınca kapatıldı. Takrir-i Sükûn Kanunu, 979 numaralı Kanun ile 4 Mart 1929 tarihine kadar yürürlükte kaldı, ancak bu sürede uygulanmadı. İstiklal Mehâkimi Kanunu ise yirmi iki yıl yürürlükte kaldıktan sonra 5384 numaralı Kanunla 4 Mayıs 1949 tarihinde yürürlükten kaldırıldı.¹³²⁷

1324 İM, C 1, s. 8-9; Aybars, age., 2014, s. 88.

1325 İM, C 1, s. 238; **Takrir-i Sükûn Kanunu**, No: 578.

Birinci Madde - İrtica ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ye emniyet ve asayişini ihlale bais bi'l-umum teşkilat ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyat-ı hükûmet, Reiscumhurun tasdikiyle, re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabımı hükûmet İstiklal Mahkemesi'ne tevdi edebilir. İkinci Madde - İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyyü'l icradır. Üçüncü Madde - İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

8 Şaban 1343 ve 4 Mart 1341/4 Mart 1925

1326 İM, C 1, s. 5; Şark ve Ankara İstiklal Mahkemelerinin kuruluş gerekçesi şöyledir: Takrir-i Sükûn hakkında 1/638 numaralı kanun layihası; Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine Ahvâl ve hadîsât-ı fevkalâde-i ahirenin gösterdiği lüzum ve memleket dâhilinde emniyet ve asayiş, huzur ve sükûnu ve nizam-ı içtimaiyi ihlâl edecek irticakarâne ve ihtilal karâne harekât ve teşebbüsata ve ifsadata karşı icap eden tedabiri ittihaz ile Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfuz ve kudretini takviye ve inkılabın esasatını tarsin ve masum halkı ızzar ve idlâl eden mütecasirlerin süratle takip ve tenkili maksadıyla İcra Vekilleri Heyetinin 4 Mart 1341 tarihli içtimainde karara iktiran eden işbu layihanın iktisab-ı kanuniyeti için Meclis-i Âlinin nazar-ı tasvîp ve tasdikine arzına müsaade buyurulmasını rica ederim. 4 Mart 1341/4 Mart 1925. Başvekil İsmet.

1327 İM, C 1, s. 5.

8.2.3. Mahkemelerin Yerleri, Üyeleri ve Özellikleri

TBMM ilk planda kurulacak 8 İstiklal Mahkemesinin yer ve üyelerini belirledi. Buna göre TBMM tarafından Ankara İstiklal Mahkemesi üyeliklerine, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey Cebelibereket (Osmaniye) Mebusu İhsan Bey, Elazığ Mebusu Hüseyin Bey ve Kütahya Mebusu Cevdet Bey; Eskişehir İstiklal Mahkemesi üyeliklerine, Antalya Mebusu Rasih Efendi, Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey, Kütahya Mebusu Haydar Bey ve Denizli Mebusu Yusuf Bey; Konya İstiklal Mahkemesi üyeliklerine, Çankırı Mebusu Tevfik Efendi, Bursa Mebusu Osman Nuri Bey ve Isparta Mebusu Hacı Tahir Efendi Isparta İstiklaâl Mahkemesi üyeliklerine, Biga Mebusu Hamdi Bey, Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami Bey ve Maraş Mebusu Tahsin Bey; Sivas İstiklal Mahkemesi üyeliklerine, Saruhan (Manisa) Mebusu Mustafa Necati Bey, Canik Mebusu Emin Bey, Bursa Mebusu Necati Bey, Dersim Mebusu Mustafa Zeki Bey; Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyeliklerine, Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey, Kozan Mebusu Dr. Fikret Bey, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Mardin Mebusu Necip Bey; Pozantı İstiklal Mahkemesi üyeliklerine, Bayezit Mebusu Atıf Bey, Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey, İçel Mebusu Şevki Bey ve Ergani Mebusu Sırrı Bey; Diyarbakır İstiklal Mahkemesi üyeliklerine, Malatya Mebusu Sıtkı Bey, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi, Çorum Mebusu Sıddık Bey ve Canik Mebusu Nafiz Bey seçildi.¹³²⁸

İstiklal Mahkemeleri, 11 Eylül 1920 tarih ve 21 numaralı Firariler Hakkında Kanun ile kuruldu. 18 Eylül 1920 tarihinde alınan 45 sayılı Meclis Kararı ile de muhtelif bölgelerde oluşturuldu. İstiklal Mahkemelerinin görevleri ve bakacakları davaların konuları, değişik zamanlarda çıkarılan kanunlarla belirlendi. Bu kanunlar; 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 2. maddesi, 21 sayılı Firariler Hakkında Kanun'un 1. maddesi, 28 sayılı İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun, 210 sayılı Meclis Kararı, 249 sayılı İstiklal Mehâkimi Kanunu'nun 3. maddesi, 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 1.maddesi, 868 sayılı İstiklal Mehâkimi Kanunu'nun üçüncü maddesinin C Fıkrasını Muadil Kanunu'nun 1. maddesi idi.¹³²⁹

İstiklal Mahkemeleri, kurulduğu dönem ve şartlar itibariyle farklılıklar gösterdi. Bu farklılıklar şu şekildeydi:

1. İstiklal Mahkemeleri sadece asker kaçaklarını değil, sivilleri de yargıladı.

2. 21 sayılı Kanun'un 4. maddesine göre İstiklal Mahkemelerinin kararları kesindi ve yerine getirilmesinde bütün sivil ve askerî devlet memurları yükümlü idi. 249 sayılı İstiklal Mehâkimi Kanunu'nun 5. maddesinde infazı yerine getirecek olan sorumlular aynı kaldı fakat idam dışındaki hüküm-

¹³²⁸ Eyicil, agm., s. 55-56.

¹³²⁹ İM, C 1, s. 36.

ler kesin sayıldı. İdam hükümlerinin ise Türkiye Büyük Millet Meclisince onaylandıktan sonra infaz olunacağı belirtildi. Bunda da acele olarak yerine getirilmesi gerekenlerle müstesna durumlarda idam hükümlerinin TBMM tarafından onaylanmaksızın infazına TBMM kararıyla izin verilebilme şartı getirildi. 20 Nisan 1925'te 136 sayılı TBMM kararı ile Ankara İstiklal Mahkemesine, TBMM'nin tekrar toplanmasına kadar idam cezasını infaz yetkisi verildi.

3. 21 sayılı Kanun'un 2. maddesine göre İstiklal Mahkemeleri üyeleri üç kişi idi. Bunlar milletvekilleri arasından seçilir ve biri de üyeler tarafından başkan olarak belirlenirdi. Ortaya çıkan ölüm, hasta ve istifa gibi sebeplerden dolayı bu sayı dörde çıkarıldı.

4. 249 sayılı Kanun'un 7. maddesine göre İstiklal Mahkemesi heyetleri her altı ayda bir seçilir ve üyeler bu sürenin bitmesinden önce tamamen veya kısmen Meclis kararı ile değiştirilebilirdi.

5. 249 sayılı Kanun'un 6. maddesine göre İstiklal Mahkemelerinin kararlarına, bu Mahkeme savcılarının itiraz hakkı vardır. İtiraz süresi kararın açıklandığı tarihin ertesi gününden itibaren üç gün idi. Bu itiraz Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kesin olarak karara bağlanırdı.

6. 249 sayılı Kanun'un 8. maddesine göre savcılar, Kanun hükümleriyle ilgili suçlar hakkında kanuni tahkikat yapabilirlerdi. Tutuklama ve tahliye kararları savcıların görüşü alınmadan uygulanamazdı. Savcılar, İstiklal Mahkemelerinin kararlarının uygulanması konusunda devletin silahlı ve silahsız güçlerine emir vermeye yetkiliydi. 249 sayılı kanunun 9. Maddesine göre, İstiklal Mahkemelerinin emir ve kararlarını uygulamayanlar veya uygulamalarda ihmali görülenler, savcıların isteği doğrultusunda aynı mahkemeler tarafından yargılanırdı.

7. İstiklal Mahkemeleri seyyar mahkemelerdi. Üyeleri, sorumlu oldukları bölgelere giderek görev yaparlardı.

8. 249 sayılı Kanun'un 13. maddesine göre her İstiklal Mahkemesi, ayda bir defa TBMM'ye karar özetlerini ve mesai cetvel raporlarını göndermekle sorumluydu.

9. İstiklal Mahkemeleri hükümlerine göre ceza alanlar 155, 412, 1328, 1474, 2776 sayılı Kanunlara göre affedildi.¹³³⁰

Firariler Hakkında Kanun'un 1. maddesinde Mahkemelerin görevleri; askerden kaçanların (firar), firara sebebiyet verenlerin, firarilerin yakalanması ve sevkinde dikkatsizlik gösterenlerin, firarilere yardım ve yataklık edenlerin cezalandırılması şeklinde belirtildi.¹³³¹ 26 Eylül 1920 tarihli 28

1330 İM, C 1, s. 37.

1331 İM, C 1, s. 112.

numaralı İstiklal Mehâkimi Kanunu'nun¹³³² birinci maddesine, ek kanun ile

1332 İM, C 1, s. 163; İstiklal Mehâkimi Kanunu, No 249.

Birinci Madde - İcra Vekilleri Heyetince gösterilecek lüzum ve Büyük Millet Meclisince ekseriyet-i mutlaka ile verilecek karar üzerine icab eden mahal lerde İstiklal Mahkemeleri teşkil olunur.

İkinci Madde - Bu mahkemeler Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i mutlaka sı ve rey-i hafi ile kendi azası miyanından müntehab bir reis ve iki aza ve bir müdde-i umumiden teşekkül eder. Ancak heyet-i mahkemeye târi olacak noksanın ikmalini teminen ayrıca bir aza daha intihab olunur.

Üçüncü Madde - İstiklal Mahkemelerinin vazaif i ber-vech-i âtidir:

A) Muvazzaf ve gönlü ile hizmet-i askeriye dâhil olup da firar edenler ve fi rara sebebiyet verenler ve firari derdest ve sevkinde tekâsül gösterenler ve firari leri bi'l-ihtiyar ihfa ve işe ve ilbas edenler hakkında Ceza Kanunnamesi'yle askerî kavanininde muayyen cezayı hüküm ve esbab-ı muhaffefe ve müşeddede mevcut olduğu takdirde yalnız bu fıkradaki ceraim münhasır olmak üzere tensib edeceği diğer gûna mukarreratı ittihaz eylemek;

B) 29 Nisan sene 1336 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun muhtevi olduğu ceraimi;

C) Devletin emniyet-i hâriciye ve dâhiliyesini ihlal edenler hakkında Ceza Kanunu'nun birinci babının birinci ve ikinci fasıllarında muharrer ceraimi;

D) Askerî ve siyasi casusluk ve su-i kasd-ı siyasi ve asker ailelerine taarruz re tecavüz ceraimi;

H) Seferberlikte Tedarik-i Vesait-i Nakliye Komisyonlarının su-i istimalat ve müsamahatı hakkında Askerî Ceza Kanunu'na müzeyyel 12 şevval 1332 ve 21 Ağustos 1330 tarihli kanun-ı muvakkatın birinci maddesini muaddil 28 Rebiülahir 1332 ve 3 Mart 1331 tarihli kanunda musarrah ceraimi rü'yet etmek;

K) İhtilasta bulunan, rüşvet alan bi'l-umum memurin-i mülkiye ve askeriye ve bunlara hangi sınıftan olursa olsun iştirak ve vesatet eyleyenleri;

S) Nüfuz-ı memuriyetinden istifade ederek halka zülüm ve işkencede bulunan nemurin-i mülkiye ve askeriye muhakeme etmek.

Dördüncü Madde - Büyük Millet Meclisi lüzum gördüğü İstiklal Mahkemeleri için üçüncü maddede muharrer vazaiften bir kısmının istisnasına karar verebilir.

Beşinci Madde - İstiklal Mahkemelerinin idamdan gayrı hükümleri kati olup, infazına bi'l-umum kuva-yı müsellaha ve gayr-ı müsellaha-i devlet memurdur. İdam hükümleri Büyük Millet Meclisince bi'l-umum meseile tercihan tedkik ve tasdik olunduktan sonra infaz olunur.

Şu kadar ki müstaecl ve müstesna hal ve zamanda idam hükümlerinin dahi Meclisçe tasdik edilmeksizin infazına Meclis kararıyla mezuniyet verilebilir.

Altıncı Madde - İstiklal Mahkemeleri kararlarına bu mahkeme müdde-i umumisinin hakk-ı itirazı vardır. Müddet-i itiraz yevm-i tefhimin ferdasından itibaren üç gündür ve itirazı vâki Büyük Millet Meclisince katiyen hallolunur.

Yedinci Madde - İstiklal Mahkemesi Heyetleri her altı ayda bir intihab olunur ve bu müddetin hitamından evvel heyet tamamen veya kısmen Meclis kararıyla tebdil edilebileceği gibi esbab-ı teşkilin zevaliyle faaliyeti dahi tatil olunur.

Sekizinci Madde - Müdde-i umumiler işbu kanun ahkâmına tevfikân muttali olacakları ceraim hakkında takibat-ı kanuniyede bulunurlar. Tevkif ve tahliye kararlarında müdde-i umumilerin mütalaası alınmadıkça tevkif ve tahliye yapılamaz. İstiklal Mahkemelerinin vasita-i muhabere ve tebliğ ve tebellüğü müdde-i umumileridir. İstiklal Mahkemelerinin mukarreratın infazı hususunda kuvve-i müsellaha ve gayr-ı müsellaha müdde-i umumiler amirdir.

Dokuzuncu Madde - İstiklal Mahkemelerinin evamir ve mukarreratını infaz etmeyenler veya infazda taallül gösterenler müdde-i umumilerinin talep ve sev ki üzerine aynı mahkemeler tarafından taht-ı muhakeme alınır.

mevcut maddeye 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kapsadığı suçlar da dâhil edildi. İstiklal Mehâkimi Kanunu'nun 3. Maddesinin A Fıkrasında belirtilen görevler Firariler Hakkındaki Kanun'un 1. Maddesiyle aynı özellikteydi. B Fıkrasında 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun içine aldığı suçlar mahkemenin görevi alanında yer aldı. Devletin iç ve dış güvenliğini tehlikeye atanlar, askerî ve siyasi casusluk, siyasi suikast, asker ailelerine saldırı ve tecavüz, geçici Askerî Ceza Kanunu'nun 1. Maddesi'ne karşılık gelen 2 Mart 1915 tarihli Askerî Ceza Kanunu'nda belirtilen suçlar, rüşvet alan, vurgunculuk yapan sivil ve askerî memurlar ve bunlara yardımcı olanlar, memuriyet yetkilerini kullanarak halka zulüm ve işkencede bulunan sivil ve askerî memurların yargılanacağı belirtildi.

4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'na göre irtica, isyan, memleketin huzur ve güvenliğini bozmak isteyen hareketler, yayınlar hükûmet tarafından yasaklandı ve gerektiğinde İstiklal Mahkemelerine gönderildi. İstiklal Mahkemeleri, görev yaptıkları bölgelerde beyannameler yayımlayarak mahkemelerin görev ve yetkilerini halka duyurdu. Bu beyannamelerde düşmanla iş birliği yapanların ve askerden kaçanların İstiklal Mahkemelerinde yargılanacağı bildirildi.¹³³³

Firariler Hakkında Kanun'un 2. maddesinde mahkeme üyelerinin Büyük

Onuncu Madde - İstiklal Mahkemeleri Askerî Ceza Kanunu'nun yedinci faslındaki hukuk-ı emiriyeden maada hukuk-ı şahsiyeye hükmedemezler.

On Birinci Madde - İstiklal Mehakimi ile mehakim-i sair arasında tahaddüs edecek ihtilâfı merci Türkiye Büyük Millet Meclisi Adliye Encümenince bi'l-cümle umuru takdimen halolunur.

On İkinci Madde - Her İstiklal Mahkemesi ketebe ve müstahdemin maaşat-ı asliyesi şehri yüz lirayı geçmeyecektir.

On Üçüncü Madde - Her İstiklal Mahkemesi ayda bir defa Heyet-i Umumiyye hülâsa-i hüküm ve mesai cetveli göndermeye mecburdur.

On Dördüncü Madde - Firariler hakkındaki 11 Eylül 1336 tarihli kanun ile İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun birinci maddesine müzeyyel 26 Eylül 1336 ta rihli kanun ve firariler hakkındaki 11 Eylül 1336 tarihli kanunun 2'nci maddesini muaddil 6 Rebiülevvel 1339 ve 28 Teşrin-i sâni 1336 tarihli kanun mülğadır.

On Beşinci Madde - İşbu kanun tarih-i neşrinin ferdasından itibaren mer'îdir.

On Altıncı Madde - İşbu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur.

8 Şaban 1343 ve 4 Mart 1341/4 Mart 192

1333 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300578.pdf Erişim Tarihi: 05.10.201) Takriri Sükûn Kanunu (Resmî Ceride ile neşir ve ilâm: 4. III. İMÎ – Sayı 87)

Birinci Madde - İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlê bâis bilûmum teşkilât ve tahrîka ve teşvikat ve teşebbûsat ve neşriyatı Hükûmet, Reısicumhurun tasdikîyle, re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabını Hükûmet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

İkinci Madde - İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddeti mer'iyülicradır.

Üçüncü Madde - İşbu kanunun tatbikına İcra Vekilleri Heyeti memurdur. 8 Şaban 1343 ve 4 Mart 1341.

Millet Meclisi tarafından seçilen üç kişiden oluştuğu ve içlerinden birinin kendileri tarafından başkan seçileceği belirtildi. 28 Kasım 1920 tarihinde firariler hakkındaki 11 Eylül 1920 tarihli Kanun'un ikinci maddesini muadil kanunla mahkemenin karşılaşacağı acil durumlar göz önünde bulundurularak üye sayısı dört olarak değiştirildi. Mahkemelerin sayısı ve bölgeleri Büyük Millet Meclisi tarafından belirlendi. İstiklal Mahkemelerinin kararları kesin idi ve bu kararları askerî ve sivil memurlar uygulamaktaydı. Mahkeme yetkilileri görevlerini yerine getirmedikleri takdirde kendileri de aynı mahkemelerde yargılanacaklardı. Kâtip ve hizmetlilerin maaşları aylık yüz lirayı geçmeyecek ve Mahkeme yetkilileri göreve başladıklarında buldukları bölgedeki bakaya ve firarilerin teslim olmasını sağlamak için her türlü ilan vasıtalarını kullanacaklardı. İstiklal Mehâkimi Kanunu'nun 2. Maddesinde mahkeme üyelerinin Meclis tarafından gizli oyla iki üye, bir başkan ve bir savcı olarak seçileceği, ayrıca ihtiyaç hallerinde görev yapmak üzere bir üye daha seçileceği belirtildi. İstiklal Mahkemelerinin vereceği hükümlerde idam dışındaki bütün hükümler kesin olup idam kararını Meclis onaylamaktaydı. Hatta acil durumlarda mahkemeye infaz yetkisi verilmesi de yine Meclis onayına bağlıydı. İstiklal Mahkemelerinin verdiği kararlara itiraz hakkı yoktu, sadece savcı itiraz edebilirdi.

Bu itiraz süresi kararın verildiği günden itibaren üç gündü. Yine bu itiraz Büyük Millet Meclisi tarafından karara bağlanırdı. İstiklal Mahkemeleri üyeleri her altı ayda bir seçilirdi, mahkeme üyelerinin görev sürelerini altı aydan önce bitirme yetkisi Meclis'e aitti. Savcılar suçlular hakkında kanuni tahkikat yapmak ve İstiklal Mahkemelerinin verdiği kararların uygulanması aşamasında askerî ve sivil memurlara emir vermeye yetkiliydi. Savcılar, İstiklal Mahkemelerinin emir ve kararlarını uygulamayan ve ihmal edenleri yine bu mahkemelerde yargılayabilirdi. İstiklal Mahkemeleri kişi hak ve özgürlüklerine Askerî Ceza Kanunu'nun 7. Bölümünde belirtilen konuların dışında müdahale edemez, ayda bir defa Büyük Millet Meclisine baktıkları davaların hüküm özetlerini ve çalışma cetvellerini gönderirdi. Mahkemelerin faaliyetlerinin durdurulmasına ve üyelerinin görevlerinin sona ermesine Meclis karar verirdi.

Başkumandanlık Kanununun aldığı son şekle göre Kastamonu, Konya, Yozgat İstiklal Mahkemelerine gönderilen vekillerin yetkilerine son verildi. İstiklal Mahkemesi hâkim ve memurlarının görevi, suçlunun tutuklanması, sorgulanmasına, evrak üzerinde inceleme yaparak Af Kanunu'na göre karar vermektir. Savcının görevi ise mahkûm hakkında verilen hükmün uygulanmasıdır.¹³³⁴

1334 İM, C 1, s. 39. Ayrıca mahkemeye ait Meclis Arşivi'nde, karar defteri, zimmet defteri, esas defteri, sâdıra defteri, talik defteri, varide defteri, karar defteri olmak üzere toplam 7 adet defter bulunmaktadır.

8.2.4. Ankara İstiklal Mahkemesi

TBMM, 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu'nu 4 Mart 1925 tarihinde onayladı. İrtica, isyan, memleketin sosyal düzenini bozan, emniyet ve asayiş ihlal edenler ve bu suçları tahrik yoluyla teşvik eden suçlular Kanunun kapsamına alındı. Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamında kalan suçların İstiklal Mahkemelerinde görüşüleceği hususu belirtildi.

Başvekil İsmet İnönü, Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanlığı'na, 4 Mart 1925 tarihinde müracaat ederek sıkıyönetim bölgesinin dışında kalan yerlerde işlenen siyasi asayiş suçlarına bakmak için 2. Ankara İstiklal Mahkemesinin kurulmasını istedi.¹³³⁵ Aynı tarihte Başvekil, TBMM Başkanlığına müracaat ederek Ankara'da olmak üzere 2. İstiklal Mahkemesinin kurulmasını teklif etti.¹³³⁶ Başvekilin bu teklifi üzerine TBMM'nin 4 Mart 1925 tarih ve 117 numaralı kararıyla Ankara'da 2. İstiklal Mahkemesi kuruldu. 12 Mart 1925 tarihinde 2. Ankara İstiklal Mahkemesi başkanı Afyon Mebusu Ali Çetinkaya, halka bir beyanname yayımladı. Bu beyannamede; ülkenin huzur ve sükûnunu sağlamak için mahkemenin göreve başladığını, hak ve adaleti temsil eden müessese olması dolayısıyla İstiklal Mahkemesinin halk tarafından saygı ve sevgi ile karşılandığını, memleketin hayat ve hürriyetine zarar veren asiler, mürteciler ve siyasi canilere karşı hakkı sağlamada adil olacağını belirtti. Dini, şahsi ve siyasi çıkarlarına alet edenlerin, isyanı teşvik edenlerin, asayiş, emniyet, halkın huzurunu bozanların karşılarında İstiklal Mahkemelerinin yer alacağını, ölçülerinin vicdanlarının sesi, amaçlarının da vatanın selametini sağlamak olduğunu bildirdi. Bu beyannamenin altını Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, Aydın Mebusu Reşit Galip ve Rize Mebusu Ali Bey imzaladı.¹³³⁷

21 Mart 1926'da 2. Ankara İstiklal Mahkemesinin üyeleri TBMM'ce seçildi. Buna göre Mahkeme Başkanlığına Afyon Mebusu Ali Bey [Çetinkaya], Savcılığına Denizli Mebusu Necip Ali Bey [Küçükkaya], üyeliklere ise Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey ve Rize Mebusu Ali Bey [Zırh], yedek üyeliğe Reşit Galip Bey seçildi.¹³³⁸

Ankara İstiklal Mahkemesi, 7 Mart 1925-7 Mart 1926 tarihleri arasında, 256 davaya ait 1669 maznunu yargıladı. Bunlardan 669 kişinin mahkûmiyetine ve 766 kişinin de beratına karar verdi. Suçluların 76'sı vicahen, 52'si gıyaben idam ile cezalandırıldı.¹³³⁹ İkinci yılda vicahi olarak 150, gıyabi olarak

1335 Ahmet Nedim, *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları*, İstanbul 1993, s. 312.

1336 Nedim, *age.*, s. 313; Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Ankara 1982, s. 108.

1337 Nedim, *age.*, s. 314.

1338 Aybars, *age.*, 1982, s. 111.

1339 Aybars, *age.*, 2014, s. 47-47.

90 kişiye idam cezası verildi.¹³⁴⁰

8.2.5. İstanbul İstiklal Mahkemesi

Mahkeme, görev süresi boyunca 6 davayı karara bağladı. Hıyanet-i Vatanîye ve hilafet hakkında neşriyat yapmak, suikasta teşvik, halkı yasal düzene karşı tahrik etmek suretiyle devletin iç düzenini bozmak gibi konularda yargılama yaptı.¹³⁴¹

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesi İstanbul basınında ciddi bir muhalefetin oluşmasına neden oldu. Halifeliğin de kaldırılacağını ileri süren bir grup basın tarafından hükûmete karşı muhalefet yapılmaktaydı. Ağa Han ile Emir Ali'den Başbakan İsmet İnönü ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e hitaben yazılmış iki mektupta hilafetin kaldırılmaması için hükûmete tavsiyelerde bulunuldu. Bu mektuplar, 5 Aralık 1923'te *Tanin* ve *İkdam*, 6 Aralık 1923'te ise *Tevhid-i Efkâr*'da yayımlandı. Mektupların muhataplarının eline geçmeden gazetelerde yayımlanması üzerine, Başbakan İsmet İnönü, hilafete Türkiye üzerinde idari ve siyasi olarak hükûmete karşı propaganda yapıldığı gerekçesiyle konuyu Meclis gündemine getirdi. Başbakan'ın mühim ve gizli açıklamalar yapmak üzere hükûmet adına gizli oturum yapılması konusundaki teklifi kabul edilerek bu konu kapalı oturumda görüşüldü. 8 Aralık 1923 Cumartesi günü yapılan kapalı oturumda Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nun birinci maddesinin tadili hakkında kanun ve İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına dair teklif görüşüldü. Yapılan uzun tartışmalar neticesinde Heyet-i Vekile tarafından gösterilen lüzum üzerine İstanbul ve çevresinde bir İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı. Üçüncü oturumda yapılan seçimle Mahkeme Başkanlığına 102 oyla Cebelibereket Vekili İhsan Bey, Savcılığına 105 oyla Saruhan Vekili Vasıf Bey, üyeliklere 116 oyla Konya Vekili Refik Bey, 109 oyla Hakkâri Vekili Asaf Bey ve 106 oyla Kütahya Vekili Cevdet Bey seçildi.¹³⁴²

Seçimin tamamlanmasından sonra söz alan Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, içeriden ve dışarıdan gelen bütün suikastlara karşı mücadele edeceğini, vatanın huzuru için çalışacağını ve yardımın ancak Allah'tan olduğunu söyledi.

Mahkeme, seçim kararının ardından 9 Aralık'ta görev yeri olan İstanbul'a hareket etti. İstanbul'a hareketinden önce Mahkeme Müddeiumumiliği tarafından Ağa Han ile Emir Ali'nin mektuplarını neşreden gazetelerden *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet ve sorumlu müdürü Ömer İzzettin, *Tanin* gazetesi sahibi Hüseyin Cahid ve *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sahibi Abdurrah-

1340 Aybars, *age.*, 2014, s. 530.

1341 *İM*, C 2, s. 3.

1342 *İM*, C 2, s. 3.

man Velit'in gözüaltına alınması emrini verdi. 10 Aralık'ta İstanbul'da ilk olarak *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinin incelenmesine başlandı. 10 Ekim 1923 tarihli *Tanin* gazetesinin Serbest Sütunlar bölümünde "Huzur-ı Hazret-i Hilâfetpenâhî'ye Açık Bir Arıza" başlıklı yazısı ile *Akşam* gazetesinin 15 Ekim 1923 tarihli nüshasında yayımlanan "Meşrutiyet Tarafdârı, Necmeddin Sadık Bey'e Cevaplarım" başlıklı yazılarından dolayı Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey gözüaltına alındı. İstanbul İstiklal Mahkemesi, 10 Aralık'ta Anadolu Ajansından ve İstanbul İstihbarat Müdürlüğünden İstanbul'da çıkan gazete ve dergilerin listesini istedi ve bu gazeteler içerisinde ise *İkdam*, *Vakit*, *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr*, *Tercüman-ı Hakikat*, *İleri* ve *Vatan* gazetelerinin son dört ayına ilişkin koleksiyonlarını aldı. Ayrıca 20 Aralık 1923 tarihinde Adliye Vekâleti İstanbul İstinaf Müddeiumumiliğinden İstiklal Mahkemesi faaliyet alanına giren 19 adet davanın evrakını teslim alarak çalışmalarına başladı.¹³⁴³

İstiklal Mahkemesi İstanbul'da çalışmaya başladığında, Reisi İhsan Bey, Mahkemenin kuruluşunun sebep, amaç ve çalışma yöntemini izah eden bir beyanname yayımladı.¹³⁴⁴

İstanbul İstiklal Mahkemesi, göreve başladıktan sonra mahkeme savcısı tarafından yargılama usulü hakkında basına bilgi verildi. Gözüaltına alınanlardan *Tanin* gazetesi sahibi ve mesul müdürü Hüseyin Cahit Bey, *İkdam* gazetesi sahibi Cevdet Bey, *İkdam* gazetesi Müdürü Ömer İzzettin Bey, *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sahibi Velit Bey ve *Tevhid-i Efkâr* gazetesi müdü-

1343 İM, C 2, s. 4.

1344 Beyanname; "Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararıyla ve emriyle bugünden itibaren vazifesine başlayan Mahkememiz, memleketimizin matemli ve kara günlerinde samimi tezahürler ve fedakârlıklar ibraz eden muhterem İstanbul halkına lüzumlu gördüğü hususları izah etmeyi faydalı bulmaktadır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî davamızın muvaffakiyetine mani ihdas etmek isteyen dâhili ve harici düşmanların hain emellerine set çekmek arzusuyla İstiklal Mahkemeleri Kanunu vaz' etmiş ve tarihimizde mutlak adalet ve büyük hizmetleriyle ebedi bir nam bırakacak olan bu mahkemeleri muhtelif yerlere göndermişti. Milletimizin umumi fedakârlık ve gayreti neticesi olarak elde edilen zafer ve halas üzerine bu mahkemelerin devam-ı faaliyetine sebep kalmamıştı. Son zamanlarda bazı tahrikâtın yine eskisi gibi ika-ı fesada başladığı anlaşıldığından Cumhuriyetimizi her ne pahasına olursa olsun muhakkak muvaffak etmeye azmeden Büyük Millet Meclisi mevcut kanun-ı mahsusa istinaden ve bu gibi teşebbüsâtı imha etmek maksadıyla mahkememizi teşkil ve ilzam etti. Bu tarzdaki tahrikâtı milletimiz için mucib olduğu elem ve felaketleri daima hatırlayacak olan mahkememiz yüz binlerce Türk'ün kanı pahasına elde edilen Cumhuriyetimizin mevcudiyet ve esasâtı hilafına hareket ve teşebbüsâta cüret edenleri mevcut ve mevdu' olan kanunu tatbik ederek şiddetle tecziye ve bu suretle muhterem İstanbul halkına çok muhtaç olduğu sükûn ve refahı temin edecektir. Kararlarımızda, yalnız selamet-i vatan endişesi mefkuremizin la-ye-tezelzel aşkı ve vicdanlarımız hâkim olacaktır. Tevfik Allah'tandır."

Türkiye Büyük Millet Meclisi İstiklal Mahkemesi
Heyeti Adına Reis Cebelibereket
Mebusu İhsan Bk. İM, C 2, s. 7.

rü Hayri Muhyittin Bey'in tutuklanması ile başlayan çalışma, 13 Aralık'ta sorgulamalarla, 15 Aralık'ta ise duruşmalarla devam etti. Mahkeme, görev yaptığı sürede 6 davayı karara bağladı. İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey, gazeteciler davası, halkı kanunlara muhalefete teşvik ve tahrik etmek suretiyle devletin iç düzenini bozmaya cüret, Meclisin meşruiyeti aleyhinde sözle tahrikatta bulunmak, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya münasebetsiz söz söyleme, Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyete suikast ile değişik zamanlarda gizli veya açıktan vatana ihaneti tahrik etmek davaları karara bağlandı. Bu altı davada 17 kişi hakkında karar verildi.¹³⁴⁵

İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun 13. Maddesi gereği Meclis Başkanlığına çalışmalar hakkında rapor sunulması gerekiyordu. Bu nedenle 28 Ocak 1924 tarihinde hazırlanan rapor,¹³⁴⁶ 29 Ocak'ta TBMM Başkanlığına gönde-

1345 İM, C 2, s. 8.

1346 Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

22 Kânunusani 340 tarihli telgrafname-i âlilerine cevap ve emir buyurulan hülâsa-i hüküm ve mesai cedvelidir:

10 Kanunievvel 1339 tarihinde İstanbul'a muvazalet eden mahkeme hemen işe başladı. Daha Ankara'dan hareketinde Mahkeme Müddei-i Umumlîği, Ağa Han ile Emir Ali'nin mektubunu neşreden gazetelerin sahib ve müdürlerinin muktazi takibat-ı kanuniye ve tahkikatın ifa edilebilmesi için taht-ı nezaret ve muhafazaya alınmaları hakkında emir vermiştir.

Buraya muvazaletinden sonra Meşrutiyetin Cumhuriyete muraccâh olduğuna dair Akşam gazetesinin 15 Teşrinisani 1339 tarihli nüshasında neşrettiği mektupta ve halifeyi Türk tarihine buhran verebilecek vaziyette mesuliyetli ve fakat şerefli bir vazifeye davet ve tahrik eden Tanin'in 10 Teşrinisani 1339 tarihli nüshasında neşreylediği Bir Açık Arıza'dan dolayı Baro Reisi Lütfi Fikri Bey taht-ı nezarete alındı. 14 Kanunievvel 1339 tarihinde mahkeme kararıyla tevkif edildi ve mevkufen muhakemesi ceryan etti. Netice-i muhakemede 27 Kanunievvel 1339 tarihli muhakeme kararıyla ve ekseriyetle beş sene müddetle küreğe konuldu.

Tanin gazetesi sahib ve müdür-i mesulü Hüseyin Cahid, İkdâm gazetesi sahibi Ahmed Cevdet, Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Velid, müdür-i mesulü Hayri Muhyiddin Beyler mahkemenin 11 Kanunievvel 1339 tarihli kararıyla tevkif olundular, muhakemeleri mevkufen ceryan etti. Ömer İzzeddin Beyin meflûC. olması dolayısıyla gayr-i mevkuf olarak muhakeme edildi. Netice-i muhakemede makam-ı iddia hilafete kuvve-i siyasiye vermek isteyen ve bu hususta tahrikat-ı mahsus olan Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubunu neşrettiklerinden dolayı bu gazete sahiblerinin Hiyanet-i Vatanîye Kanununun üçüncü maddesine ve Matbuat Kanununun on ikinci maddesine tevkifan fail-i müşterek olarak tecziyelerini talep etti. Mahkeme 2 Kanunusani 1340 tarihli kararıyla mumaileyhimi beraet ettirdi.

[Hayat-ı Beşer: İslamiyette Ahlak ve Kadınlarda Tesettür] namıyla neşrettiği bir eserde halkı kavanin-i hazıra aleyhinde tahrik ve yekdiğerlerine karşı intikam ile tariz eden neşriyatta bulunmasından dolayı Ankaralı Hafız İbrahim Edhem Efendi, 30 Kanunievvel 339 tarihli mahkeme kararıyla tevkif ve muhakemesi icra edildi. Netice-i muhakemede Kanun-ı Ceza'nın altmış altıncı maddesinin ikinci zeyline tevkifan bir sene müddetle hapse mahkûm edildi. Şekl-i hazır-ı hükûmeti tağlib ve Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine suikast yapmak üzere çalıştıkları ihbar edilen Sandalcılar Cemiyeti Reis-i sabıkı Ali Osman, Tahsil-darı Kahya Hasan, Rüsumat Muhafaza müfettişlerinden İlyas Sami, Komünist Mehmed ve Binbaşlı Dayı Mesud, Kör İbrahim 15 Kanunievvel 1339 tarihinde taht-ı nezarete alındılar. Aynı teşkilat ile alakadar oldukları haber verilen İstanbul Mebus-ı sabıkı Şükri, Ankara Vali-i sabıkı Abdulkadir Beyler takib ettiler. Polis Dairesince hâlen ele geçirilemediler. Bunlardan

rildi. Bu raporda; Baro Reisi Lütfi Fikri Bey'in beş sene müddetle kürek cezası ile cezalandırıldığı, *Tanin* gazetesi sahibi ve Müdürü Hüseyin Cahit, *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sahibi Velit, Müdürü Hayri Muhittin Beylerin beraat ettiği, Ankaralı Hafız İbrahim Ethem Efendi'nin bir sene müddetle hapse mahkûm edildiği, İngilizlerle sıkı ilişkide bulunan ve toplantılarına katılan Hilafet Yaverlerinden Ekrem Bey'in serbest bırakıldığı, Patrikhane meselesi hakkında bir işlem yapılamadığı bildirdi.

İstanbul'daki çalışmalar sona erince, mahkeme başkanı tarafından mahkemenin tatiline müsaade edilmesini arz eden bir telgraf Meclis Başkanlığına sunuldu. Telgraf 30 Ocak 1924 tarihinde Genel Kurulda görüşüldü. Başbakan İsmet Paşa'nın da İstanbul İstiklal Mahkemesinin faaliyetine devamına hükümetçe lüzum kalmadığı belirtildi. Meclisin almış olduğu 69 numaralı kararında belirtilen "İstanbul İstiklal Mahkemesinin suikast maznunları hakkındaki davanın intacını müteakip tatil-i faaliyet etmesi, 30 Ocak 1924 tarihli doksan ikinci içtimanın ikinci celsesinde takarrür etmiştir." hükmü ile mahkemenin çalışmalarına son verildi. Mahkeme 5 Şubat 1340 tarihinde aldığı 6 numaralı karar ile çalışmalarını tamamladı. Yaklaşık iki ay süre ile faaliyetine devam İstanbul İstiklal Mahkemesi, 30 Ocak 1924 tarihli 69 numaralı Meclis kararıyla kaldırıldı.¹³⁴⁷

8.2.6. Elcezire İstiklal Mahkemesi

Elcezire İstiklal Mahkemesi Cumhuriyetin ilanından evvel kurulmuş olan son İstiklal Mahkemesiydi.

Mahkemenin kurulması Elcezire Cephesi Kumandanlığının talebi üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından teklif edildi, ardından İcra Vekilleri Heyetinin 10 Ocak ve 17 Ocak tarihlerinde Meclise sunduğu iki tezkere ile

Ali Osman ile Kahya Hasan'ın mevkufen ve diğerlerinin gayr-i mevkuf olarak muhakamelerinin icrası 25 Kanunievvel 1339 tarihinde mahkemece karargîr oldu. Muhakeme devam etmektedir. Daha hitama ermemiştir.

İngilizlerle çok sıkı ve mütemadi surette temas eden ve ictimalarda bulunan Hilafet Yaverlerinden Ekrem Bey 13 Kanunievvel 1339 tarihinde taht-ı nezarete alındı. Hususi temastan başka bir maksad takib etmediğini iddiada ısrar eden Ekrem Bey'in bu gibi ictimaaları hakkında muktazi bir delil bulunamadığından 8 Kanunusani 1340 tarihinde Mahkeme Kararıyla serbest bırakıldı.

Patrikhane meselesi hakkında vaki olan ihbarat ve elde edilen bazı malumata rağmen Lozan Muahedesindeki ahkâma nazaran mazideki ceraimden dolayı takibat yapılmasında imkân bulunamamıştır.

Bi'l-vesile teyid-i hürmet-i mahsusa eylerim efendim. 28 Kanunusani 1340

1347 İki aylık sürede Mahkeme Heyeti ile Savcıya 112.500 kuruş ödeme yapıldı. Mahkemede görev yapan personel ve aldıkları maaş ise mahkeme kurulu tarafından belirlendi. Mahkeme tarafından görev yapan personel ve maaşlarını gösterir cetvel TBMM Başkanlığına gönderildi. İM, C 2, s. 9.

20 Ocak 1923'te Meclis gündemine geldi.¹³⁴⁸ Tezkerelerde merkezi Diyarbakır olmak üzere Elcezire Cephesi mıntıkasında, sırf asker kaçakları ile ilgili bir İstiklal Mahkemesinin kurulması istendi, ayrıca Diyarbakır, Bitlis, Elazığ vilayetleriyle Malatya, Urfa, Mardin, Siirt illerini içine alan bölgenin Mahkemenin faaliyet alanı olarak belirlenmesi teklif edildi. Aynı gün bazı mebusların Mahkemenin kurulmasına karşı çıkması nedeniyle İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in talebi ile gizli oturuma geçildi. Açılan gizli oturumda Rauf Bey bölgedeki asker kaçaklarının tüm tedbirlere rağmen önlenemediğini ve bu durumun Misak-ı Millîyi gerçekleştirmeye zarar verdiğini anlattı. Daha sonra müzakerelere geçildi.

Mahkeme üyelerinin seçimi 25 Ocak 1923-5 Şubat 1923 tarihleri arasında yapıldı. 25 Ocak'ta yapılan ilk seçimlerde Mahkeme Başkanlığına Karesi Mebusu Hacim Muhittin Bey, savcılığına Antalya Mebusu Halil İbrahim Bey, Mahkeme üyeliklerine ise Erzurum Mebusu Mehmet Nusret Efendi ile Niğde Mebusu Hakkı Paşa seçildi. 27 Ocak 1923'te Nusret Bey'in istifa etmesi üzerine, 29 Ocak 1923'te yeniden seçim yapılarak Sinop Mebusu Rıza Vamık Bey ile İçel Mebusu Şevki Bey Mahkeme üyeliklerine seçildi. 3 Şubat 1923'te Vamık Bey'in istifa etmesi üzerine 5 Şubat 1923'te boş kalan üyelik için yeniden seçim yapıldı ve Gaziantep Mebusu Yasin Bey seçildi.

Verilen tezkerede Mahkemenin yargılama alanı olarak Elcezire Cephesi'nin içinde bulunan Diyarbakır, Bitlis, Elazığ vilayetleriyle Malatya, Urfa, Mardin, Siverek, Ergani, Genç, Muş, Siirt illeri belirlendi. Bu yerlerin dışında Mahkeme tarafından 15 Mart'ta Meclise yazılan yazıda, tezkerede ismi geçmeyen Dersim sancağının Mahkemenin yargı alanında olup olmadığı hakkında bilgi istendi, 20 Mart'ta Meclisten cevaben gelen yazıda Dersim Sancağının Elazığ'a bağlı olması dolayısıyla yargılama alanlarına dâhil olduğu belirtildi. Elcezire İstiklal Mahkemesi asker kaçakları ile ilgili suçlara bakmak üzere kuruldu. İstiklal Mehâkimi Kanunu'ndaki tüm yetkilere sahip

1348 İM, C 3, s. 4. Mahkemenin kuruluş tezkereleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Müdafaa-i Milliye Vekâletince gösterilen lüzum üzerine merkezi Diyarbakır'de bulunmak ve sahası Elcezire Cephesi mıntıkası olmak ve sırf askeri firarileri muamelatına mütaallik olmak üzere bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesi hususunun Meclisi Âliye arzı İcra Vekilleri Heyetinin 9.1.1339 tarihli içtimasında takarrür etmekle ifâ-yı iktizasıyla neticesinin işarına müsaade buyurulmasını istirham eylerim efendim.

TBMM İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

11.1.1339 tarih ve Zabıt ve Kavanin Müdüriyeti 2576/6372 numaralı tezkere cevabıdır: Merkezi Diyarbakır'de olmak üzere teşkiline lüzum görülen İstiklal Mahkemesinin daire-i faaliyetinin Elcezire Cephesi mıntıkasının ihtiva ettiği D iyarbakır, Bitlis, Elazığ vilayetleriyle Malatya, Urfa, Mardin, Siverek, Erganimadeni, Genç, Muş, Siird livalarına münhasır bulunmasının muvafık görüldüğü lede'l-istifsar Dahiliye Vekâletinden bildirilmekle ona göre ifâ-yı iktizasını istirham eylerim efendim.

TBMM İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf

olmayan Mahkeme, bu Kanunun 3'üncü maddesinin (a) fıkrasının tamamı, (d) fıkrasının yalnız asker ailelerine taarruz ve tecavüz suçları kısmı ve (k) fıkrasının ihtilasat-ı askeriyede (askeri yolsuzlu, hırsızlık) bulunanlarla hangi sınıftan olursa olsun bunlara iştirak ve vesayet eyleyenler kısmı ile ilgili davalara bakmakla yetkili kılındı. Mahkeme, İstiklal Mahkemelerinin teşkili hakkındaki 11 Eylül 1920 tarihli kanunun neşrinden sonra meydana gelen suçlara bakacağını belirterek bu tarihten önce işlenen suçlarla ilgili davaların gönderilmemesine dair aldığı kararı 17 Mart'ta bölgede bulunan mutasarrıflıklara gönderdi.

Mahkeme üyeleri Gaziantep, Urfa, Siverek üzerinden 8 Mart'ta yargılama merkezleri olan Diyarbakır'a varmıştır. Mahkeme tarafından 10 Mart'ta tüm Mülkiye ve Adliye memurluklarıyla Asker Alma Şubelerine gönderilen sekiz maddelik tamimle¹³⁴⁹ şekavet veyahut ceraim-i saire ile maznun askerlerin dışında olanların tamimin tebliğ tarihinden itibaren on gün içinde ait oldukları askerlik şubelerine müracaat ettikleri takdirde affolunacakları, aksi takdirde İstiklal Mahkemelerine sevk olunarak haklarında kanunen en ağır cezanın tatbik edileceği bildirildi. Bu tamim tüm köylerde ilan edildi ve köylerde tebliğ edildiğine dair düzenlenen cetveller Elcezire İstiklal Mahkemesine sunuldu. Ayrıca asker firarileri, firariyi gizleyen, himaye eden, elbise veren ve besleyenlerin de Mahkemeye gönderilmesi istendi. Asker firarile-

1349 Mahkemenin 10 Mart'ta tüm Mülkiye ve Adliye memurluklarıyla Ahz-ı Asker Şubelerine gönderdiği sekiz maddelik beyannamesi:

Bu defa Diyarbakır'a muvasalat eden Elcezire İstiklal Mahkemesi, asker firarileri hakkında on gün müddetle son bir af ilanına karar vermiştir. Binaenaleyh mevadd-ı âtiye alâkadar memurinin pîş-i nazar-ı dikkatine vaz' olunur:

1) Her karyeye tarih-i tebliğinden itibaren mensup oldukları Ahz-ı Asker Şubelerine teslim olanlar hakkında hiçbir muamele ve muhakeme yapılmayarak doğruca mensup oldukları kıtalarına sevk edileceklerdir.

2) Divan-ı Harplerde derdest-i muhakeme olan ve haklarındaki hükümler henüz tasdike iktiran etmemiş olan firariler de bu aften istifade edecek ve nesayih-i lazime icrasıyla kıtalarına sevk edileceklerdir.

3) Firariliği esnasında şekavet veya ceraim-i saire ika' edenler işbu aften istifade edemeyeceklerdir.

4) Her kazaya tarih-i tebliğinden itibaren nihayet bir hafta zarfında bütün kurâya tebliğ edilmiş bulunacak ve tebliğ ve izah edilmiş bulunduğu dair karye heyet-i ihtiyariyelerinden bir ilmühaber alınacak ve bu ilmühaberler ile tanzim edilecek cetvel Mahkemeye gönderilecektir.

5) Her liva işbu emri aldığı gün derhal mülhakata tebliğ edecek ve bunu telgrafta Mahkemeye bildirecek ve her Kaza Kaymakamı da tebliğ tarihini b ila-vasıta Mahkemeye işar edecektir.

6) Bundan başka Rüesâ-ı Memurîn-i Mülkiye ve Askeriye işbu müsaade-i ahireden istifade lüzumunu, ilanlar ve gazeteler veyahut vesait-i saire ile halka ilan ve maksadın kutsiyetini ve vazife-i askeriyenin bir vecibe-i diniye olduğunu ve bundan başka hiçbir suretle af ilan edilmeyeceğini ve bilakis kanunun en ağır cezasına uğrayacaklarını izah edeceklerdir.

7) Ahz-ı Asker Kalem Rüesası kendi mıntukalarındaki şubelerin faaliyetlerini her on beş günde Mahkemeye bildireceklerdir.

8) Verilecek ilk raporda Şubat ayı zarfındaki muamele-i askeriyeye de gösterilecektir. Bk. İM, C 3, s. 9-10.

ri tabirinde bakaya ve davete icabet etmeyen efradın dâhil olduğu belirtildi. Mahkemenin davanın görüleceği yere gittiği zaman sanıkların muhakemesini kendisi yaptı.

Mahkeme, faaliyetleri ve yargılamaları hakkında bilgi veren mesai cetvelini her ay Türkiye Büyük Millet Meclisine sundu. Gezici olarak faaliyet gösteren Mahkeme Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elazığ ve Malatya olmak üzere toplam altı merkezde yargılama yaparak 90 davayı karara bağlamıştır. Mahkeme genel olarak firar, asker firarisini himaye etmek ve gizlemek, askeriyeden para alarak salıvermek, firar ve silah göstermek, firara sebebiyet vermek, firarı kolaylaştırmak, doğru olmayan istihbarat, sahte mazbata tanzimi, usul ve kanuna karşı harekâta bulunmak, memuriyetini suistimal, rüşvet, sahte vesika tanzimi gibi konularda yargılamalar yaptı. Yine yargılamalar sonucunda genel olarak; çeşitli sürelerde kürek, prangabendlik, kalebentlik ve hapis cezaları ile darp, memuriyetten mahrumiyet ve askerlik mesleğinden uzaklaştırma gibi cezalar verildi. Bunun yanında yakalanan asker firarileri hakkında verilen idam cezaları bir daha firar etmek şartıyla üzere tecil edildi ve bu askerler Elcezire veya Garp Cephesi Kumandanlığı emrine gönderildi.

Mahkeme Malatya'da bulunduğu sırada, Mahkeme Reisi Hacim Muhittin Bey'in karşı çıkmasına rağmen 11 Mayıs tarihinde aldığı karar ile gerektiğinde bir daha toplanmak üzere 14 Mayıs'tan itibaren bir ay müddetle faaliyetine ara verdi. Ayrıca Mahkeme Reisi Hacim Muhittin Bey'le savcılığa vekâlet edecek olan üyeden Hakkı Paşa ve kâtiplerin Malatya'da kalmasına karar verildi.

Mahkemenin tatil kararı alması üzerine 17 Mayıs'ta Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Mahkeme Riyasetine gönderdiği telgraf ile Mahkemenin vazifesine devam etmesi gerektiğini, bir aylık uzun bir bayram tatilinin sakıncalı olduğunu, bilhassa Cephe Kumandanlığından gelen bildiri üzerine bu uzun tatil süresince bölgede önüne geçilemeyecek derecede asker kaçaklarının artacağını ve tatil süresinin kısa tutulmasını söyleyerek faaliyetlerine ara verilmemesini istedi.

Ancak Mahkemenin faaliyetine ara vermesinin ardından 14 Mayıs'ta Ankara'ya dönmek üzere harekete geçen Savcı Antalya Vekili Halil İbrahim Bey ve üyeden İçel Mebusu Şevki Bey'e, Sivas'a vardıkları sırada Kemal Paşa'nın telgrafı bildirildi. Buna rağmen görevliler geri dönmedi. 12 Mayıs'ta memleketi Halfeti'ye gitmek üzere hareket eden üyeden Gaziantep Vekil Yasin Bey'e de aynı telgraf bildirilerek geri dönmesi istendi.

Mahkemenin tatile girmesi ve azaların geri dönmemesi üzerine 24 Mayıs tarihli Elcezire İstiklal Mahkemesi Savcılığına gönderilen yazı ile Mahkeme Heyetini yeniden görevlendirmenin mümkün olmadığından, bu tarihten itibaren firariler ve firara sebebiyet verenler hakkında lazım gelenlerin

takibatına Elcezire Cephesi Kumandanlığının yetkilendirildiği bildirildi.¹³⁵⁰

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, 3 Haziran'da Elcezire İstiklal Mahkemesi Savcı Vekili Niğde Mebusu Hakkı Paşa'ya gönderdiği yazıda, Mahkemenin bir daha faaliyete geçemeyeceğinden elinde bulunan askerî suçlara ait olan evrakın Divan-ı Harplere verilmek üzere, Cephe Kumandanlığına gönderilmesini istedi.

Netice olarak 9 Mart'ta görev merkezi olan Diyarbakır'a gelen mahkeme 14 Mayıs tarihinde Malatya'da bulunduğu sırada faaliyetlerine ara verdi. Yaklaşık 2 ay faaliyet gösteren Mahkemenin bu tarihten sonra görevi son buldu.

8.2.7. Eskişehir İstiklal Mahkemesi

Eskişehir İstiklal Mahkemesi ilk dönem kurulan mahkemelerdendi. Fırariler Hakkında Kanun'un kabul edilmesini müteakip Heyet-i Vekile 18 Eylül 1920'de verdiği teklifle on dört yerde İstiklal Mahkemesi kurulmasını istedi. Uzun tartışmalardan sonra 45 numaralı Meclis Kararıyla aynı tarihte acil olarak Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Kayseri olmak üzere yedi bölgede İstiklal Mahkemesinin kurulmasını kararlaştırdı.¹³⁵¹ Eskişehir İstiklal Mahkemesinin görev alanı Eskişehir, Bilecik, Kütahya, İzmir ve Bursa bölgeleri idi. 18 Eylül 1920'de Genel Kurulda yapılan görüşmelerde Edirne milletvekili Erkân-ı Harbiye-i Umumî Reisi Miralay İsmet Bey bu 14 mahkemeden yedisinin acilen kurulması gerektiğini belirtti. Bunun üzerine 7 mahkemenin kurulması ve üyelerinin seçiminin yapılması kararlaştırıldı.¹³⁵²

Fırariler Hakkında Kanun gereğince kurulacak İstiklal Mahkemelerinin sayısı ve yerleri Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetinin tezkeresi ile sunuldu.¹³⁵³ Büyük Milet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın yazısının ekinde

1350 İM, C 3, s. 8-9.

1351 Eskişehir İstiklal Mahkemesi belgeleri arşivinde yer alan T5 rumuzlu 18 klasör içerisinde 230 dosyadan oluşmaktadır. Mahkemeye ait kayıtların tutulduğu; varide ve sâdıra, mevkuf, 2 adet esas, dosya, 2 adet karar defteri olmak üzere toplam 7 adet defter bulunmaktadır. Karar özetlerinin yer aldığı karar defteri latin harflerine aktarıldı. Latin harflerine aktarılan 575 esas numaralı karar defterinde 20/10/1336-17/02/1337 tarihleri arasında verilen 247 adet kararın özeti bulunmaktadır. Bu kararların 90 adedi 1920 yılında, 157 adedi ise 1921 yılında verildi. Kararlar 1921 yılından itibaren 1'den başlayarak numaralandırıldı. Bu kararların dosyalarında var olan mahkeme zabıtları da yayımlandı. Fakat 1920 yılına ait 12, 19, 49, 68, 73, 82 ve 1921 yılına ait 19, 24, 78 numaralı kararların evrakı Eskişehir İstiklal Mahkemesi tarafından ilgili makamlara gönderildiğinden zabıtları yayımlanamadı. Bk. İM, C 4, s. 3.

1352 İM, C 4, s. 3.

1353 İM, C 4, s. 4. Tezkere metni:

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Kanun-ı mahsus mucibince İstiklal Mahkemelerinin teşkil olunacağı mahaller hakkında Heyet-i Vekilece bi't-tezekkür tespit edilen liste leffen takdim kılınmıştır.

17 Eylül 1336/ 17 Eylül 1920

sunulan bu tezkerede Erkân-ı Harbiye-i Umumî Reisi İsmet Paşa ayrıntılı bilgi verdi. İsmet Paşa, hangi İstiklal Mahkemesinin nerede kurulması gerektiğini belirtti.¹³⁵⁴

İstiklal Mahkemeleri Kanunu kabul edildikten sonra 20 Eylül 1920'de üyelerinin seçimine geçildi. 20 Eylül 1920'de yapılan İstiklal Mahkemelerine üye seçimi sonucunda Bursa Milletvekili Muhiddin Baha Bey 73 oy, 22 Eylül 1920'de yapılan seçimle de Antalya Milletvekili Rasih Efendi 65, Adana Milletvekili Zekai Bey 35 oyla Eskişehir İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçildi.

27 Ekim 1920'de kabul edilen mahkemelerin üye sayısının dörde çıkarılmasını içeren önerge sonucunda 4 Aralık 1920'de Eskişehir İstiklal Mahkemesinin dördüncü üyeliğine Denizli Milletvekili Yusuf Bey seçildi. Zekai Bey istifa edince yerine 22 Kasım 1920'de Kütahya Milletvekili Haydar Bey 54 oyla Eskişehir İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçildi.¹³⁵⁵

İstiklal Mahkemelerinin kuruluşuna ilişkin Meclis kararının kabulün-

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Heyet-i Vekile Riyaset-i Celilesine

1. Büyük Millet Meclisince tanzim kılınan firari ve bakaya mevadd-ı kanuniyesinde musarrah İstiklâl Mahkemelerinin adet ve mıntıkaları ber-vechi zir arz ve teklif olunur. Bunlardan altı kırmızı çizgiyle işaret edilenlerin tacilen teşkili lâzımdır.

- Kastamonu mıntıkası: Kastamonu vilayeti, Bolu livası,
- Eskişehir mıntıkası: Eskişehir, Bilecik, Kütahya livaları,
- Konya mıntıkası: Konya vilayeti, Afyon Karahisar sancağı,
- Isparta mıntıkası: Isparta, Antalya, Denizli,
- Ankara mıntıkası: Ankara vilayeti, Yozgat, Çorum ve Muğla livalarıyla Aydın,
- Kayseri mıntıkası: Kayseri, Kırşehir, Niğde, Silifke livaları,
- Sivas mıntıkası: Sivas vilayeti, Canik, Amasya, Tokat livaları,
- Maraş mıntıkası: Maraş, Kozan sancakları,
- Mamuretülaziz mıntıkası: Mamuretülaziz vilayeti,
- Diyarbekir mıntıkası: Diyarbekir vilayeti,
- Bitlis mıntıkası: Bitlis vilayeti,
- Refahiye mıntıkası: Giresun kazası, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki, Erzincan livaları,
- Erzurum mıntıkası: Giresun kazalarından maada Trabzon vilayeti, Erzurum vilayeti ve Bayazıt sancağı,
- Van mıntıkası: Van vilayeti (Hakkâri sancağı dâhil).

2. Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Müdafaa-i Milliye Vekâletine yazılmıştır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumî Reisi
İsmet

Eskişehir İstiklal Mahkemesinin kuruluş kararı:

İstiklal Mahkemeleri Teşkili hakkında

No: 45

Muhtelif menatıkta İstiklal Mahkemeleri teşkili kabul edildi.

18 Eylül 1336/18 Eylül 1920 (Cilt: 4- Sayfa: 213)

1354 İM, C 4, s. 3-4.

1355 İM, C 4, s. 5.

den sonra Mahkemenin yargılama alanı Eskişehir, Bilecik, Kütahya, İzmir ve Bursa bölgeleri olarak belirlendi. Eskişehir İstiklal Mahkemesi askerlikten firar suçlarına baktı. Ancak kuruluş kararının ardından 26 Eylül 1920'de çıkarılan 28 numaralı Kanunla İstiklal Mahkemelerinin yetkileri genişletildi. Bu kararla mahkemelere askerlikten firar suçunun yanı sıra Hıyanet-i Vatanîye Kanunu kapsamında bulunan askerî ve siyasi casusluk suçlarına bakma yetkisi de verildi.

Eskişehir İstiklal Mahkemeleri askerlikten firar edenlerle alakalı davalara bakmanın yanı sıra gasp, katl, soygun, iç güvenliği ihlal, bozgunculuk, casusluk, işgal mıntikasına zahire kaçırmak, hükûmet-i hazıra aleyhine tefevühât-ı lisanîye, propaganda, hıyanet-i vataniye, rüşvet, düşman lehine beyanatta bulunmak, sahte mezuniyet vesika kullanımı, çetecilik, livata, mezalim, isyan ve orduya karşı silah kullanma gibi davalara baktı. Hazırlanan bir beyanname¹³⁵⁶ ile konu hakkında halka ayrıntılı bilgi verildi.

Beyanname, İstiklal Mahkemeleri Hakkında Kanun'un ilk dört maddesinin metni verildi. Bu maddelerin kapsadığı suçlara göre yargılamanın yapılacağı belirtildi. Buna ilave edilen madde Büyük Millet Meclisinin amacına karşı gelenlerin, düşman hesabına askerî ve siyasi casusluk yapanların yargılanacağı duyuruldu. Dostça bir ifade ile halka kardeş denilerek, askerlikten kaçanların, asker kaçmasını kolaylaştıranların, firarilere destek verenlerin, bozgunculuk yaparak devlet ve milletin işini bozanların, milletin zihnini yalan yanlış havadisle çelenlerin, düşmanlara millet durumu hakkında her ne suretle olursa olsun bilgi verenlerin suçlu olacağı bildirildi. Ayrıca İstiklal Mahkemelerinin kararının kesin olduğunu, gerektiğinde azl, tard, haps, nefy, kalebendlik, kürek ve icabında idam cezalarını verebileceğini, gerekli görüldüğünde kazaları, nahiyeleri, köyleri dolaşarak yargılamayı yapacağını duyurdu.¹³⁵⁷

Mahkeme 5 Ekim 1920'de Eskişehir'e hareket etti. Eskişehir İstiklal Mahkemesi, görevine başladığı andan itibaren asker kaçaklarının önüne geçmek için görev alanındaki askerlik şubelerinden onar günlük firar ve bakaya durumlarını gösteren istatistik raporlarını düzenli olarak aldı.

Mahkeme görev esnasında çeşitli zorluklarla karşılaştı. Bu durumu izah etmek için Mahkeme üyelerinden Rasih Efendi 15 Ocak 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda, yevmiye ve harcırah almadıklarını, her ay 6 lirayı kendi ceplerinden ödediklerini, bu şartlar altında vazifeye devam etme imkânının kalmadığını belirtti.

Mahkeme 17 Şubat 1921'de 139 esas numaralı ve 157 numaralı son kararını vererek çalışmalarını tamamladı. Aynı gün Mecliste kabul edilen 97

1356 İM, C 4, s. 8-10.

1357 İM, C 4, s. 10.

numaralı kararlar birinci dönem İstiklal Mahkemelerinin görevine son verildi ve böylece Eskişehir İstiklal Mahkemesinin görevi de son buldu.¹³⁵⁸

Mahkemede 12 adet inzibat kuvvetleri hakkında, 141 adet hıyanet-i harbiye, casusluk, düşman lehine propaganda ve 24 adet firar esnasında şekavet davaları görüldü. Tutuklanması gereken kişilere ait 128 evrak vardı. Bunlardan Garp Cephesine ait olanlar Divan-ı Harplere, Eskişehir Müddeiumumiliğine ait olanlar mahkemelere teslim edildi.¹³⁵⁹ Mahkeme'ye 5 Ekim 1920-19 Şubat 1921 tarihleri arasında gelen 18.489 maznundan 470'i berat, 57'si idam, 594'ü müeccelen (tekrar bu suçları işlemek kaydıyla tehir edilen) idam, 20'si giyaben idam, 272'si kalabend ve kürek, 11.270'i muhtelif cezalara çarpıtırıldı.¹³⁶⁰

8.2.8. Isparta İstiklal Mahkemesi

Isparta İstiklal Mahkemesi ilk dönem kurulan mahkemelerdendi. Firariler Hakkında Kanun'un kabul edilmesini müteakip Heyet-i Vekile 18 Eylül 1920'de verdiği teklifle on dört yerde İstiklal Mahkemesi kurulmasını istedi. 18 Eylül 1920'de teklifin kabulünün ardından Genel Kurulda yapılan görüşmelerde Edirne Milletvekili Erkân-ı Harbiye-i Umumî Reisi Miralay İsmet Bey bu 14 mahkemeden yedisinin acilen kurulması gerektiği yönünde açıklama yaptı. Bu beyanat neticesinde 45 numaralı Meclis kararıyla aynı tarihte acil olarak Isparta, Sivas İstiklal Mahkemesinin kurulmasına karar verildi. Aynı gün mahkeme azalarının intihabının yapılması da kararlaştırılmıştır. Isparta İstiklal Mahkemesinin görev alanı Isparta, Antalya, Denizli, Burdur, Muğla ve Aydın olarak belirlendi.¹³⁶¹

Firariler Hakkında Kanun mucibince teşkil edilecek İstiklal Mahkemelerinin miktar ve mıntıkları hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetinin tezkeresi sonucunda Isparta İstiklal Mahkemesi 18 Eylül 1920'de kuruldu.¹³⁶²

1358 **İM**, C 4, s. 10. Eskişehir İstiklal Mahkemesinin Kapanış Kararı: (Kanun No: 97) 1 Numaralı İstiklal mahkemesinden maada bilumum İstiklal Mahkemelerinin şimdilik faaliyetine nihayet verilmesine ve Meclise davetlerine ve mahkemelerde mevcut evrakın ait oldukları mahkeme-i nizamiye ve divanı harplere devrine karar verildi. 17 Şubat 1337/17 Şubat 1921.

1359 **İM**, C 4, s. 11.

1360 Aybars, **age.**, 2014, s. 125.

1361 TBMM arşivinde yer alan T7 mahkeme numaralı IV-7-B rumuzlu Isparta İstiklal Mahkemesi belgeleri 10 klasör içerisinde 140 dosya ve eklerinden oluşmaktadır. Mahkemeye ait kayıtların tutulduğu; esas, dosya, müsvedde ve karar defteri olmak üzere toplam 4 adet defter bulunmaktadır. Latin harflerine aktarılan 580 esas numaralı karar defterinde 21/10/1920-22/05/1921 tarihleri arasında verilen 144 adet kararın özeti bulunmaktadır. Bu kararların 55 adedi 1920 yılında, 89 adedi ise 1921 yılında verildi. Bk. **İM**, C 4, s. 11; **İM**, C 5, s. 3.

1362 **Age.**, C 5, s. 4.

Ayrıca tezkere ile ayrıntılı bilgi verildi.¹³⁶³

İstiklal Mahkemeleri Kanunu kabul edildikten sonra 20 Eylül 1920'de üyelerinin seçimine karar verildi. Aynı tarihte yapılan İstiklal Mahkemelerine üye seçimi sonucunda Biga Milletvekili Hamit Bey 76, Eskişehir Milletvekili Hüsrev Sami Bey 73 oyla, 21 Eylül 1920 (21.09.1336) tarihinde yapılan seçimle de Biga Milletvekili Hamdi Bey 41 oyla İstiklal Mahkemeleri üyeliğine seçildi ve bunlar Isparta İstiklal Mahkemesinde görevlendirildi.

27 Ekim 1920'de (27.10.1336) kabul edilen Mahkemelerin üye sayısının dörde çıkarılması nedeniyle 4 Aralık 1920 tarihinde Isparta İstiklal Mahkemesinin dördüncü üyeliğine Maraş Milletvekili Tahsin Bey, ikinci turda 49 oy alarak seçildi.

İstiklal Mahkemelerinin kuruluşuna ilişkin Meclis kararının kabulünden sonra Isparta İstiklal Mahkemesinin görev alanı Isparta, Antalya ve Denizli, Burdur, Muğla ve Aydın olarak belirtildi. İlk kurulan mahkemeler gibi Isparta İstiklal Mahkemesi de ilk başta askerlikten firar suçlarına baktı. Ancak kuruluş kararının ardından 26 Eylül 1920'de çıkarılan 28 numaralı Kanunla İstiklal Mahkemelerinin yetkileri genişletildi. Bu kararla mahkemelere askerlikten firar suçunun yanı sıra Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamında bulunan askerî ve siyasi casusluk suçlarına bakma yetkisi de verildi. Isparta İstiklal Mahkemesi askerlikten firar edenlerle alakalı davalara bakmanın yanı sıra casusluk, eşkıyaya yardım, Hükümet-i Milliye aleyhine ve Yunanlar lehine hareket etmek, şüpheli durumu çağrıştırmak, devlete karşı silah kullanmak, vatan hainliği, vesikasız dolaşmak, patlayıcı madde taşımak, Yunanlar lehine idare-i kelimet etmek ve hakikati gizlemek, asilere yardım etmek, gasp, katl, soygun, hükümet-i hazıra aleyhine kötü söz söylemek, propaganda, hıyanet-i vataniye, işgal mıntıklarında ve harbiyede şüpheli bir surette dolaşmak, düşman lehine beyanatta bulunmak, jandarmaya karşı silah kullanmak, düşmanla ilişki kurmak, mesai, yol kesme, devlet arabasını özel hizmetlerde kullanmak, devletin dış güvenliğini bozmak, rüşvet, sahte vesika tanzimi, zor kullanmak, vazifeyi suistimal gibi davalara baktı. Ayrıca Mahkeme halkı aydınlatan bir beyanname yayımladı. Bu beyanname ile hangi davalara bakaçağını halka duyurdu.¹³⁶⁴

Isparta İstiklal Mahkemesi 1920 yılının Ekim ayı içerisinde görevine başladı. Isparta İstiklal Mahkemesi 13 Ekim 1920'de yayımladığı beyannamayı Mutasarrıflıklar aracılığı ile görev alanındaki tüm bölgelere tebliğ etti. İlk kararını 16 Ekim 1920 tarihinde görev yerini terk etmesi sebebiyle Yalvaç kaymakamı hakkında verdi. Mahkeme 28/10/1920 tarihinde Eskişehir İstiklal Mahkemesine gönderdiği faaliyet raporunda şu açıklamalarda bulundu. Eğirdir Gölü üzerinde tesis olunan Garnizona asilerin gelmesi ile memuriyetini

1363 Age., C 5, s. 4.

1364 Bk. beyanname metni İM, C 5., s. 8.

terk firar ve asilerin üzerine gitmeyen kaymakamı üç sene hapis, bir nahiyeye müdürünü bir sene hapis ve memuriyetten uzaklaştırma, eşkiyaya katılan beş şahsa idam cezalarını verdiğini bildirdi. Ayrıca jandarma ile iki şahsa muhtelif silah ve cephanesini asilere teslim eden jandarmalardan silah bedelini aldığını, Karaağaç ve Yalvaç şube reisleri Ziya ve Rıfat Beyleri emekliye sevk ettiğini, şube sandığından isyan sırasında beş yüz lira çalan şube zabitanından Halil Yüzbaşı ile İsmail Hakkı Efendi'yi askerlik mesleğinden uzaklaştırdığını belirtti.¹³⁶⁵

Isparta İstiklal Mahkemesi kararlarıyla ilgili raporlar gönderdi. Bu raporlarda mahkemenin aldığı kararları madde madde özetledi, mahkemeye gelen evrak hakkında bilgi verdi. Mahkeme görev yaptığı süre boyunca Antalya, Isparta, Denizli, Yalvaç ve Dinar'da yaptığı yargılamalarda 144 davayı karara bağladı.¹³⁶⁶

Mahkeme; eşkiya liderlerinin firarlarını kolaylaştırmak, hükümet aleyhine ve Yunanlar lehine zihinleri karıştıran evrak dağıtmak, askerlikten kaçarak eşkiyalık yapmak, firar etmek ve firara sebebiyet vermek, hırsızlık, Konya'dan gelerek Karaağaç'ı basan asilere yardım etmek, eşkiyaların firarlarına sebep olmak, silah zoruyla devletin silahlarını gasp etmek, Yunanlar lehine hareket ederek gerçeği gizlemek, vatana hıyanet etmek ve casusluk yapmak. Osmanlı vatandaşı olduğu halde Fransız ordusunda askerlik yapmak ve İtalya Konsolosluğuna girerek hıyanette bulunmak, düşmanla işbirliği yaparak jandarmalara karşı silah kullanmak, isyan hareketlerine katılmak, devletin dış güvenliğini bozmak, zor kullanarak insanları yurdundan çıkarmak, vazifesini suistimal ederek yağmacılığa sebep olmak, rüşvet almak ve sahte belge düzenlemek gibi suçlara baktı.¹³⁶⁷

Isparta İstiklal Mahkemesi görev yaptığı 18.09.1920 ile 22.02.1921 tarihleri arasında 591 kişiyi yargıladı. Bunlardan beşi kadındı. Yargılamaların büyük çoğunluğu firarla ilgili suçlardı. Yargılamalar neticesinde 128 kişi beraat etti. 10 kişiye gıyaben, 8 kişiye ise vicahen idam cezası verdi. Mahkeme 22 Şubat 1921 tarihinde 179 esas ve 144 numaralı son kararını Denizli'de vererek çalışmalarını tamamladı. Mecliste kabul edilen 97 numaralı kararla birinci dönem İstiklal Mahkemelerinin görevine son verildiğinden Isparta İstiklal Mahkemesinin görevi de son buldu.¹³⁶⁸

1365 İM, C 5, s. 9.

1366 İM, C 5, s. 9.

1367 İM, C 5, s. 10.

1368 Aybars, *age.*, 2014, s. 126-127; İM, C 5, s.1 0. Isparta İstiklal Mahkemesinin Kapanış Kararı:

İstiklâl Mahkemelerinin faaliyetine nihayet verilmesi hakkında No. 97

1 numaralı İstiklal mahkemesinden maada bi'l-ûmum İstiklal Mahkemelerinin şimdilik faaliyetine nihayet verilmesine ve Meclise davetlerine ve mahkemelerde mevcut evrakın ait oldukları mahkeme-i nizamiye ve divanı harplere devrine karar verildi.

17 Şubat 1337/17 Şubat 1921

8.3. Karşılıklı Fetvalar*

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra İstanbul, Boğazlar, Adana, Antalya ve çevresi gibi bölgeler kısa süre içinde işgal edilmiştir. İstanbul âdetâ İtilaf Devletlerinin varlığıyla uluslararası bir şehir haline gelirken Anadolu I. Dünya Savaşı sırasında imzalanmış gizli paylaşım anlaşmalarına göre işgal edilmiştir. Ateşkes Antlaşmasını imzalayan Ahmet İzzet Paşa hükûmeti (14 Ekim 1918-11 Kasım 1918) çok kısa bir süre iş başında kalmıştır. Mütarekenin imzasından sonra genellikle kısa süre iş başında kalan hükûmetler döneminde işgaller hızla genişlemiş, işgalciler varlıklarını İstanbul'da kalıcı hale getirmek için kurumsallaşmaya çalışmışlar, bütün hükûmet dairelerini kontrol altına almışlardır.¹³⁶⁹ Buna rağmen mütarekenin uygulanmadığına dair şikâyet eden işgal kuvvetleri Osmanlı Devleti'nin iç işlerine alenen karışmış ve asayiş bozmuşlardır.¹³⁷⁰ İşgal kuvvetlerinin gelişini sevinçle karşılayan ve faaliyetlerinden cesaret alan,¹³⁷¹ iş birliği yapan¹³⁷² azınlıklar bağımsızlık yolunda dernek ve cemiyetler kurmak suretiyle bölücü faaliyetlerde bulunmuş¹³⁷³ ve silahlanarak Türk halkına saldırmışlardır.¹³⁷⁴ Bu işgallere karşı Türk halkı tarafından Kuva-yı Milliye olarak adlandırılan bölgesel direniş örgütleri ile müdafa-i hukuk/reddi ilhak cemiyetleri ortaya

* Doç. Dr., Ayşe Yanardağ, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Öğretim Üyesi ayanardag@cumhuriyet.edu.tr

1369 Resul Babaoğlu, "Hukuki ve İdari Boyutlarıyla Mondros Mütarekesi'nden Sonra Müttefik Devletlerin İstanbul'da Uyguladıkları İşgal Yöntemi", **Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütârekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 24-26 Ekim 2018, C 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., s. 563-581; **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s. 185-187.

1370 **Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Atatürk**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2007, s. 51-52.

1371 **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 194; Mevlüt Çelebi, **Âhenk ve Halk Gazetelerinde İşgal Hatıraları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.

1372 **Türk İstiklal Harbi, IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2009, s. 49-59; **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922)**, C II ve III, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2003; **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi IV 1920-1922**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1998; **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2005.

1373 Bige Sükan Yavuz, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Kurulması Düşünülen Rum-Ermeni Konfederasyonu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, Mart 2003, 17-40; Hülya Toker, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006; Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IV, Kasım 1987, S 10, s. 139-186.

1374 **Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2012, s. 16.

çıkıştır. ¹³⁷⁵ Asayiş bozan ¹³⁷⁶ azınlıkların saldırı ve tecavüzlerine karşı kurulan yerel örgütler haklı bir mücadeleye girmişlerdir. Bu nedenle Türk halkının Hristiyanlara saldırıp asayiş bozduğunu iddia eden İtilaf Devletleri ¹³⁷⁷ her fırsatta Osmanlı Padişah ve hükûmetine baskı yapmaktan geri durmamışlardır. Bu baskılara karşı umutsuz, karamsar ve teslimiyetçi davranan Padişah ve onun hükûmetleri ¹³⁷⁸ İtilaf Devletleri temsilcilerine karşı genellikle uzlaşmacı bir siyaset izlemişlerdir. ¹³⁷⁹

İşgaller karşısında özellikle Damat Ferit hükûmetleri aslında baştan itibaren direniş hareketlerini söndürmek için birtakım önlemler almışlardır. ¹³⁸⁰ El altından direnişe destek veren İzmir Valisi Nurettin Paşa'nın, ¹³⁸¹ gelecek tehlikeyi gören ve İskenderun'da karaya çıkacak İngiliz askerlerine ateşle karşılık vereceğini bildiren Mustafa Kemal Paşa'nın, ¹³⁸² Yakup Şevki Paşa'nın ¹³⁸³ görevden alınması gibi örnekler işgallere karşı millî direniş hareketini yok etmeye yönelik uygulamalardır. Ayrıca millî harekete karşı hükûmet Anadolu'ya ¹³⁸⁴ ve Rumeli'ye ¹³⁸⁵ içinde şehzadelerin olduğu nasihat heyetleri göndermiştir. ¹³⁸⁶ Heyetler görünüşte bütün müslim, gayrimüslim vatandaşlara nasihatte bulunacaklardı ancak gittiği yerde İttihat ve Terakki zihniyetiyle

1375 Ahmet Altıntaş, "Afyon'da Kuva-yı Milliye", **90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler**, Yay. Haz. H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 37-51; Necdet Aysal; Hasan Dinçer, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşamasında Melek Reşit Hanım ve Faaliyetleri", **ÇTTAD**, XII, Bahar 2012, s. 149-169.

1376 **BOA**, DH. KMS, 49/25.

1377 Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, TTK Yay., Ankara 2001, s. 85; Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa Hükûmetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 24, 2008, Sayı 70, s. 17-56.

1378 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, TTK Yay., Ankara 2006, s. 2; İsmet İnönü, **Defterler** (1919-1973), C 1, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2008, s. 12.

1379 Adnan Sofuoğlu, "Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IX, Mart 1993, S 26, s. 417-442; Sina Akşin, "Osmanlı Padişahlarının Toprak ve Hilafet Uğruna Verdikleri Ödünler", **SBF Dergisi**, C 29, S 2, 1974, s. 131-141.

1380 İhsan Sabri Balkaya, "Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu", **Atatürk Yolu Dergisi**, C 11, 2008, S 41, s. 17-34; Adnan Sofuoğlu, "Damat Ferit Paşa Hükûmetlerinin Milli Mücadele'ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuva-yı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 18, Mart 2002, S 52, s. 37-105.

1381 **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 194.

1382 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006, s. 19-26; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Kral Matbaası, İstanbul 1984, s. 151; Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş**, Baha Matbaası, İstanbul 1965, s. 98-101.

1383 Türkmen, **age.**, s. 37-39.

1384 **BOA**, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4567/342521;4568/342568.

1385 **BOA**, Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS), 2462/35.

1386 **BOA**, BEO, 4567/342455; Dâhiliye Şifre Kalemî (DH.ŞFR), 98/200.

mücadele etmek ve İngiliz yanlısı politika izleyen Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kulüplerini açmak gibi çalışmalar yaparak¹³⁸⁷ millî hareketi engellemek istemişlerdir. Zira direniş hareketlerini ittihatçılık olarak gören işgalciler, Pağışah ve Damat Ferit hükümetleri ile İttihatçıların rakibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası her türlü propaganda aracıyla millî harekete engel olmaya çalışmışlardır. Bu amaçla basını önemli bir propaganda aracı olarak kullanmışlardır.¹³⁸⁸

İstanbul hükümetleri bu tür engellemeler dışında her yazışmasında asker, sivil bütün yetkililere işgaller karşında hiçbir girişimde bulunmamayı öğütlemiş, vatandaşı direnişten uzak, sakin ve sessiz olmaya çağırmıştır.¹³⁸⁹ Mesela Kala-i Sultaniye mutasarrıfına gönderdikleri telgrafta İzmir'in işgaline üzüntü ve heyecanla tepki gösteren halka nasihat edilmesi istenmiştir.¹³⁹⁰ Benzer içerikteki telgraflar Aydın'a,¹³⁹¹ Karesi Mutasarrıfı'na¹³⁹² ya da vilayetlere gönderilen genel emirlerde¹³⁹³ de söz konusu edilmiştir. Kuva-yı Milliye ve halka nasihat edilmesi, nasihatlere uymayanlar için tedbirler alınacağı ve cezalar verileceği bildirilmiştir. Hükümetin emirlerine rağmen bazı asker ve sivil devlet görevlileri gelecek tehlikeyi gördükleri için el altından direniş hareketlerini desteklemişlerdir.¹³⁹⁴

Ortaya çıkan direniş hareketlerinde özellikle iki olay direnişe ivme kazandırmıştır; birincisi Yunanlıların İzmir'i işgali, ikincisi ise İngilizlerin İstanbul'dan uzaklaştırmak istedikleri Mustafa Kemal Paşa'nın¹³⁹⁵ 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da direnişi engellemek için görevlendirilmesi Millî Mücadele'de dönüm noktası olmuştur. İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi halkta tepki yaratmış,

1387 Mevlüt Çelebi, **Heyet-i Nasîha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992, s. 10; Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK, Ankara 1990, s. 75.

1388 İbrahim İslam, "Millî Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete: "Ferda"", **Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2009, S 12, s. 158-174.

1389 Balkaya, agm., s. 17-34.

1390 BOA, DH.KMS, 54/47; DH.ŞFR, 101/19.

1391 BOA, DH.ŞFR, 102/106.

1392 BOA, DH.ŞFR, 104/214.

1393 BOA, DH.KMS, 53/75; **Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 1 nci Kısım**, 3.Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s. 39.

1394 Nuri Köstüklü, **Millî Mücadele'de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya Hattı (8.Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 11; Kâzım Karabekir, **Günlükler**, (1906-1948), C I, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2009, s. 573; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C 1, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2008, s. 7-9; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 19-26; **Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 1 nci Kısım**, s. 36-37.

1395 Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C I, TTK Yay., Ankara 1992, s. 3; Atatürk, age., s. 15.

eş zamanlı olarak yerel direniş örgütleri Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle liderini bulmuş, sistematik ve bütüncül bir hale getirilmiştir. Kongreler sürecinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları İstanbul hükûmeti ve işgalcilerin birçok engel ve tehditleriyle karşı karşıya kalmışlardır. İngilizlerin talimatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılması¹³⁹⁶ ve görevden alınması,¹³⁹⁷ işgalleri protesto eden telgrafların kabul edilmemesi için hükûmetin emirler vermesi,¹³⁹⁸ Sivas Kongresi'nin basılarak kongreye katılanların tutuklanması girişimleri¹³⁹⁹ hep Millî Mücadele'ye karşı Padişah, hükûmet ve işgalcilerin engelleme faaliyetleridir.

Teşkilatlanan millî hareket, meclisin açılmasını ve hükûmetin işgale karşı tedbirler almasını istemiştir. Tüm bu engellemelere rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın lideri durumuna geldiği millî hareket İstanbul hükûmetine ve İtilaf Devletlerine seçimlerin yapılmasını kabul ettirmeyi başarmıştır. Bundan sonra Osmanlı Mebusan Meclisi açılmış ve kongreler sürecinde alınan kararlardan süzülüp gelen Misak-ı Milli 28 Ocak 1920'de kabul edilmiştir.¹⁴⁰⁰ Misak-ı Milli büyük ölçüde bugünkü sınırlarımızı belirleyen ve etkileri iç ve dış politikada devam eden bir metindir.¹⁴⁰¹ Bu metin Müslüman Türklerin çoğunlukta olduğu Anadolu'da bağımsız yaşama arzusunu ve ilkelerini ortaya koymuş olup aslında İtilaf Devletlerinin kabul ettiği Wilson Prensiplerine uygundur. Bu sırada Kuva-yı Milliye'nin işgalcilere karşı mücadelesi, Akbaş baskını ve işgalcilerin bunu yapanları tehdit ve tutuklamalara rağmen bula maması aynı günlere rastlamıştı. Bu gelişmeler üzerine İtilaf Devletlerinin baskıları neticesinde Ali Rıza Paşa hükûmeti istifa etmiş, Salih Paşa hükûmeti kurulmuştur. Ancak İtilaf Devletlerinin baskıları ve notaları bitmemiş, Kuva-yı milliyeyi reddetmelerini istemişlerdir.¹⁴⁰² Damat Ferit hükûmetinin kurulması için iş birlikçilerle birlikte basında millî hareket aleyhinde propaganda yapmışlardır.¹⁴⁰³

İstemedikleri bu gelişmelerin yanı sıra Çukurova'da Fransız ve Ermeni işgal ve tecavüzlerine karşı kendini savunan Türk halkının meşru savunma

1396 Şimşir, *age.*, s. XXIII; Atatürk, *age.*, s. 40; Türkmen, *age.*, s. 138-153.

1397 Atatürk, *age.*, s. 50.

1398 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 44; Şimşir, *age.*, S XXV, 24; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1982, s. 41-44.

1399 Atatürk, *age.*, s. 159.

1400 Cemal Güven, "Misâk-ı Millî: Türkiye'nin İstiklâl ve İstikbâl Esasları", **Tarihin Peşinde**, S 20, 2018, s. 117-138.

1401 Ahmet Mumcu, "Misak-ı Milli ve Anayasamız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C I, 1985, S 3, s. 813-830.

1402 **TBMM Zabıt Cerideleri**, 27 Nisan 1920, C I, Devre I, İçtima Senesi 1, 2.Celse, s. 90-91.

1403 Akandere, *agm.*, s. 17-56.

hakkını asayişsizlik addeden¹⁴⁰⁴ İtilaf Devletleri Osmanlı Mebusan Meclisini basmış ve fiilen işgal altındaki İstanbul'u resmen işgal ettiklerini 16 Mart 1920'de bir genelge ile bildirmişlerdir. Bazı mebusları tutuklamış ve yayımladıkları genelgede işgalin geçici olduğunu, Padişahın otoritesini kuvvetlendirmeye, düzeni sağlamaya geldiklerini iddia etmişler, eğer Padişah ve hükûmetin emirlerine uyulmazsa, taşrada karışıklık çıkarsa İstanbul'u Türklerle vermeyeceklerini, daha sert tedbirler alacaklarını bildirerek tehdit etmişlerdir.¹⁴⁰⁵ İtilaf Devletleri işgallere karşı direniş hareketini karışıklık olarak değerlendirmişlerdir. İngilizlerin bu bildirideki Padişahın yetkisini vurgulaması teslimiyetçi davranan Vahdettin'i memnun etmiştir.¹⁴⁰⁶ Bu gelişmeler üzerine Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa bir beyanname ile İslam âlemine haksız işgali duyurmuş, ayrıca protesto etmiştir.¹⁴⁰⁷ Hükûmet Reddi-İlhak ve Müdafa-i Hukuk derneklerinin telgraflarının kabul edilmesine emrini vermiştir.¹⁴⁰⁸ Mebuslar özgürlük ve emniyetin kalmadığını belirterek durumu protesto etmiş, hürriyet ve güvenliğin sağlanmasına kadar meclis toplantılarının ertelenmesine dair verilen takriri kabul etmişlerdir.¹⁴⁰⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*'de "Makarr-ı Hilafetin İşgali" başlığıyla yazılan uzun makalede işgal siyaseti analiz edilirken hilafet makamının esir edilmesinin dinî, vicdani, ruhi, manevi bir esaret olduğu değerlendirilmiştir.¹⁴¹⁰ Henüz karşılıklı fetvalar yayımlanmadan yapılan bu değerlendirmede esaretin sadece dinî değil ruhi, manevi bir olgu olduğu dikkat çekici bir değerlendirmedir. Nitekim bu gerçekçi değerlendirme aşağıda anlatılacak olan Ankara fetvasının temel noktası olacaktır.

8.3.1. Damat Ferit Paşa Hükûmeti ve Fetvası

İstanbul'un resmen işgali ve işgalcilerin tehditleri, millî hareketi engellemek için bir başka önlem olarak belirilmiş, millî hareketin önemli kişilerinin tutuklanması ve tacizler artmıştır. Basında "Ferit Paşa hazretlerinin sadreti muhakkaktır" şeklinde propaganda yapılmıştır.¹⁴¹¹ Kargaşa ve baskı içinde Salih Paşa Hükûmeti istifa etmiştir. 4 Nisan 1920'de Padişahın onayı

1404 Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK, Ankara 1995, s. 67-70.

1405 *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Mart 1920, s. 1; *Akşam*, 16 Mart 1920, s. 1; *Vakit*, 17 Mart 1920, s. 1; *Alemdar*, 17 Mart 1920, s. 1.

1406 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 2 Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye*, Öğretmen Dünyası Yay., Ankara 1984, s. 394.

1407 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1336, s. 1

1408 *Alemdar*, 19 Mart 1920, s. 1.

1409 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 18 Mart 1920, C I, Devre 4, İçtima Senesi 1, s. 497; *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1336, s. 3.

1410 *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Mart 1336, s. 1.

1411 *Alemdar*, 26 Mart 1920, s. 1.

anlamına gelen bir hatt-ı hümayun ile Damat Ferit sadrazamlığa getirilmiştir.¹⁴¹²

Dönemin gazetelerinde tam metin olarak yer alan hatt-ı hümayunda padişahın Damat Ferit'i sadrazam, Dürrizade Abdullah Bey'i şeyhülislam olarak atadığını, milliyet adı altında çıkarılan karışıklıklar nedeniyle barış yönündeki siyasetlerinin başarısız kaldığını vurgulamıştır. Bu şekilde isyan edenler için genel af çıkarıldığı, büyük devletler ile samimiyete dayanan bağ kurulacağı, bir an önce barışın yapılmasına çalışılacağı ifade edilmiştir. İşgalci ve azınlıkların ölüm, zulüm ve tacizleri karşısında, işgalci devletlerle samimi ilişkiler kurulacağını belirtmesi teslimiyetçi bir politikanın tarihe mal olmuş belgesidir. *Tanin* gazetesi Damat Ferit hükûmetini tarafsız bularak olumlu karşılamış, yeni hükûmetin meclisi feshedip etmeyeceğinin belli olmadığını yazmıştır.¹⁴¹³

Damat Ferit hükûmeti hemen bir beyanname yayımlamıştır. Yine dönemin gazetelerinde yer alan hükûmet beyannamesinde önce mevcut durum hükûmetin bakış açısına göre ortaya konulmuştur. Ülkenin karışıklık içinde bulunduğu, milletin istemeyerek katıldığı savaştan yenilerek çıktığı ifade edilmiştir. Harp senelerinde türlü suistimaller ve cinayetler işlendiği, bu durumun Avrupa ve Amerika'nın olumsuz fikirler edinmesine ve barış şartlarının ağırlaştırılmasına sebep olduğu iddia edilmiştir. Hükûmete göre İstanbul geçici olarak işgal edilmiştir. Buna karşı isyan erbabının İstanbul ile ilişkiyi kesmesinin en büyük vatan hainliği olduğu, teşkilat-ı milliye denilen isyancıların devleti istilaya uğrattığı, devletin başını gövdesinden ayırma felaketini hazırladığı, yalancı milliyet davası altında vatan ve milleti şahsi hırslarına feda ettikleri, anayasayı ve devletin kanunlarını ayaklar altına aldıkları iddia edilmiştir. İtilaf Devletlerinin görüşlerine uygun gelen durum tespitinden sonra bu isyan hareketlerinin dine, şeriata aykırılığının fetvayla kayıtlı olduğunu, devleti ve milleti kurtarmak için yola gelmeyenlerin cezalandırılacakları açıklanmıştır. Bir hafta içinde yaptıklarından pişman olup asilerden ayrılanların affedileceği, hareketinde inat edenlerin şiddetli bir şekilde cezalandırılacakları bildirilmiştir.¹⁴¹⁴

İtilaf Devletlerinin isteklerine uygun olan beyannameye millî hareketi eşkıyalık ve dine aykırı olarak değerlendiren hükûmetin bu yaklaşımına uygun olarak hükûmetin kuruluşundan altı gün sonra bir fetva yayımlanmıştır.

1412 **Takvimi Vekayi**, 6 Nisan 1920, s. 1; 11 Nisan 1920, s. 1; **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Nisan 1920, s. 1; **Alemdar**, 6 Nisan 1920, s. 1; **Vakit**, 11 Nisan 1920, s. 1; Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yay., 1982, s. 42.

1413 **Tanin**, 6 Nisan 1920, s. 1.

1414 **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336, s. 1; **Tanin**, 11 Nisan 1920, s. 1; **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Nisan 1920, s. 1; **Vakit**, 11 Nisan 1920, s. 1; Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C 2, Yapı Kredi Yay., 2008, s. 713-714.

Bu fetva şeyhülislam Dürrizade Abdullah tarafından hazırlanmış, padişah tarafından onaylanarak yayımlanmıştır.¹⁴¹⁵

Söz konusu fetvada padişahın emirlerine aykırı olarak silah ve asker toplayan ve etrafa saldırdığı iddia edilen milli hareketin eşkıyalık ve İslam dini-ne aykırı olduğu, bu hareketi yapanların halifeye dolayısıyla dine ve Allah'ın emirlerine aykırı hareket ettikleri, bu dünyada ve öteki dünyada cezayı hak ettikleri, bunlarla savaşmanın dinin emri olduğu, bunlara karşı savaşanların ölürse şehit kalırsa gazi olacakları iddia edilmiştir. Millî Mücadele'nin önemli liderlerinden olan Kâzım Karabekir hatt-ı hümayun ve hükümet beyannamesi ile birlikte yayımlanan fetvanın baykuşlar gibi gazetelerde sıralandığını belirterek olumsuz değerlendirmiştir.¹⁴¹⁶ Benzer şekilde Cavit Bey ağır sözlerle saltanata dört elle sarılmış padişahın İngiliz vasalı olarak yaşamayı başarı olarak gördüğü eleştirisini yapmıştır.¹⁴¹⁷ Düşman uçakları¹⁴¹⁸ ve gemilerinin¹⁴¹⁹ yanı sıra ticaret için Anadolu'dan İstanbul'a gidenlere verilen fetvalar Anadolu içlerine dağıtılmıştır.¹⁴²⁰ Fransızlar fetvanın okunması için Adana Ulucami'de düzenledikleri törene Müslüman eşrafı davet etmiş fakat vali ve diğer davetliler bu törene gitmemişlerdir. Vali Celal Bey Karaisalı müftüsüne bir karşı fetva yayımlatarak Adana'da padişah-halife fetvasını etkisiz hale getirmiştir.¹⁴²¹ Trakya'daki direniş örgütleri fetvadaki suçların işlenmediğini ve fetvanın baskı altında yazdırıldığını ifade ederek reddetmişlerdir.¹⁴²² Ancak engellemelere rağmen Millî Mücadele örgütlenmesine devam etmiş, Ankara'da toplanacak yeni Meclisin kuruluşu için hazırlıklar yapılmıştır. Bu yeni meclis İstanbul'dan Ankara'ya kaçabilen milletvekilleri ile tutuklananların yerine seçimler yapılarak gelen yeni milletvekillerinden oluşması kararlaştırılmıştır.

11 Nisan 1920 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde hükümetin politikasının Kuva-yı Milliye'yi adi bir şekavet eseri addettiği belirtildikten sonra ismi verilmeyen hükümet üyelerinden birinin kısa beyanatına yer verilmiştir. Beyanata göre, bu kişi hatt-ı hümayun ve fetvadan görüldüğü üzere hükümetin bir "azm ve icraat" kabinesi olduğunu, Anadolu'yu merkezî hükümetten

1415 **BOA**, DÜİT, 9/140; **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336, s. 1; **Tanin**, 11 Nisan 1920, s. 1; **Alemdar**, 11 Nisan 1920, s. 1; **Tasvir-i Efkâr**, 11 Nisan 1920, s. 1; **Vakit**, 11 Nisan 1920, s. 1; Ali Sarıkoyuncu, **Atatürk Din ve Din Adamları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2006, s. 178-179.

1416 Karabekir, **İstiklal...**, C 2, s. 713-714.

1417 Sarıhan, **age.**, s. 436.

1418 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C 2, TTK, Ankara 2019, s. 574.

1419 Sarıhan, **age.**, s. 429.

1420 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 19 Mayıs 1920, Devre I, C 1, İçtima Senesi I, s. 353.

1421 Sarıhan, **age.**, s. 427.

1422 Sarıhan, **age.**, s. 421.

ayırarak isteyenlere zaaf gösterilmeyeceğini, meşru hükümetin emirlerine kayıtsız şartsız itaat etmeyenlerin pişman olacaklarını, bunun için sekiz gün süre verildiğini söylemiştir.¹⁴²³ Ertesi gün Nafia Nazırı Cemil Paşa ile yapılan bir mülakatta fetvadaki hükümlerin uygulamaya koyulup koyulmayacağı, kuva-yı milliyeye karşı bir tenkil hareketi hazırlanıp hazırlanmadığı sorulmuştur. Nazır kendi bakanlığına ait bir soru olmadığı için cevap vermemiştir.¹⁴²⁴ Birkaç gün sonra Kuva-yı Milliye karşı icra edilecek takibata dair Dâhiliye Nazırı Reşit Bey'in hazırladığı layihanın kabul edildiği bildirilmiştir.¹⁴²⁵ Dağılımları için verilen süre dolduktan sonra dağılmadıkları takdirde kuva-yı milliyeyi dağıtmak ve cezalandırmak için kabinede esaslı tedbirler üzerine görüşülmüştür.¹⁴²⁶ Sonraki günlerde gazetelerde Dâhiliye Nazırı ile yapılan bir mülakata yer verilmiştir. Bu mülakatta nazıra Kuva-yı Milliye katılanlara verilen sürenin uzatılıp uzatılmayacağı sorulmuş, nazır uzatılmayacağını ancak hatt-ı hümayun, fetva ve hükümet beyannamesinin İstanbul'a yakın çevrelere daha çabuk ulaşırken uzak yerlerde ele geçtiği tarihten itibaren yürürlüğe gireceğini söylemiştir. Mülakatta hükümetin kararlılığını vurgulamış, halktan asker toplanacağı iddialarını reddetmiş, Ahmet Anzavur'un harekâtı konusunda ise hiçbir soru sorulmasına izin vermeyeceğinin altını çizmiştir. Şeyhülislamın yeni bir beyanname hazırlanmasıyla ilgili sorusuna gerek duyulursa önceki fetvayı teyit veya nasihat etmek için kaleme alınabileceğini, daha önceki beyannamelerde her şeyin gayet açık olduğunu ifade etmiştir. Meclisin dört ay içinde toplanması ile ilgili soruya ise dört ay içinde sükûnet sağlanırsa bunu ümit ettiğini söylemiştir.¹⁴²⁷ Sonraki günlerde de Kuva-yı Milliye verilen sürenin bitmesi ve ek süre verilmeyeceği, yeni bir açıklama yapılmayacağı, fetva ve yapılan açıklamalarda izlenen politikanın açık olduğu ve hükümetin bu konudaki kararlılığı tekrar edilmiştir.¹⁴²⁸ Adliye müsteşarı da yapılan bir mülakatta millî teşkilatı "kuva-yı gayrı milliyeye" şeklinde ifade ederek payidar olamayacağını savunmuştur.¹⁴²⁹ Nitekim hakkında soru sorulmasına dahi izin verilmeyen Ahmet Anzavur silahlandırılmış, Kuva-yı Milliyeciler ve Mustafa Kemal Paşa aleyhine dinsiz olduklarına dair propaganda yaptırılmıştır. Fetva bir kısım halk üzerinde etki yapmış, isyanlara sebep olmuştur. Hilafet orduları teşkil edilerek Allah'ını, Peygamberini sevenlerin bu orduya katılması istenmiştir.¹⁴³⁰ İstanbul hükümeti Kuva-yı

1423 **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Nisan 1920, s. 2.

1424 **Akşam**, 12 Nisan 1920, s. 1.

1425 **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Nisan 1920, s. 1.

1426 **Tasvir-i Efkâr**, 15 Nisan 1920, s. 1.

1427 **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Nisan 1920, s. 1; **Vakit**, 16 Nisan 1920, s. 1.

1428 **Tercüman-ı Hakikat**, 19 Nisan 1920, s. 1.

1429 **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Nisan 1920, s. 2.

1430 Selim Sarıbay, **İstiklâl Savaşı'nda Mudurnu Bolu Düzce**, Haz. Mehmet Tunçkol, Pelin Ofset, Bolu 2015, s. 21.

Milliyeye karşı Kuva-yı İnzibatiye isminde bir ordu kurmuş, bütçeye bunlar için tahsisat koymuştur.¹⁴³¹ Yine bir habere göre Trabzon ahalisi fetvayı aldıktan sonra padişah-halifeye itaatini ve Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olmak isteyen bir asi olduğunu, millî teşkilatın Trabzon'da kurmuş olduğu askerlik şubesini dağıttıklarını bildirmişlerdir.¹⁴³² Vahdettin, hükûmeti Damat Ferit'e verip fetvayı yayımladıktan sonra emniyet ve özgürlüğün sağlanmasına kadar toplantılarına ara vermiş olan meclisi feshetmiştir.¹⁴³³ Böylece millî menfaatleri dile getirecek halkın temsilcilerinden oluşan meclis ortadan tamamen kalkmış, ayrıca fetva ile Vahdettin kişisel iktidarını güçlendirmeye çalışmıştır. Fetva etkisiz kalmamış, iç isyanlar çıkmıştır. Henüz TBMM'nin açılmadığı ancak hazırlıkların devam ettiği bu günlerde Millî Mücadele taraftarı askerî birliklerden de firarların başladığı görülmüştür. 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey *Eğer bu gece alelacele Ankara vesaire baş müftüleri ve ulema-i meşhure-i İslamiye mukabil fetvalar alınmazsa Bursa vilayetinde pek ziyade kesb-i vehamet etmesi muhtemeldir* demiştir.¹⁴³⁴ TBMM henüz açılmadan İstanbul'dan yayımlanan fetvanın iddialarına karşı yeni bir fetva yayımlamak ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

8.3.2. Ankara Hükûmeti'nin Fetvası

Türk toplumunun hassas dinsel duygularına hitap eden padişah-halifenin yayımladığı fetva Millî Mücadele'yi engelleme yolunda hükûmetin en önemli aracı olmuştur. Bu fetva iç isyanların çıkmasına Türk'ün Türk'e Müslümanın Müslümana kırdırılmasına sebep olmuştur.¹⁴³⁵ Bununla birlikte İstanbul'un işgalini protesto eden örnekler de vardır. Konya'da yapılan mitingde *bütün âlem-i İslam'ın kalbgâhu olan makam-ı hilafeti ve yedi asırlık Osmanlı Hükûmet ve hâkimiyetini ve kadim Türk Müslüman milletinin hayat ve mevcudiyetini müdafaaya azm eylemiş olan biz Türk ve Müslümanları bu azm-i kavimizden çeviremez* demişlerdir.¹⁴³⁶ Bursa'da 70-80 kadar din adamı baskı altında verilmiş fetvaya uymayacaklarını söylemiş ve buna dair imza vermişlerdir.¹⁴³⁷ Millî Mücadele'ye taraftar olan din adamları işgalleri

1431 **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Nisan 1920, s. 1.

1432 **Tercüman-ı Hakikat**, 17 Nisan 1920, s. 1.

1433 **İkdam**, 13 Nisan 1920; **Vakit**, 13 Nisan 1920, s. 1.

1434 Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadelede Din Adamları I**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, s. 150.

1435 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 19 Mayıs 1920, Devre I, C 1, İçtima Senesi I, s. 354; Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri", **Atatürk Yolu**, C 10, S 40, 2007, s. 569-613; Hilal Ortaç, Mustafa **Sabri Öney Millî Mücadele'de Ereğli Anıları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s. 114-117.

1436 **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Nisan 1336, s. 2.

1437 Sarıhan, **age.**, s. 434.

protesto telgraflarına imza atmışlar ve mitinglerde yer almışlardır.¹⁴³⁸ Ayrıca Heyet-i Temsiliyenin yayımladığı genelgede de hukuk-ı hilafet ve istiklal-i milleti kurtarma gayesi vurgulanmıştır.¹⁴³⁹ Yine “İngilizlerin İslam Siyaseti” başlığıyla yayımlanan bir makalede İngilizlerin İslam dünyası için önemli olan halifeliği ellerine geçirmeye çalışırken İslamiyet’i müdafaa eder gibi göründüklerini, halifeyi ellerine alarak onu millettten ayırdıklarını, hilafeti esaretten kurtarmak ve müstakil bir millet olarak yaşamak isteyen milletin birbirine kırdırıldığı ifade edilmiştir.¹⁴⁴⁰ Gerçekten de yukarıda vurgulandığı üzere işgalciler resmî açıklamalarında halife ve padişahın otoritesini kuvvetlendirmeye geldiklerini iddia etmişlerdi. Meclis açılmadan önce Ankara’da bu konuyu görüşmek için yapılan toplantıda “cebren ve kerhen” alınan fetvaların geçerli olamayacağına dair şeri sebepleri ve delilleri ile hazırlanmasına karar verilmiştir.¹⁴⁴¹ Nitekim halifenin esir olduğu, cebren ve kerhen verilen fetvanın geçerli olamayacağı Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi tarafından hazırlanan fetvada vurgulanmıştır.¹⁴⁴²

Ankara fetvasına göre, hilafet makamının arzusuna aykırı olarak hilafetin merkezi düşman devletler tarafından işgal edilerek Müslüman askerler silahsızlandırılmış, bütün kale ve istihkâmlarına, harp aletleri, resmî muameleleri yapan hükümet merkezine ve Harbiye Nazırlığına el konulmuş ve halife milletin menfaatlerine uygun tedbir almaktan men edilmiştir. Halifenin hükmetme hakkına müdahale edilmiş ve memleketin İzmir, Adana, Antep, Maraş, Urfa gibi yerlerinde düşmanlar Hristiyan vatandaşlarla birlikte Müslümanların canına, malına, namusuna tecavüz etmişlerdir. Bu şekilde esir olan halifenin kurtarılmasının İslam dini bakımından farz olduğu, bu mücadeleye katılanların asi olmadığı, mücadeleye katılanların ölürse şehit kalırsa gazi oldukları, düşmanın baskısı altında verilen fetvaların geçerli olmadığı ifade edilmiştir. Böylece İstanbul’dan yayınlanan fetvaya karşı Ankara’dan yayımlanan fetvada halifeye herhangi bir eleştiri yöneltmeden halifenin esir olduğu ve halifeyi kurtarmak için mücadele ettikleri savunulmuştur. TBMM açıldıktan sonra da İngiliz süngüleriyle bu fetvanın çıkarıldığına vurgu yapılarak Millî Mücadele yürütülmeye çalışılmıştır.¹⁴⁴³

Fetva Heyet-i Temsiliye Riyaseti tarafından Anadolu’da, bütün müftü-

1438 Ömer Turan, “Milli Mücadelenin Lehine Kamuoyu Oluşumunda Din Adamları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 15, 1999, S 45, s. 821-834.

1439 **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Nisan 1920, s. 3.

1440 **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Nisan 1920, s. 1.

1441 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 13 Mayıs 1920, Devre I, C 1, İçtima Senesi I, s. 291.

1442 **İrade-i Milliye Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle**, Buruciye Yay., 3. Baskı, Sivas 2013, s. 302; Sarıkoyuncu, **Atatürk Din ve Adamları**, s. 180-181; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C 2, s. 714-715.

1443 **TBMM Zabıt Cerideleri**, 27 Nisan 1920, C I, Devre I, İçtima Senesi I, 2. Celse, s. 90-91; 29 Ocak 1921, Devre I, C 7, İçtima Senesi I, s. 413-414.

lülere tebliğ edilmiş, askerî ve mülki makamlardan bu konuda yardım edilmesi istenmiştir. Kâzım Karabekir Paşa Erzurum ulemasını müftü nezdinde toplatıp onları ikna ile Erzurum müftüsüne tasdik ettirerek “bütün şark namına” diye Heyet-i Temsiliyeye göndermiştir.¹⁴⁴⁴ *İrade-i Milliye* gazetesinde Bursa ulemasından 39 müftünün¹⁴⁴⁵, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde 155 müftü ve din bilgininin fetvayı onaylayıp imzaladığı haberleri yer almıştır.¹⁴⁴⁶

Böyle bir fetva İstanbul hükûmetinin izlediği politikaya aykırıdır. Nitekim fetvayı imzalayan Antalya Müftüsü Yusuf Talat Efendi görevden alınmıştır.¹⁴⁴⁷ Hükûmetin izlediği siyasete aykırı davranarak Kuva-yı Milliye katılmış, İstanbul hükûmetinin iddiasına göre sahte Ankara fetvasını imzalamış, “şeriat-ı garrayı memlekette her gün değişmekte olan iç siyasete alet etmiş” olduğu iddiasıyla Bursa müftüsü Hacı Ahmet Efendi işten el çektirilmiştir. Mülkiye müfettişi Nedim Bey'in yazısı üzerine kanuni takibat yapılması için Meşihata ve Harbiye Nezaretine yazılmıştır¹⁴⁴⁸. Ancak bu tür örneğin tersi de vardır. Başlangıçta fetvaya imza atmış olup İstanbul hükûmeti tarafından işten el çektirilen Karesi merkez kadısı ve arkadaşları pişman olarak İstanbul hükûmetinden affını istemişlerdir.¹⁴⁴⁹

Padişah-halife fetvası düşman uçaklarıyla Anadolu'ya dağıtılmıştır.¹⁴⁵⁰ Padişah-halifenin emirlerine kayıtsız şartsız sorgulamadan uymayı dinin bir gereği olarak gören bir kısım halk bu kışkırtmalar neticesinde isyan etmiş, Millî Mücadele'nin kazanılmasını zorlaştırmıştır. Ardından asileri cezalandırma iddiasıyla öteden beri İngilizlere Kuva-yı Milliye üzerine asker göndermek arzusunu dile getiren Damat Ferit Hükûmeti¹⁴⁵¹ tarafından “ahval-ı haziranın iltizam eylediği tedabir cümlesinden olarak” Kuva-yı İnzibatiye kurulmuştur.¹⁴⁵² Kuva-yı İnzibatiye kurulamayan yerlerde Kuva-yı İnzibatiyenin kurulmasıyla ilgili kararname mucibince gönüllü kıtaat kurulması ve masraflarının karşılanması için Konya, Karahisar, Ankara, Bitlis, Diyarbakır, Edirne, Kütahya, Canik, Elazığ, İçil, Van, Niğde, Eskişehir, Maraş, Antep, Sivas'a emirler verilmiştir.¹⁴⁵³ Tutuklama ve tacizler millî hareketin teşkilatlanmasını engelleyememiş, Ankara'da TBMM'nin açılmasına giden süreç Milli Mücadele liderleri tarafından devam ettirilmiştir. TBMM açıldıktan sonra

1444 Karabekir, *İstiklal...*, C 2, s. 716; Karabekir, *Günlükler...*, C 1, s. 673.

1445 *İrade-i Milliye Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle*, s. 317.

1446 Sarıkoyuncu, *Atatürk Din ve...*, s. 182.

1447 BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, 4630/347185/02.

1448 BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiye, 11/9.

1449 BOA, BEO, 4659/349407; BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiye, 19/14/00001/18/003.

1450 Kansu, *age.*, s. 574.

1451 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C I, s. LV.

1452 BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, 254/73; *Vakit*, 25 Nisan 1920.

1453 BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiye, 120/6, 1/25, 59/8, 59/9.

bu sürede İstanbul'da kurulan Divan-ı Harpte Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşları gıyaplarında idama mahkûm edilmişlerdir.¹⁴⁵⁴

İtilaf Devletleri Türkiye'nin kaderine el koyduğunu ilan eden TBMM'nin açılmasından kısa bir süre sonra Sevr Antlaşması'nı Padişah ve hükûmetine imzalatarak mevcut işgal durumunu hukuki hale getirmeye çalışmışlardır. TBMM millî hareket yanlısı müftüler aracılığıyla Sevr Antlaşması'ndan halkın haberdar edilmesi yönünde çalışmış,¹⁴⁵⁵ Millî Mücadele'ye taraftar müftüler müdafa-i hukuk örgütlerinde hizmet vermişlerdir.¹⁴⁵⁶ Ayrıca Antalya milletvekili Rasih Efendi tarafından Millî Mücadele aleyhine fetva hazırlayan Seyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi hakkında, fetva hazırlanmasına dair verilen önerge ve Şeriye Encümeninin bunu uygun gören mazbatası kabul edilmiştir. Fetvanın gerçek mahiyetinin tayin edilmesi, fetvayı veren kişinin şeran ne gibi bir cezaya müstahak olduğunun belirlenmesi, Müslümanların bu şeyhülislamı dine ihanet ile itham etmesi için teklifi veren Rasih Efendi, Seyhülislam için hain ifadesini kullanmış, baskı altında fetva vermektense istifa etmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁵⁷ Dürrizade hakkındaki teklif şeriye encümenlerinde incelenmiştir. Zaten gerçeklere uymayan bir şekilde işgalcilerin baskısıyla hazırlanan fetvanın Müslümanları birbirine düşürmek için verildiği, Ankara müftü ve ulemasının hazırladığı fetva ile hüküm iskat olan fetvanın fesadın ortadan kaldırılması yönündeki şeriat emrine uygun olduğu için ayrıca bir fetva hazırlanmasına gerek görülmemiştir.¹⁴⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa meclisin ikinci toplantı senesini açış nutkunda, işgale karşı direnmeyi dinî ve millî bir görev kabul ederek, halkı aydınlatmak üzere, bu fetvayı hazırlayan Anadolu din bilginlerini onurlandırmıştır.¹⁴⁵⁹ Millî Mücadele devam ederken Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin teşekkülü sırasında hükûmetin meşruiyetini kabul etmeyen İstanbul hükûmetinin hazırladığı fetvaya karşı Anadolu ulemasının haklı ve meşru karşılık verdiğini, Anadolu ulemasının dinî esas ve delillere dayandırdığı fetvayı imzalamayan ulemeden müftü makamında kimse bulunup bulunmadığını Şeriye Vekaletinden sormuştur.¹⁴⁶⁰ Şeriye Vekâleti Anadolu fetvasını çok az müftünün imzalamadığını, bunların o sırada sınır dışına çıktıklarını, bu sırada hükûmet teşekkülüne tesadüf edildiği için bu konuda herhangi bir kayıt tutulmadığını bildirmiştir.¹⁴⁶¹

1454 Kansu, *age.*, s. 584-586.

1455 BCA, 51/1.3.15.2.

1456 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01000225/906862.

1457 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C 1, İçtima Senesi 1, s. 290-291.

1458 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C 2, İçtima Senesi 1, s. 123.

1459 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C 9, İçtima Senesi 2, s. 2.

1460 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01005798/593673.

1461 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01005798/594523.

8.3.3. Fetvaların Değerlendirilmesi

Fetva kurumu İslam tarihinde mevcut sorunlara çözüm bulmak amacıyla gelişmiş olup herhangi bir mesele hakkında birbirinden farklı fetvalar verildiği görülmüştür.¹⁴⁶² Millî Mücadele'de de birbirine zıt iki fetva ortaya çıkmıştır. Padişah-halifenin onayladığı fetva işgale karşı Anadolu direnişini dine aykırı bir hareket olarak yorumlarken Anadolu ilim adamlarının imzaladığı fetva ise direnişi dinin emri olarak yorumlamıştır.

İlave olarak Anadolu fetvası halifenin esaret altında onayladığı fetvanın geçersiz olduğunu ifade ederek halifenin kurtarılması gerektiğini iddia etmiştir. İstanbul fetvasının işgalcilerin isteğine uygun bir içerikle yayımlandığı ve iş birliği göz önünde bulundurulduğunda Ankara fetvasının halkın hassasiyetlerini düşünerek halifenin esir olduğunu iddia etmesi bir propaganda aracı olarak düşünülebilir. Bu yaklaşıma ilave olarak insanın psikolojik ya da manevi yönü düşünüldüğünde padişah-halife ve çevresinin zihinsel ve duygusal anlamda bir esaret yaşadığı da söylenebilir. Bu psikolojik esaret baştan beri işgal güçlerine karşı teslimiyetçi ve uzlaşmacı bir tavır olarak ortaya çıkmıştır. Devletin başı olan padişah-halifenin emretme yetkisini kullanamaması, işgal güçlerinin isteklerine uygun şekilde fetva yayımlaması nedeniyle Anadolu ilim adamları padişah-halifenin yayımladığı fetvayı meşru saymamışlardır.

Bunların dışında İstanbul fetvası delil olarak tek ayete dayandırılmıştır. Anadolu'daki asilerin saldırıda buldukları iddia edilmişse de, gerçekte böyle bir saldırı söz konusu değildir. Halkı düşman işgaline karşı birlik ve beraberliğe çağıran Anadolu ulemasının imzaladığı fetvada gösterilen deliller daha gerçekçi olup tanınmış fıkıh kitaplarından da örnekler verilmiştir. Padişah-halifenin yayımladığı fetvada eksik, taraflı, kasıtlı yanlış bilgiler verilmiş, ciddi dinî deliller gösterilmemiştir.¹⁴⁶³ Öte yandan en sıradan Müslüman bile İslam dininin evrensel iddiaları olduğunu bilir. İslam dininin kutsal kitabı insanın can, namus ve malının korunmasına büyük önem vermiştir. Hatta dünyada evrensel insan hakları henüz gelişmemişken bile İslam toplumlarında farklı din ve mezheplerden olanlar dahi bu hakka sahip görülmüşlerdir. İslam tarihinde bunun örnekleri çoktur. İslam bilginleri ve düşünürleri dinin amacının "zarûrât-ı hamse" denilen aynı zamanda evrensel olan canın, aklın, namus ve haysiyetin, dinin ve malın korunması şeklinde beş temel ilkeyi yerleştirmek olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁴⁶⁴ Bu beş temel ilkeyi dikkate almadan

1462 Fahrettin Atar, "Fetva", **İslam Ansiklopedisi**, C 12, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., s. 486-496; Ebul'ula Mardin, "Fetva", **İslam Ansiklopedisi**, C 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Eskişehir 1997, s. 582-584.

1463 Sarıkoyuncu, **Atatürk Din ve...**, s. 183.

1464 Recep Şentürk, "İnsan Hakları", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 22, Ankara 2000, s. 327-330.

verilen fetvalar İslam dini ve hukuku açısından geçerli olamaz. Bunu bilen Anadolu İslam bilgileri karşı fetva vermekte hiçbir sakınca görmemişlerdir.

Padişah-halife fetvası her ne kadar iç isyanların çıkmasına sebep olsa da ortada canı, namusu, malı tehdit altında olan Türk insanı zaten çoktan direnişe başlamıştı. Millî Mücadele'yi engellemek için birçok uygulama arasında yer alan padişah-halifenin yayımladığı fetva, liderlerini bulan, güçlenen millî hareketi yok etmek için önemli bir araç olmuştur. İstanbul hükûmeti bütün engellemelerine rağmen millî hareketi söndüremeyince fetva kurumunu İslam'ın evrensel ilkelerine aykırı olarak kullanmıştır. İstanbul fetvası şekil şartları bakımından fetva usulüne uygun olsa da içerik, esas bakımından İslam'ın evrensel ilkelerine uygun değildir. Yukarıda açıklandığı üzere esasen mevcut sorunlara çözüm sunmak amacıyla gelişen fetva kurumu, İstanbul fetvası bağlamında hiçbir çözüm sunmamıştır. Yani cana, mala, namusa zarar veren mevcut işgal gerçeğinin nasıl ortadan kaldırılacağına dair herhangi bir çözümü yoktur. Bu bağlamda İstanbul fetvası fetva kurumunun tarihsel gelişimine de uygun değildir. Hâlbuki sorunlara çözüm bulması gerekirken tam tersine İstanbul fetvası sorun yaratmış, iç isyanların çıkmasına sebep olmuştur. Şeriye Vekâleti tarafından yapılan açıklamada olduğu gibi padişah-halife fetvası fesadın kaldırılması yönündeki şeriat emrine uygun değildir. Padişah-halife fetvası kastedilen canın, namusun malın korunması için haklı olan meşru müdafaaya yani Millî Mücadele'ye zarar vermiştir. Hâlbuki Anadolu müftülerinin imzaladığı Ankara fetvası halifenin şahsında esareti vurgularken, işgalin cana, mala, namusa verdiği zararı açıklamış, halifeyle birlikte vatanın ve milletin kurtulması için silaha sarılmayı bir çözüm olarak sunmuştur. Bir başka deyişle Ankara fetvası hem usul hem de içerik bakımından kavramın tarihsel gelişimine ve amacına uygundur.

8.4. Büyük Millet Meclisine Karşı Ayaklanmalar*

Millî Mücadele için en büyük tehlikelerden birisi Osmanlı hükûmeti ve İngilizlerin iş birliği yaparak çıkarttıkları iç ayaklanmalar olmuştur. 1919 Mayıs'ından 1921 Haziran ortalarına kadar süren isyanlar, Kuva-yı Milliye, Heyet-i Temsiliye ve TBMM'nin açılmasıyla da meclisin varlığını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

Bir iç savaş niteliğinde olan ayaklanmaların arkasında belli dönemler dışında saray ve İstanbul hükümetleri de yer almıştır. Pek çoğunda da İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere'nin her türlü kışkırtma, propaganda ve desteği görülmüştür. İç ayaklanmaların nedenleri, bu ayaklanmaların bastırılması için başvurulan yöntemlerin de sebepleri olacağından önemlidir. Vahdetin ve Damat Ferit'in yaptığı yoğun menfi propagandalar, son derece etkili ol-

* Dr. Öğretim Üyesi Günver Güneş, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Öğretim Üyesi, ggunes65@gmail.com.

muştur. Bu propagandalarda ağırlıklı olarak din unsuru kullanılmış, Millî Mücadele karşıtı fetvalar verilmiş, İngiliz, Yunan uçaklarından halka propaganda bildirileri atılmıştır.¹⁴⁶⁵ Bu propaganda bildirilerinde Yunan ordusu "Halife Ordusu" olarak gösterilmiştir.¹⁴⁶⁶ Halkın dinî ve geleneksel bağlılık duyguları Millî Mücadele'ye karşı kışkırtılmıştır.¹⁴⁶⁷

Uzun savaş yılları, yokluk; psikolojik ve ekonomik anlamda umutsuzluk yaratmış, asker kaçaklarının çoğalmasına yol açmıştır. Özellikle asker kaçakları, ayaklanmaların insan gücünü oluşturması bakımından ayrıca önem taşımıştır.¹⁴⁶⁸ İsyanların arkasındaki asıl unsur İngiliz emperyalizmidir. İngiltere dışarıdan yaptığı tahrikler ve içeride satın aldığı bazı kişilerin faaliyetleri ile dini de alet ederek isyanlara maddi-manevi destek sağlamıştır.¹⁴⁶⁹ Ayrılıkçı ayaklanmaların arkasında da İngilizler görülmektedir. Sevr Antlaşması'nın uygulanması adına gönderilen ajanlar vasıtasıyla bazı aşiretleri isyana teşvik ettirmişlerdir.¹⁴⁷⁰ Halife-padişaha olan dinsel ve geleneksel bağlılık bu makamı meşru tanıtıyor ve Millî Mücadele'yi gayrimeşru gösterenlerin etkili olmasına yarıyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, Mustafa Kemal'i, İttihatçı ve Bolşevik olarak anlatıyorlardı.¹⁴⁷¹

İsyanların bir başka sebebi de merkezileşme karşısında ortaya çıkan iç hesaplaşmalar ve şahsi ihtiraslara yenik düşen kimselerin otorite altına girmek istememeleridir. Buna en açık örnek ise Çerkez Ethem olayıdır.¹⁴⁷² Öte yandan Çerkezler ve Abazaların yaşadıkları bölgede güçlü olan aşiret reislerinin yaşanan otorite boşluğu karşısında daha çok güçlenmek için isyan ettikle-

1465 Bk. Erol Sadi Erdinç, "IV. Damat Ferit Paşa Hükümeti ve Şeyhülislam Dürrizade'nin Anadolu Hareketi Karşıtı Fetvası", **Bilgi Bellek**, İstanbul 2005, Y 2, S 3, s. 33, Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Kasım 2007, s. 589-590.

1466 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam-Mustafa Kemal**, C I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s. 287.

1467 **Türk İstiklal Harbi**, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C VI, Ankara 1974, s. 103; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşına Ait İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, Ankara 1986, s. 53; Yine bu fetvaların İngilizlerin baskısı ve zorlamasıyla verilmiş olduğunu ileri sürenler de vardır. Bk. Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar**, İstanbul 1955, s. 39.

1468 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s. 166-167.

1469 Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yay., İstanbul 2017, s. 337, Salih Tunç, **Millî Mücadele'de (1919-1923) İç Ayaklanmalar**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s. 20-21.

1470 **Türk İstiklal Harbi**, **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yay., Ankara 1974, s. 325-326.

1471 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., 3. Bası, Ankara 1994, s. 206.

1472 Yalçın Toker, **Millî Mücadelede İç İsyanlar**, Toker Yay., İstanbul 2009, s. 32-33.

ri de görülmektedir.¹⁴⁷³ Çapanoğulları ve Aynacıoğullarının ayaklanma tehlikesi yanında bir başka tehlike ise Rusya'dan Anadolu'ya gönderilen Bolşevik propagandacılarıdır.¹⁴⁷⁴ Millî Mücadele'yi en çok tehdit eden isyanlar Güney ve Doğu Marmara Bölgesi'nde baş göstermiştir. Bölgenin, stratejik özelliği nedeniyle İngilizler, Doğu Marmara Bölgesi'nden başlatılan isyan hareketinin kısa sürede Ankara çevresine ulaşacağını ve Kuva-yı Milliye cephelerinin kuzey kanatlarının kolayca arkadan vurulabileceğini düşünmekteydiler.¹⁴⁷⁵ Böyle bir tablo içerisinde TBMM'nin açıldığı günlerde askerî durumda en büyük sorun, dış cepheyi kurabilmek için iç cephede otoriteyi ve güvenliği sağlamaktır.¹⁴⁷⁶ 1919 yılı ayaklanmaları dağınık ve birbirinden uzak girişimlerdi.¹⁴⁷⁷ 1920 ayaklanmaları Ankara hükümetinin varlığını tehdit edecek boyutlarda büyük bir tehdit ve tehlike olarak belirmiştir.

8.4.1. 1919 Yılı Ayaklanmaları

8.4.1.1. Bozkır'da Zeynelabidin Ayaklanması (27 Eylül-4 Ekim 1919)

Millî Mücadele Dönemi'nde, İstanbul hükümeti ve Padişah taraftarı Konya Valisi Cemal Bey ile Âyan üyelerinden Bozkırlı Zeynelabidin tarafından hazırlanan Kuva-yı Milliye karşıtı bir ayaklanmadır. Konya'nın Bozkır ilçesinde ortaya çıkmıştır. Bozkır isyanları; dönemin kargaşa ortamında başta Damat Ferit olmak üzere millî kuvvetleri yok etmeye azmetmiş Süleyman Şefik Paşa ve Cemal Paşa'nın başını çektiği Hürriyet ve İtilaf Fırkasının propaganda ve organizasyonu ile gelişen ve büyüyen bir hareket olmuştur.¹⁴⁷⁸

Mondros Mütarekesi ve özellikle İzmir'in işgalinden sonra Konya'da Millî Mücadele'yi destekleyen girişimler olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a varmasından sonra, diğer kolordu komutanlarıyla yaptığı gibi Konya'da bulunan Mersinli Cemal Paşa ile de görüşerek onun harekete desteğini sağlamıştı. Cemal Paşa, Yıldırım Kıtıatı Müfettişi sıfatıyla, kendi müfettişlik bölgesinde gerekli askerî tedbirleri almış, halkı uyarmayı da ihmal etmemiş-

1473 Türkmen Törel, **İstiklal Harbinde İç İsyanlar**, Kripto Yay., Ankara 2013, s. 28, Çelik, agm., s. 583-585.

1474 Mustafa Balcıoğlu, **Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1991, s. 50.

1475 Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Örgün Yay., İstanbul 1981, s. 350.

1476 Turan, **age.**, s. 163; Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri 1920-1927**, C I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir 1988, s. 14-15.

1477 Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I...**, s. 214.

1478 Taha Niyazi Karaca, "Millî Mücadele'de Bozkır İsyanları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 16, Y 2004/1, Elazığ 2004, s. 183.

ti.¹⁴⁷⁹ Cemal Paşa bir çağrı üzerine İstanbul'a gidince Konya'da ortam değişti. Ona vekâlet eden Albay Selahattin Bey'in de İstanbul'a çağrılması Konya'daki Millî Mücadele taraftarlarının durumunu tehlikeye sokmuştu. Bunu fırsat bilen Vali Cemal Bey, gerek İstanbul gerekse Konya'da bulunan İtalyan işgal kuvvetlerinin desteğini alarak Konya halkını ulusal harekete karşı kışkırtmıştır. Millî Mücadele yanlısı iki komutan olan Albay Selahattin ve Ali Fuat Paşaların da Konya'dan ayrılmalarının ardından¹⁴⁸⁰ askerî otoritenin kalkması üzerine millî harekete karşı olumsuz propagandalar artmış,¹⁴⁸¹ Konya'daki idare hapisanedeki suçluları serbest bırakıp, silahlandırarak çevrede korku ve dehşet yaratmaya başlamıştır.¹⁴⁸²

Bölgedeki olayları takip eden Cemal Bey, 21 Eylül 1919 tarihinde Beyşehir'de bulunan Süvari Alay Kumandanı Sami Bey ve ekibinin Kuva-yı Milliye'ye katılmaları üzerine hükûmetten bu alayın lağvedilmesini istemiş, bu karar alınınca da aynı gün Harbiye Nezaretine bildirilmiştir.¹⁴⁸³ Bölgeye asayiş sağlamaya amacıyla önce 12. Alay Komutanı olarak Ali Sait Paşa atanmış,¹⁴⁸⁴ o başarılı olamayınca¹⁴⁸⁵ Heyet-i Temsiliye, buraya Albay Refet Bey'in gönderilmesine karar vermiştir.¹⁴⁸⁶ Bu haberi duyan Konyalı vatanseverler, Valiye karşı birleşince Vali Cemal Bey 26 Eylül gecesi İstanbul'a kaçmıştır.¹⁴⁸⁷ Aynı gün Mustafa Kemal Paşa Cemal Bey'in kaçışı ve millî menfaatlere aykırı tutumları ile ilgili bir beyanname yayımlanmıştır.¹⁴⁸⁸ Halktan ileri gelenler Mehmet Vehbi Efendi'yi (Müderris) vali vekili olarak seçmiş ve

1479 Cemal Paşa'nın Konya'daki Valiliği için bk. Ahmet Avanas, **Millî Mücadele'de Konya**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 72-84. Süleyman Beyoğlu, "Bozkır İsyanları", **Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S 2, İstanbul 1994, s. 67.

1480 Kenan Esengin, **Millî Mücadele'de Ayaklanmalar**, 3. Baskı, Kamer Yay., İstanbul 1998, s. 61.

1481 **BOA**, DH.KMS, D 56-2, No: 33/7, **BOA**, DH. KMS, D 56-2, No: 33/24, **BOA**, DH.KMS, D 56-2, No: 33/11, **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 50.

1482 Karaca, agm., s. 175-176.

1483 Karaca, agm, s. 176.

1484 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 53, Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1919-1922**, İstanbul 1970, s. 188.

1485 **ATASE**, K 25, G 18, B 18-1; **ATASE**, K 25, G 18, B 18-2, 18-3, Avanas, **age.**, s. 83. **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, C II, 2. Kısım, Gnkur. Basımevi, Ankara 1999, s. 83-84; Osman Akandere-Hasan Ali Polat, **Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşısı Politikaları**, ATAM Yay., Ankara 2011, s. 199; Karaca, agm., s. 172.

1486 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1920**, C I, Haz. İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami Nihat Özerdim, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1986, s. 255; **ATASE**, K 322, D 57-A 3, F 64-2; Avanas, **age.**, s. 86.

1487 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 54; Beyoğlu, agm., s. 69.

1488 Atatürk, **Nutuk**, C III, s. 1019, Vsk.107, Zekai Güner-Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1990, s. 7.

Konya Temsil Heyetine bağlanmıştır.¹⁴⁸⁹

Bozkır'daki isyan eski İttihat Terakki mensuplarının Kuva-yı Milliye teşkilatı kurma girişimi sonrası başlamıştı.¹⁴⁹⁰ İsyân teşebbüsüne Bozkır köylerinden, Dinek nahiyesinden, Ahırlı köyünden ve Çumra yakınındaki Alibeyhüyüğü köyünden kişiler katılmıştı.¹⁴⁹¹

Halife, Padişaha bağlılık ve millî harekete karşı çıkış temelindeki ilk örneği teşkil eden Birinci Bozkır Ayaklanması böyle bir ortamda Vali Cemal ve İstanbul'da İngiliz Papazı Frew ile ilişkisi olan Bozkırlı Zeynelabidin ve arkadaşlarının kışkırtması sonucu başlamıştır.¹⁴⁹² Kısa sürede Bozkır'a egemen olan yaklaşık bin kişi, Seydişehir'den üzerlerine gönderilen askerî birliği de etkisiz hale getirmiş karşı çıkmak isteyen vatanseverler öldürülmüştür. Olaylar üzerine bölgeye bir nasihat heyeti gönderilmiş ve Bozkır'a millî kuvvetlerin gönderilmeyeceği garantisi verilerek isyan yatıştırılmıştır. Asiler ise bu gelişmenin ardından 4 Ekim'de dağılmışlardır.¹⁴⁹³

7 Ekim'de Pozantı'dan yola çıkan 41. Fırkaya bağlı takviye kuvvetleri Karaman'ın önüne gelmiş ve 8 Ekim'de kasabaya girerek isyancıları püskürtmüştür. Aynı gün Çumra ve Alibeyhüyüğü Millî kuvvetler tarafından kontrol altına alınmıştır. Burada bir Divân-ı Harp Mahkemesi kurulmuş ve yakalanan isyancılara, ikisi idam olmak üzere, çeşitli cezalar verilmiştir.¹⁴⁹⁴ Bozkır Ayaklanması 26 Eylül-4 Ekim 1919 tarihleri arasında cereyan etmiştir.¹⁴⁹⁵ Başta Konya olmak üzere, Konya'nın batısındaki Ilgın, Sultanönü ve Kadınhanı, güneyindeki Karaman, Çumra ve Alibeyhüyüğü isyancılardan tamamen temizlense de bu olay İstanbul hükûmeti ve İngilizlere büyük cesaret vermiştir.¹⁴⁹⁶

1489 Atatürk, **Nutuk, I...**, s. 170; Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları...**, s. 254; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 54, Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C II, Ankara 1986, s. 321; Akandere-Polat, **age.**, s. 200, Karaca, **agm.**, s. 176-177.

1490 Avanas, **age.**, s. 101; D. Ali Gürcan, **Kökenleriyle Konya'nın Delibaş İsyanı ve Bu Olayın Karaman'a Sıçrayışı**, Eskişehir 1994. s. 37.

1491 Karaca, **agm.**, s. 177.

1492 Ahmet Atalay, **Milli Mücadele'de Konya Kuvayı Milliyecileri (İkinci Meclise Girerler)**, C II, Konya 1997, s. 88.

1493 **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, C 2, K II, s. 86; Cemil Hakan Korkmaz, **Kurtuluş Savaşının İkinci Cephesi-İç İsyanlar**, Altın Kitaplar, İstanbul 2008, s. 64.

1494 Avanas, **age.**, s. 156-7; D. Ali Gürcan, **age.**, s. 61-70, 75-76.

1495 Üçüncü Damat Ferit Hükümetinin düştüğü ve yerine Ali Rıza Paşa Hükümetinin kurulduğu bir tarihe rastlamıştı. Bu açıdan yeni hükümet ancak 11 Ekim 1919 gibi geç bir tarihte Bozkır ayaklanmasının sebebinin sorgulanmaya başlamıştır. **BOA**, DHKMS, D 56-2, No 33/4.

1496 Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I...**, s. 212.

8.4.1.2. Zeynelabidin'in Bozkır'da II. Ayaklanması (21 Ekim-4 Kasım 1919)

Birinci ayaklanmanın yatıştırılmasının ardından yeni bir ayaklanmanın çıkmaması için Afyon'dan Yarbay Arif [Karakeçili] müfrezesi de Seydişehir'e kaydırılmıştır.¹⁴⁹⁷ Bu gelişmeleri haber alan Zeynelabidin'in adamları, yeniden harekete geçerek Bozkır'ı basmışlar ve üzerlerine gönderilen öncü birlikleri yenilgiye uğratmışlardır.¹⁴⁹⁸ İsyancılar tarafından 6 Ekim'de Beyşehir, 12 Ekim'de Bozkır, 15 Ekim'de Akşehir, 18 Ekim'de Ermenek ve Seydişehir ele geçirilmiş ve mahallî yöneticilerin bir kısmı öldürülmüştü. Zeynelabidin 70 silahlı ve 200 silahsız adamla 20 Ekim'de Bozkır'ın yakınına gelip Kaymakam Vekili Sami Bey'e millî kuvvetleri Bozkır'da istemediklerini bildirmiştir.¹⁴⁹⁹ Kaymakamın telkinlerine rağmen isyancılar taleplerinde ısrarcı olmuşlar¹⁵⁰⁰ ve Valilik dağılmalarını isteyince Bozkır'a ikinci kez girmişlerdir.¹⁵⁰¹

Takip kuvvetleri Derviş Bey ve Refet Bey komutasında ancak 16 Ekim'de Bozkır'a, 17 Ekim'de Akşehir ve Seydişehir'e, 20 Ekim'de Beyşehir'e hâkim olabildiler. 22 Ekim'de Çiğil'de direnen isyancıardan artakalanlar teslim olurken, 41. Fırkanın Pozantı müfrezesi de Karaman çevresindeki, Ereğli ve Sultaniye'deki (Karapınar) yerel ayaklanmaları bastırmıştır.¹⁵⁰² Ulusal kuvvetlerle çarpışmalarda yenilen ve kaçan isyancılara¹⁵⁰³ son darbe ise 1 Kasım 1919'da Dinek yöresinde vurulmuştur.¹⁵⁰⁴ Konya ve yöresinde yaşanan olaylar burada kapanmamıştır.¹⁵⁰⁵ Bozkır İsyanı, Kuva-yı Milliye'nin yanında yer alıp almama meselesinin yanında İttihatçı-İtilafçı çekişmesine sahne olmuş, halktan zorla askere alma ve para toplanması da halkı zor durumda bırakmıştır.¹⁵⁰⁶ Kuva-yı Millîyecilerin bazı hareketleri ve İstanbul hükümetinin kış-

1497 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C II, Ankara 1972, s. 155; Avanas, *age.*, s. 102.

1498 Yunus Kobal, "Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar", *Türkler Ansiklopedisi*, C 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 133.

1499 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 55, **BOA**, DH.KMS, D 56-2, No: 33/56, Karaca, agm., s. 179, Akandere-Polat, *age.*, s. 202.

1500 **BOA**, DHKMS, D 56-2, No: 33/35; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s.56.

1501 Karaca, agm., s. 179-180; **ATASE**, K 200, G 119, F 119-1, 119-2.

1502 Avanas, *age.*, s. 158-62.

1503 Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 15-16.

1504 Dağılan asilerin elebaşları da dağlara kaçmak zorunda kalmıştı. Asilerin elindeki bütün köyler ele geçirilince 4 Kasım 1919'da Bozkır'a silah kullanılmadan girilmiştir. **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 14-17; Karaca, agm., s. 180-181.

1505 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 55-60; Aybars, *age.*, s. 212; Kobal, agm., s. 133.

1506 Beyoğlu, agm., s. 76.

kırtmaları da isyanın boyutunun tırmanmasında etkili olmuştur.

8.4.1.3. Şeyh Eşref (Hart) Ayaklanması (26 Ekim-24 Aralık 1919)

Millî güçlerin henüz tam anlamıyla teşkilatlanmamış olması, diğer tarafta merkezî otoritenin önemini kaybetmesi böyle bir isyan için ortamı uygun hale getirmiştir.¹⁵⁰⁷ Bayburt'un 20 km kuzeybatısında bulunan Hart nahiyesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın "yalancı peygamber" olarak tanımladığı Şeyh Eşref isimli tarikat şeyhi, 1908 yılında özel bir tarikat kurmuş ve şeriat perdesi adı altında halkı kandırmış; bu bölgede nüfuz sahibi olmuştu.¹⁵⁰⁸ Ermeniler, bu fırsatı derhal değerlendirmiş ve bölgedeki 15. Kolordu birliklerinin gerisinde bir tehdit oluşturmak için Şeyh Eşref'i her yönden desteklemişlerdi. Bölgede hiçbir otoriteyi kabul etmediğini belirten Şeyh Eşref, devlet memurlarını dinsizlikle suçlamış ve sadece kendi emirlerinin geçerli olacağını açıklamıştı.¹⁵⁰⁹ Kendisine Dâhiliye Vekâletince soruşturma açılmış, Eşref'in soruşturmaya karşı çıkmasının ardından olaylar başlamıştır.¹⁵¹⁰ Şeyh Eşref, 16 Ağustos 1919 tarihinde yaşanan olaylarla ilgili olarak Bayburt'a ifadeye çağrılmış kendisi bu çağrıya itibar etmediği gibi Hart'taki müritlerini silahlendirerek isyana kalkışmıştır.¹⁵¹¹ 26 Ekim 1919 günü hükûmetin dinsiz olduğunu ve dünyayı ıslah edeceğini söyleyen Şeyh Eşref, 6 Aralık 1919 günü Gümüşhane'de sorguya çağrılmıştır.¹⁵¹²

Şeyh Eşref'i kontrol edebilmek için Bayburt Kaymakamlığı, din adamlarından meydana gelen bir kurul oluşturmuştur. Kurula davet edilen Şeyh Eşref, bu daveti reddetmiştir. Müritlerinin ayaklanma içinde olduğu yolunda duyumlar alınınca da 8 Aralık 1919'da başında Binbaşı Nuri Bey'in bulunduğu Bayburt'taki 28. Alaydan 50 kişilik bir müfreze, Eşref'i ve destekçilerini korkutmak için Hart'a gönderilmiştir.¹⁵¹³ Hart'a gelen heyet, Şeyhle temas edemediği gibi, 28. Alay askerleri de halkın ikramda bulunmak vaadiyle gö-

1507 Hasan Şen, "Şeyh Eşref Ayaklanması ve Gümüşhane", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara 1991, s. 113.

1508 Atatürk, *Nutuk*, C I, s. 461.

1509 İsmet Görgülü, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yay., İstanbul 1985, s. 131.

1510 Kobal, agm., s. 134.

1511 Şen, agb., s. 114. Alaattin Uca-Aytunç Ülker, "Bayburt'ta Şeyh Eşref İsyanı", *Akademik Bakış*, C 10, S 19, Bayburt 2016, s. 81.

1512 Burada subaylara yalnızca bucak müdürüyle arasının açık olduğunu, ne emrederlerse yapacağını ifade etmiştir. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 192, 265, Kenan Esengin, *Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı*, Ankara 1969, s. 33-34.

1513 Muhittin Eliaçık, "Bayburt'ta, Hart'ta Şeyh Eşref İsyanına Dair Osmanlı Arşiv Belgeleri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 5, S 1, Y 2015, Kırıkkale 2015, s. 120; Şen, agb., s. 114.

türüldükleri evlerde esir alınmışlardır. Olay Alay Komutanı Binbaşı Nuri'nin şehit edilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır.¹⁵¹⁴ Bu gelişme karşısında otuzar kişilik iki piyade bölüğünden yeni bir müfreze oluşturularak 9 Aralık 1919'da Hart'a sevk edilmiştir.¹⁵¹⁵ Bu müfreze de bir baskın düzenleyen Şeyh Eşref başarılı olup askerleri tutsak ettikten sonra, kendisinin mehdi olduğunu ilan etmiştir. Askerlerin tedbirsizliği ve tecrübesizliği neticesiyle oluşan bu durum karşısında hükûmetin uzlaşma girişimlerinde bulunmuş olması da bir fayda sağlamamıştır. 13 Aralık 1919 günü vilayet kadısının da içinde bulunduğu ikinci bir nasihat heyeti gönderilerek şeyhten esir aldığı askerleri serbest bırakması istenmiştir. Hükûmete itaat etmesi halinde kendisine bir şey yapılmayacağı hususunda teminat verilerek ikna edilmeye çalışılan Şeyh, yapılan bütün teklifleri reddederek arabulucuları elleri boş bir şekilde geri göndermiştir.¹⁵¹⁶ Bu arada Kafkas Ordusu Kumandanı Miralay Rüştü Bey komutasındaki mürettep Kuva-yı Milliye birliği bölgede güvenliği sağlamak amacıyla 12 Aralık 1919 tarihinde Bayburt'a gelmiştir.¹⁵¹⁷

Olayların devam ettiği sırada Fevzi Paşa başkanlığında oluşturulan bir komisyon Şeyh Eşref hadisesi ile ilgili bir rapor hazırlayıp Dâhiliye Nezaretini bilgilendirmiştir.¹⁵¹⁸ 18 Aralık 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti, Şeyh Eşref'in kaçtığını bildirmiş ve sert askerî tedbirler yerine olayı yatıştırmak için af çıkarılmasını önermiştir.¹⁵¹⁹ Dâhiliye Nezaretinin bu önerisine rağmen başka çıkar yolun olmadığı anlaşılınca asi şeyhin silah zoruyla yola getirilmesine karar verilmiştir. 24-25 Aralık'ta Hart'ı kuşatan askerî birlikler¹⁵²⁰ top mermisiyle Şeyh Eşref'in evini havaya uçurmaları sonrası, Şeyhlerinin akıbetini öğrenen müritlerinin direnci kırılmış teslim olmuşlardır.¹⁵²¹ Şeyh Eşref üzerine gönderilen askerî kuvvetlere saldırmış, çok sayıda askerın şehit düşmesine neden olmuş, birlik beraberliğin çok gerekli olduğu bir dönemde isyan çıkararak gereksiz yere kan dökmüştür. Alınan askerî tedbirler sonucu isyan kısa süre içerisinde bastırılmış, olayla doğrudan ilişkili olanların bir kaçı idam edilmiş, daha fazlası çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır.

1514 Apak, *age.*, s. 7-8.; Şen, *agb.*, s. 114; Sarıhan, *age.*, s. 268.; Uca-Ülker, *agm.*, s. 82.

1515 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 62, Uğur Üçüncü, "Milli Mücadele Yıllarında Bayburttta Şeyh Eşref İsyanı", **Zamanın İzleri, İlkeler, İdeolojiler ve İsyanlar**, Ed. Temel Öztürk, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2017, s. 77.

1516 Şen, *agb.*, s. 115; Sarıhan, *age.*, s. 276.

1517 **BOA**, DH.ŞFR. D 654, No: 22, Üçüncü, *agm.*, s. 79.

1518 **BOA**, DH.ŞFR, D 654, No: 16.1; **BOA**, DH.ŞFR, D 654, No: 16.2; Üçüncü, *agm.*, s. 82.

1519 Uca-Ülker, *agm.*, s. 85.

1520 Atatürk, **Nutuk I...**, s. 462; Sarıhan, *age.*, s. 291; Esengin, **Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı...**, s. 3; Eliaçık, *agm.*, s. 137, Uca-Ülker, *agm.*, s. 87-88.

1521 Esengin, **Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı...**, s. 31; Şen, *agb.*, s. 115; Sarıhan, *age.*, s. 292; Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Yapı Kredi Yayınları, C I, İstanbul Ocak 2008, s. 391-393; Aybars, *age.*, s. 32; Tansel, *age.*, s. 161-163.

Bunlar yaklaşık bir yıl hapis yattıktan sonra TBMM tarafından affedilmişlerdir. Şeyh Eşref'in müritlerinin çoğu ise olayla doğrudan ilişkisi olmadığı gerekçesiyle muhakeme dahi edilmemiştir. Hükûmet böylece isyanın bastırılmasından sonra af yoluyla meselenin bölgede sosyolojik açıdan yatışmasını amaçlamıştır.¹⁵²²

8.4.1.4. I. Anzavur Ayaklanması (1 Ekim-25 Kasım 1919)

Konya'nın Bozkır kazasında çıkan ayaklanmalarla hemen aynı tarihlerde çıkan Anzavur Ayaklanması nedeniyle Yunan işgalinin durdurulması gecikmiştir.¹⁵²³ Aslen Bigalı olup, Emekli Jandarma Binbaşısı Anzavur, sarayla bağları dolayısıyla saltanat ve hilafeti korumak istiyordu.¹⁵²⁴ Kuva-yı Milliye'nin güç kazanmasından İstanbul hükûmeti ile birlikte rahatsızlık duyan İngilizler, Anadolu ve Trakya'daki Kuva-yı Milliyecilerin birleşmesini engellemek, İstanbul ve Çanakkale üzerinde hâkimiyet alanını güçlendirmek için bu ayaklanmayı teşvik etmişlerdir. Ayrıca İngiliz Gizli Servisi Rahip Frew aracılığı ile de Anzavur'u silah ve parayla desteklemişlerdir.¹⁵²⁵

Ahmet Anzavur, Millî Mücadele'ye karşı tavır alarak saltanat ve halifeliğe bağlılığının karşılığında, özellikle Biga, Gönen, Manyas ve civarındaki Çerkezleri teşkilatlandırarak Kuva-yı Milliye'ye karşı bir güç oluşturmak amacıyla bu bölgeye gönderilmiştir. Bu girişimle bölgede yapılacak seçimlere de engel olunacaktı.¹⁵²⁶ İsyanın çıktığı Güney Marmara bu dönemde kargaşa içinde bulunuyordu. 1919 Eylül'ünde Gönen, Manyas ve Biga yöresinde çalışmalarına başlayan Ahmet Anzavur 2 Ekim 1919'da Susurluk'a kadar yaklaşmıştı.¹⁵²⁷ 25 Ekim'de Gönen-Manyas arasında dolaşarak halkın dinî inançlarını istismar ederek,¹⁵²⁸ ulusal kuvvetler aleyhinde propagandasını yo-

1522 Üçüncü, agm., s. 104.

1523 Kobal, agm., s. 134-135.

1524 Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı**, Ankara 1965, s. 16-40, Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", **Belleten**, C LVI, S 217, Aralık, Ankara 1992, s. 848-849; Uluğ İğdemir, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları**, 2. Baskı, TTK, Ankara 1989, s. 9; Orhan Hülâgü, "Anzavur İsyanı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 14, S 40, Ankara 1998, s. 49-50.

1525 Rahip Frew bu konuda çok da fazla zorlanmamış gerekli desteği bulmuştur. Sait Molla'nın mektubu için bk. Ali Fuat Cebesoy, **Kuvayı Milliye'nin İç Yüzü**, İstanbul 2002, s. 274-275; Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK Yay., Ankara 1988, s. 193; Cebesoy, **age.**, s. 384; Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Dair Belgeler" **Belleten**, C LVI, S 217, Ankara 1992, s. 858.

1526 Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C II..., s. 157.

1527 Vahdet Keleşyılmaz, "Dönemin Türk Basınında Anzavur Olayı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XV, S 45, Kasım 1999, s. 871; Erdoğan Aslıyüce, **Türk Tarihinde İşbirlikçiler ve 150'likler**, İstanbul 2009, s. 394.

1528 Mücteba İlgürel, **Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, ATAM Yay., Ankara

ğunlaştıran Anzavur yöredeki eşkiya ile birleşmiş ve 2 Kasım'da Susurluk'a gelmiştir.¹⁵²⁹ Heyet-i Temsiliye de Anzavur hareketini bastırmak için 31 Ekim 1919'da Albay Kazım'ı [Özalp] ve Salihli Cephesi Komutanı Ethem'i görevlendirmiştir.¹⁵³⁰ Bursa'dan Yarbay Rahmi Bey komutasında 170 kişilik bir birlik yanında Anzavur'un üzerine başka küçük kuvvetler de gönderilmiştir.¹⁵³¹ 5 Kasım 1919'da Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey, Manyas'ta görüştüğü ve kişiliği hakkında bilgi sahibi olmadığı Anzavur'a cephede görev verilmesini istemiş, onun ettiği yeminlere ve verdiği sözlere inanmıştır.¹⁵³² Bu süreçte gittikçe kuvvetlenen Anzavur,¹⁵³³ 12 Kasım 1919'da 300 kişi ile Susurluk'a tekrar gelmiştir. Yunanlarla savaşacağını söyleyerek halkı kandırmış, adamları kışlayı basarak, silahları ve topları ele geçirmiştir.¹⁵³⁴ Anzavur 13 Kasım 1919'da Susurluk'ta bir müfreze bırakarak Susurluk-Balıkesir yolu üzerinde Demirkapı'ya hareket etmiştir.¹⁵³⁵ Bu gelişme karşısında 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Özalp Anzavur'un Balıkesir'e girmesini önlemek amacıyla 14 Kasım 1919'da kuvvetleriyle Demirkapı'ya, 174. Alay ve Yarbay Rahmi Bey de Susurluk'a hareket etmiştir.¹⁵³⁶ Albay Kazım Bey ve Rahmi Bey kuvvetleri Anzavur'u sıkıştırmış Anzavur, Susurluk'ta elde ettiği topları 16 Kasım 1919'da bırakarak kaçmıştır.¹⁵³⁷ Bölgeyi temizlemek üzere Çerkez Ethem görevlendirilmiştir.¹⁵³⁸ Ethem'in Susurluk'a geldiğini öğrenen Anzavur Gönen'i işgal etmiş, hükûmet konağı, askerî depo, telgrafhane ve makine 1999, s. 141; Zekeriya Türkmen, "Türk İstiklal Harbi İstihbaratçılarından İngiliz Kemal'in Ahmet Anzavur'a Yönelik Takip Harekâtı", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Y 4, S 8, Genekurmay Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 9; Özcan Mert, "Anzavur'un İkinci Ayaklanmasında Cemiyet-i Ahmediye", **Prof. Dr Münir Aktepe'ye Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Yıl: 1995-1997, S 15, İstanbul 1997, s. 576.

1529 Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)**, Ankara 1994, s. 213; Selim Sarıbay, **İstiklal Savaşında Mudurnu, Bolu, Düzce**, Aydın 1943, s. 28; Orhan Hülagü, **Milli Mücadele'de Bursa**, Emre Yay., İstanbul 2001, s. 65; **TİH, İstiklal Harbi Ayaklanmalar**, C VI, s. 18-19, Güven, age., s. 43.

1530 Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C 2, s. 104.

1531 Esengin, **İç Ayaklanmalar...**, s. 66.

1532 **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, C II, Kısım II, Ankara 1991, s. 44; Kamil Su, **Köprülülü Hamdi Bey ve Akbaş Olayı**, Ankara 1984, s. 103; Hülagü, agm., s. 50.

1533 Bülent Bakar, "Anzavur'un Biga'daki Faaliyetleri", **90. Yılında Milli Mücadele**, Yay. Haz. H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2011, s. 334; Mert, agm., s. 872.

1534 Hülagü, agm., s. 53.

1535 **BOA**, BEO, D 345, No: 166-8/2.

1536 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 20; Özalp, **Milli Mücadele...**, C 1, s. 65.

1537 **BOA**, BEO, D 345, No: 166-10/I, **BOA**, BEO, D 345, No: 166-12/I, Mücteba İlgürel, "Akbaş Cephaneliği Baskını", **Tarih Dergisi**, S 33, İstanbul 1982, s. 273.

1538 **TİH, İstiklal Harbi Ayaklanmalar**, C VI, s. 21; Hülagü, age., s. 71-72; Mert, **Anzavur'un İlk Ayaklanması...**, s. 877, Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye...**, s. 232.

dairesini yağmalamış, Gönen Kaymakamı ve Jandarma Komutanı Ziya Bey'i tutuklatıp, hapishaneyi boşaltmıştır.¹⁵³⁹ Çerkez Ethem'e Gönen'den tehdit telgrafları gönderen Anzavur, Ethem'in 23 Kasım'da Gönen'e girmesi üzerine Karacabey'e kaçmıştır.¹⁵⁴⁰ 7 Aralık 1919'da Millî kuvvetler ile Anzavur kuvvetleri arasında Yortan civarında çatışma yaşanmış, Anzavur 40'a yakın adamını kaybetmiştir.¹⁵⁴¹ Adamlarını kaybetmesine rağmen Anzavur ele geçirilememiş, Damat Ferit'in desteği ile önce İzmit'e oradan da İstanbul'a ulaşmıştır.¹⁵⁴² 24 Aralık 1919'da Anzavur destekçilerinden bir kısım isyancı ise Yunanlara katılmak üzere Balıkesir'e firar etmiştir.¹⁵⁴³

Manyas'ta başlayıp Susurluk, Gönen ve Ulubat'a kadar yayılan isyan 64 gün sürmüş kanlı çarpışma ve takipler sonunda bastırılmıştır.¹⁵⁴⁴ Bu ayaklanma hakkında yapılmış tüm araştırmalar Birinci Anzavur ayaklanmasının 2/3 Aralık 1919 tarihinde bittiğini kabul etmektedir.¹⁵⁴⁵ Bu harekât sırasında ulusal kuvvetler arasında iş birliği ve programın olmaması Anzavur'un kurtulmasını kolaylaştırmıştır.

8.4.1.5. Ali Batı Ayaklanması (11 Mayıs-18 Ağustos 1919)

Millî Mücadele yıllarında Güneydoğu Anadolu çıkan en önemli ayaklanmalardan biridir. Mardin'de II. Meşrutiyet'ten önce eşkıyalığa başlayan ve II. Meşrutiyet Dönemi'nde de buna devam eden Ali Batı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar faaliyete geçmiş ve bölgede huzursuzluğa sebep olmuştur. Ali Batı'nın Mütareke Dönemi'ndeki faaliyetleri İngiliz istihbarat subayı Binbaşı Noel'in bölgeye gelmesiyle paralellik arz etmektedir. Midyat'ın güneyindeki aşiretlerden birisinin reisi olan Ali Batı Mütareke'den sonra istikrarsız ortamdan faydalanarak Cizre, Nusaybin, Savur ve Mardin yörelerine hâkim olmaya çalışmıştır.¹⁵⁴⁶ Bunun için İngilizlerle de anlaşarak onların yardımını sağlamaya gayret etmiştir.¹⁵⁴⁷

1539 İlgürel, *age.*, s. 147.

1540 Mert, *agm.*, s. 877-879; Kemal Özer, *Kurtuluş Savaşında Gönen*, Türk Dili Matbaası, Balıkesir 1964, s. 70.

1541 Akandere-Polat, *Damat Ferit Paşa Hükümetleri...*, s. 211.

1542 *TİTE*, K 315, G 75, B 75.

1543 *BOA*, BEO, D 345, No: 166-25/59.

1544 *TİH*, *Batı Cephesi*, C II, K II, s. 43-45; *TİH*, *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 66-71; *Türk İstiklâl Harbi Özet Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2001, s. 509, Özalp, *Millî Mücadele I...*, s. 65-71; Esengin, *Millî Mücadelede Hıyanet Yarışı...*, s. 64-69; Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyancılar*, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 7, Kobal, *agm.*, s. 134.

1545 Özalp, *Millî Mücadele...*, s. 67; Aybars, *age.*, s. 213; *TİH*, *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 67-71.

1546 *TİH*, *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 41-42.

1547 Bölgenin bazı ileri gelenleri de karışıklıktan yararlanarak, İngilizlerin kışkırtılma-

Ali Batı Mardin, Savur, Cizre, Nusaybin bölgesindeki aşiretlerin de bir kısmını etkisi altına alarak 11 Mayıs günü 300 kadar silahlı adamıyla Nusaybin'e gelmiş, gelir gelmez ahali ve tüccardan para istemiş ve avenesi için kasabadaki dükkânlardan ücret ödmeden eşya almıştır. Burada üç mahkûmu tahliye ettirmiştir. Bu gelişmeler üzerine 14 Mayıs 1919'da Mardin'de bulunan 5. Tümen tarafından toplanabilen 150 kadar nizamiye kuvveti Ali Batı üzerine sevk edilmiştir.¹⁵⁴⁸ Dâhiliye Nezareti de bölgede asayiş bozan Ali Batı'nın yakalanması için bölgedeki askeri birlikleri göreve çağırmıştır.¹⁵⁴⁹ 5. Tümen Komutanının Mardin'den gönderdiği süvari ve piyade takviye birliğinin kasabayı kuşatması üzerine telaşa düşen Ali Batı, kendisine karşı bir eyleme geçilmesi halinde kasabayı yakmak ve katliam yapmak tehdidinde bulunmuştur. Kaza Kaymakamı ile Alay Komutanı Ali Batı'yı ikna etmek istediye de canlarını zor kurtarabilmişlerdir. Ali Batı adamlarıyla beraber kuşatmadan kurtulmuş, kaçarak dağlara çekilmişti. Mardin'den Nusaybin'e sevk edilmiş olan Yüzbaşı Yusuf Ziya komutasındaki kuvvetler ile Ali Batı taraftarı 20 kadar eşkıyanın Harapkurt köyü yakınındaki çatışmasında, çoğu eşkiya öldürülmüş bir kaçı kaçmayı başarmıştı.¹⁵⁵⁰

Ali Batı özellikle Haziran 1919 tarihinden itibaren farklı bir söylemle ortaya çıkmış aşiretleri de yanına çekerek özerkliğini ilan etmeyi amaçlayarak bölgede meşruiyet kazanmaya çalışmıştır.¹⁵⁵¹ Askerî birliklerin takibi nedeniyle Nusaybin'de barınamayan Ali Batı, kuvvetleriyle Midyat'ın güneyine geçmiştir.¹⁵⁵² Onun Midyat'ın güneyine çekilmesi üzerine Midyat'ta bulunan 6. Piyade Alayı ile bölge halkından 800 kadar kuvvet ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirilmiştir. 4 Haziran 1919 gününden itibaren asilerle Midyat'ın güney batısındaki Mekre'de şiddetli çarpışmalar başlamış ve

ıyla bir Kürdistan kurulması için çabalıyordu. Oktay Bozan, "Ali Batı Olayı", **Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu**, Mardin 2014, s. 561.

1548 **BOA**, DH. EUM. AYŞ., D 9/6, No: 6, Abdülnasır Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi Olarak Ali Batı Olayı (1913-1919)", **Tarih Dergisi**, S 54, 2011/2, İstanbul 2012, s. 210.

1549 **BOA**, DH. ŞFR., No: 99/243.

1550 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 42. Bu arada Diyarbakır Vali Vekili, Ali Batı olayını etkisiz kılmak ve halktan yardım sağlamak için başına ödül koymuştu. **BOA**, DH. EUM. AYŞ., D 14/27, No: 14; **BOA**, DH. ŞFR., No: 99/342, Yiner, agm., s. 212. Aynı dönemde Ali Batı'nın Elazığ'da tutuklu bulunan akrabalarının bir miktar para karşılığında serbest bırakılacağı dedikodusu ortalığı sarmıştı. İsmet Üzen, "Mütareke Döneminde Bir Eşkîyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs-18 Ağustos 1919)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXII, S 64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım 2006, s. 338; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 42, **BOA**, DH. EUM. AYŞ., D 11/43, No: 2, **BOA**, DH. ŞFR., No: 100/56.

1551 Meryem Çakır, **Türkiye Büyük Millet Meclisinin Tutanaklarında İç İsyenlar**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 1-2.

1552 Üzen, agm., s. 339.

7 saat süren çarpışmaların ardından,¹⁵⁵³ dağılan eşkıyanın bir kısmı köylerine dönmüş bir kısmı da hükûmete bağlılıklarını bildirmişti.¹⁵⁵⁴ Ali Batı ise gecenin karanlığından da faydalanarak, 500 kadar silahlı adamıyla Midyat'ın Meziyah köyüne kaçmayı başarmıştır.¹⁵⁵⁵ Takip müfrezelerinin 9/10 Haziran 1919 gecesi iki yandan kuşatmasının sonucu eşkıya tamamen dağılırken, Ali Batı da kendisine bağlı adamlarından yüz kadarıyla Deyrû'l-amr'a kaçmış, köylüleri ve Yezidileri isyana teşvik etmişse de başarılı olamamıştır. Ordunun başarılı harekâtı ve bu bildiri çevredeki aşiretlerin Ali Batı'ya daha fazla destek vermesine engel olmuştur.¹⁵⁵⁶

Büyük güç kaybeden halk desteğini sağlayamayan Ali Batı, 16 Haziran 1919 tarihinde artık kendi köyünde bile barınamayacak hale gelmiş, kendisine katılan bazı aşiretler de hükûmet lehine dönmüştür.¹⁵⁵⁷ 29 Haziran 1919 tarihinde Ali Batı ciddi bir şekilde sıkıştırılması sonrası Basıbrin köyüne sığınmıştır. Telamar (Tılmınar) köyünde Salihan ve Domanan aşiretleri kendisine katılmayı reddetmiş ve köylerinden çıkmalarını istemişlerdir. Bu gelişme Ali Batı'nın hareket alanını iyice daraltmış, uzun bir süre eylem yapamayacak hale getirmiştir.¹⁵⁵⁸ Nitekim 6. Piyade Alay Komutanı Binbaşı Pehlivanzade Nuri'ye bağlı birliklerin sıkı takibi sonucunda, 18 Ağustos 1919 günü Ali Batı gizlendiği Medah mevkinde basılmış ve ölü olarak ele geçirilmiştir.¹⁵⁵⁹ Böylece uzun süre bölgede huzursuzluk çıkaran Ali Batı olayı sona ermiştir.

8.4.2. 1920 Yılı Ayaklanmaları

1919 yılı ayaklanmaları dağınık ve birbirinden uzak girişimlerdi. Bu bakımdan çabuk bastırıldılar. İstanbul'un işgali ve Ankara'da ulusal iradeyi temsil edecek bir meclisin toplanacağını anlaşılması üzerine 1920 yılının ilkbahar aylarında, bir merkezden ve planlı bir biçimde yönetilen bir dizi ayaklanma patlak verdi.¹⁵⁶⁰ Ayaklanmaların en yoğun dönemi Nisan 1920-Ocak 1921 arasındadır.¹⁵⁶¹

1553 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 42-43.

1554 **BOA**, DH. EUM. AYŞ, D 23/97, No: 13.

1555 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 43.

1556 **BOA**, DH. ŞFR, No: 100/93, Üzen, agm., s. 340.

1557 **BOA**, DH. EUM. AYŞ., D 23/97, No: 9.

1558 Yiner, agm., s. 213.

1559 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 43; Üzen, agm., s. 342, Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel; **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yay. İstanbul 2009, s. 135; Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I..., s. 133-135; Suat Akgül, "Doğu İsyancıları (1806-1938)", **Kara Harp Okulu Dergisi**, C 1, S 2, Ankara 1994, s. 105.

1560 Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I...**, s. 214.

1561 Celal Erikân, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s. 137.

TBMM 1920 yılının ilkbaharından itibaren yalnız dış düşman tehlikesiyle değil, ayrı bölgelerde birbirini izleyerek çıkan ayaklanmalarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Öyle ki ayaklanmalar Ankara yakınlarına kadar gelmiş, şehri tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Ayaklanmaların Ankara'yı bir çember içine aldığı bir sırada, Yunanlar da 22-23 Haziran 1920'de batıdan saldırıya geçtiler. İçten ve dıştan gelen saldırılar birbirinden uzak olmakla beraber, bir merkezden yönetiliyor ve sistemli bir biçimde TBMM'nin çökerilmesine çalışılıyordu.¹⁵⁶²

8.4.2.1. II. Anzavur Ayaklanması (16 Şubat-16 Nisan 1920)

II. Anzavur isyanı bir öncekinde olduğu gibi bölgedeki olayların oluşturduğu huzursuzluktan yarar sağlamayı amaçlayan İngilizlerle ortak çalışan menfaat düşkünü kişiler tarafından çıkarılmıştır.¹⁵⁶³ Ayaklanma Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi üyelerinden Edremit Kaymakamı Hamdi Bey'in katledilişi ile başlamıştır. Anzavur'un birinci ayaklanması sırasında adı geçen Hamdi Bey, 27-28 Ocak gecesi Fransız askerleri tarafından korunan Gelibolu Yarımadası'nın Akbaş cephaneliğini basmış ve buradaki cephaneliği Biga'nın Yenice mevkiine taşımıştı.¹⁵⁶⁴

Cephane baskını sonrası Biga'ya yerleşen Hamdi Bey, burada halktan zorla para toplayan ve türlü eziyetler yapan Kara Ahmet adlı kişiyi tutuklayıp 10 adamıyla Biga Cezaevi'ne hapsedmiştir.¹⁵⁶⁵ Hamdi Bey, Askerlik Şube Başkanının da yardımı ile 500 gönüllü genç toplamış, cephaneleri de bunlara dağıtmıştı. Hamdi Bey'in emrindeki kuvvetlerin çoğalması,¹⁵⁶⁶ bunların beslenme, giyinme gibi birçok noksanlıklarının ortaya çıkmasına yol açtı. Gereken parayı halktan sağlamak yoluna giden Hamdi Bey'in bu yola başvurması yöre halkını huzursuz etti.¹⁵⁶⁷

Akbaş baskınından sonra hükûmeti sert protestolarla kınayan İngiliz ve Fransızlar, bölgede çeşitli tahkikatlar yaptıkları gibi Kuva-yı Milliye muhaliflerini harekete geçirmiş, hemen ardından bölgeye tekrar Anzavur'un

1562 Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I...*, s. 207.

1563 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 27, Hülâgü, **Anzavur İsyanı...**, s. 49-50.

1564 Atatürk, **Nutuk I...**, s. 525; İlgürel, agm., s.275; Güven, **age.**, s. 34; Özalp, **age.**, s. 90; Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu...**, s. 124-125.

1565 Özalp, **age.**, C II, s. 90; Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I...**, s. 215.

1566 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 28.

1567 Pomaklar Hamdi Bey'e cephe aldılar. Pomak olan Kara Ahmet'in hapiste bulunması da onları kızdırtmıştır. Sinmiş olduğu düşünülen elebaşları Akbaş olayını hazmedemeyen İngilizlerle ilişki kurdular. **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 28; Hülâgü, agm., s. 56.

gönderilmesine karar vermişlerdir.¹⁵⁶⁸ Fırsattan yararlanan Anzavur, Çerkez köylerinde dolaşarak millî hareket karşıtı propagandaya yeniden başlamıştı. Pomaklardan Gâvur İmam ve Çerkezlerden Şah İsmail çevrelerine topladıkları 200 silahlı ve 1.000 kadar baltalı ve bıçaklı adamla 16 Şubat 1920 günü Biga'ya saldırdılar.¹⁵⁶⁹ Biga taraflarında başlayan isyan kısa sürede Gönen, Susurluk, Kirmastı ve Bandırma taraflarına yayılmıştı.¹⁵⁷⁰

Biga'nın işgalini duyan Ahmet Anzavur 17 Şubat'ta kasabaya gelip, ayaklanmanın yönetimini eline aldı.¹⁵⁷¹ İsyancılar Kani Bey'i, Üsteğmen Rıza Bey'i ve olaylarla ilgisi olmayan Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey ile üç eri de türlü eziyetlerle öldürdüler.¹⁵⁷² Hamdi Bey de, Eminoba köyünde köylüler tarafından yakalanarak öldürüldü.¹⁵⁷³ Hamdi Bey ve arkadaşlarının öldürülmesi bir süreliğine de olsa Anadolu'ya silah ve cephane akışını da sekteye de uğratmıştır.¹⁵⁷⁴ Baskından bir gün sonra 17 Şubat'ta yanındaki muhafızlarıyla Biga'ya giren Anzavur,¹⁵⁷⁵ bir bildiri yayımlayarak Hamdi Bey'in cezalandırıldığını, ona destek verenlerin de aynı şekilde cezalandırılacağını duyurmuştur.¹⁵⁷⁶

1568 Güven, **Anzavur İsyanı...**, s. 34-39; Özalp, **Millî Mücadele...**, s. 88, Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920)**, TTK Basımevi, Ankara 2001, s. 260; İlhami Bebek, **Milli Mücadele'de Akbaş Cephaneliği Baskını**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 53.

1569 Atatürk, **Nutuk**, II..., s. 596; Uluğ İğdemir, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları**, Ankara 1989, s. 87; Güven, **age.**, s. 43-45; Özalp, **Milli Mücadele**, I..., s. 98; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 29; Bakar, **agm.**, s. 341; Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele...**, s. 358.

1570 Özalp, **age.**, s. 111; H. İlhan Türkmen, "Ahmet Anzavur'un Güney Marmara İsyanlarında İngiliz Devleti ve İstanbul Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin İlgisi ve Kışkırtıcı Faaliyetleri", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Şubat 1992, s. 37-40; Akandere-Polat, **age.**, s. 213.

1571 Özalp, **age.**, C I, s. 98; Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul 1961, s. 107, Aybars, **age.**, s. 215.

1572 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 29, Güven, **age.**, s. 47.

1573 **BOA**, DH.ŞFR, No: 659-131, Zeynel Kozanoğlu, **Hamdi Bey ve Akbaş Baskını**, Ankara 1970, s. 116; Apak, **age.**, s. 126; İğdemir, **age.**, s. 12; Adnan, Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921**, Ankara 1994, s. 281-287; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 74; Özalp, **age.**, C I, s. 99. Hamdi Bey'in cesedi beş gün ortalıklarda kalmış, 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzettin Paşa'nın girişimi sonucu hükümet yakınındaki cami avlusuna gömülmüştür. Su, **age.**, s. 203-204, Esengin, **Milli Mücadele'de Ayaklanmalar...**, s. 72.

1574 Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1957, s. 428.

1575 İğdemir, **age.**, 12-13; Hülagü, **agm.**, s. 56-57.

1576 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 72-73; Zühtü Güven, **Anzavur Ayaklanması: İstiklal Savaşı Tarihinde Acı Bir Sayfa**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1965, s. 43. 18 Şubat 1920'de Biga'ya gelen iki İngiliz subayına cesetleri gösteren Şah İsmail İngilizlerle beraber İngiliz gemisine gitti ve 5.000 İngiliz altını ile geri döndü. İğdemir, **age.**, s. 134; **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 71-74; Şaduman Halıcı, **Ethem**, E Yay., İstanbul 2016, s. 105, Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele...**, s. 359-360;

Biga baskını tüm yurttaki etki uyandırdı. Temsil Heyeti askerî birliklere olayla ilgili yazı gönderdi.¹⁵⁷⁷ Birliklerin aralarındaki yazışmalara göre Biga olayında Cemiyet-i Ahmediyenin etkisinden söz ediliyordu.¹⁵⁷⁸ İsyancılar bu arada 21 Şubat'ta Yenice köyüne girince burada bulunan ulusal kuvvetler çekilmek zorunda kaldılar.¹⁵⁷⁹

Ayaklanmayı destekleyen İstanbul hükûmeti, İstanbul'dan kendisine bağlı subay ve para göndererek İngilizlerin de desteğiyle ayaklanmayı genişletmeye çalışmıştır. Bu tehlikeli durum üzerine ulusal kuvvetlerden çeşitli birlikler görevlendirilmiş, Yarbay Rahmi Bey Karacabey'e gelmiş ve Yarbay Süleyman Sabri de bir beyanname yayımlayarak, Yunan işgalini ve Anzavur'un ihanetini belirterek hainlerin cezalandırılacağını bildirmiştir. Ulusal kuvvetlerin yığınağı tamamlanınca 2 Mart'ta Gönen'de toplandılar. Bu kuvvet Anzavur'la çarpışmaya başladı. Takip Kuvvetleri Komutanlığı 3-4 Mart gecesi asilerle çarpışmasını yoğunlaştırdı.¹⁵⁸⁰ Biga köylüleri askerle çarpışmak istemeyip Anzavur'u terk ettiler. 5 Mart'ta bir İngiliz savaş gemisi Bandırma'ya geldi ve ulusal kuvvetleri korkutma gayretinde bulundu. Kuva-yı Milliye aleyhine olumsuz propaganda yapan Anzavur'un İngilizler ile iş birliği içinde olduğu açıkça görülüyordu.¹⁵⁸¹

Biga'da işlerin düzeldiği ve Anzavur hadisesinin bittiği düşünülürken, Anzavur 12 Mart'ta Biga'ya gireceğini duyurdu.¹⁵⁸² Anzavur'un baskın hazırlıklarına karşı 13 Mart'ta Gönen'de toplanmış olan takip kuvvetlerinden bir kısmı Biga'ya hareket etmiştir. Çarpışmalar 12 Mart sonrasında daha da yoğunlaştı. Ulusal kuvvetlerin bazı birliklerinin eğitimsiz ve disiplinsiz olmaları yüzünden bunlardan yararlanılamadı. Bigalılar da ulusal kuvvetlere ateş açınca bastırma harekâtı zorlanmaya başladı. Ulusal kuvvetler uzun çarpışmalardan sonra Gönen'e çekildiler. Biga'ya giren Anzavur'un ilk işi, Kuva-yı Milliye destekçilerini kurşuna dizdirmek oldu.¹⁵⁸³ Biga'da otoritesini yeniden

Esengin, *Milli Mücadele'de Ayaklanmalar*, s. 72.

1577 TİTE, K 20, G 34, B 34001; TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 75.

1578 Atatürk, *Nutuk I...*, s. 525; Özcan Mert, "Anzavur'un İkinci Ayaklanmasında Cemiyet-i Ahmediye" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S 15, İstanbul 1997.

1579 Osman Akandere-Feridun Ata, *Dramalı Rıza Bey ve Milli Mücadele'deki Hizmetleri*, İstanbul 2008, s. 129; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele...*, s. 360.

1580 TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 76.

1581 Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar*, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 7; Selek, *Milli Mücadele*, C II..., s. 60-61; Hülâgü, agm., s. 60.

1582 Bakar, agm., s. 348; İngilizlerin 16 Martta İstanbul'u işgal hazırlığı yaptığı sırada öncesinde yaşanan bu gelişme isyanın İngilizlerin bilgisi ve denetiminde olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele...*, C II..., s. 420; Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s. 100-101.

1583 TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 81; Güven, agm., s. 62-64.

kuran Ahmet Anzavur, İzzet Bey isminde birini Kaymakam olarak atadı¹⁵⁸⁴ ve gelişmelerle ilgili bilgi vermek için mart sonlarında İstanbul'a geldi.¹⁵⁸⁵ Güçlenmiş olan Anzavur'un amacı Gönen ve Bursa'yı da ele geçirerek burarlardaki millî güçleri yok etmek ve o hat üzerinden Balıkesir'le birleşmekti. 4 Nisan'da Gönen'e saldıran asilere nizamiye kuvvetleri tek kurşun atmadığı halde asiler komutan Yarbay Rahmi Bey, Müftü Şevket Efendi ve Müdafaa-i Hukuk Heyeti Başkanı Hüseyin Bey'i şehit ettiler.¹⁵⁸⁶ Anzavur Kirmastı, Karacabey, Bandırma yörelerini tamamen ele geçirdikten sonra Bursa ve Balıkesir'i tehdit etmeye başladı.¹⁵⁸⁷ Bandırma'yı harekâtı için bir merkez haline getirdi. Buradan bizzat Damat Ferit Paşa ile görüşmeye başladı. Bu arada 9 Nisan 1920'de kendisine Padişah Vahdettin tarafından mir-i miranlık yani paşalık rütbesi ile Karesi Mutasarrıflığı verildi.¹⁵⁸⁸ İstanbul'dan kendisine katılmak üzere İngilizlerin bilgisi dâhilinde bazı subaylar gönderilerek Bursa'yı işgal etmesi istendi.¹⁵⁸⁹ Gönen'i yağmalayan Anzavur, Balıkesir'e doğru ilerlemeye başladı.¹⁵⁹⁰ Yağmacılıkla tatmin olan birçok adamı onu terk ettiği için kuvvetleri azalmış olsa da durumun tehlikeli bir hal alması üzerine içlerinde Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe milislerinin de bulunduğu kuvvetler ayaklanmayı bastırmak amacıyla bölgeye sevk edildi.¹⁵⁹¹

15 Nisan'da Balıkesir'den hareket eden ayaklanmayı bastırmakla görevli kuvvetler ile Susıgırlık civarında başlayan çarpışmaları kaybeden Anzavur kuvvetleri, Yahyaköy'de 16 Nisan 1920 tarihinde bir yenilgiye daha uğra-

1584 Güven, *age.*, s. 67; Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I...*, s. 216; Esengin, *Milli Mücadele'de Ayaklanmalar...*, s. 74-75.

1585 Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele...*, s. 422; Bakar, *agm.*, s. 350.

1586 *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 85; Apak, *age.*, s. 127.

1587 Özalp, *age.*, C I..., s. 110-111; Mert, *Anzavur'un İlk Ayaklanması...*, s. 849; Fahri Görgülü, *Yunan İşgalinde Kirmasti (Mustafakemalpaşa)*, Yeni Müteferrika Matbaası, Bursa 1960, s. 15-16.

1588 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1967, s. 272; Özalp, *age.*, s. 111; Bakar, *agm.*, s. 351.

1589 8 Nisan tarihli haftalık İngiliz raporlarında ise Damat Ferit'in Kuva-yı Milliyecilere karşı Anadolu'yu üçe bölmek istediği, Bandırma-Balıkesir bölgesinin Ahmet Anzavur, Eskişehir-Ankara'nın Sait Paşa, Erzurum-Sivas bölgesinin ise Ali Galip'in kontrolünde olacağı belirtiliyordu. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, TTK Basımevi, C II, Ankara 2000, s. 37, H. İlhan Türkmen, "Ahmet Anzavur'un Güney Marmara İsyanlarında İngiliz Devleti ve İstanbul Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin İlgisi ve Kışkırtıcı Faaliyetleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S 62, Mart 1992, s. 40.

1590 *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 87; Mert, *Anzavur'un İlk Ayaklanması...*, s. 849; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, TTK Yay., Ankara 1984, s. 263; Özalp, *age.*, s. 109.

1591 Özalp, *age.*, s. 113, Munis Armağan, *Bozenderesten Bozdağlara Kuva-yı Milliye*, İzmir 2015, s. 189; Sadettin Demirayak, *Kuva-yı Milliye'nin Aydın'da Doğuşu*, Aydın 2007, s. 373-376, *TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 86.

dı.¹⁵⁹² Yeni bir çarpışmayı göze almadığı için de 19 Nisan'da Karabiga Limanı'nda İngiliz gemilerine sığınarak İstanbul'a kaçtı.¹⁵⁹³ Ardından Kirmasti ve Karacabey'e dağılan Anzavur isyancılarını temizleyen millî kuvvetler, Çerkez Ethem ile birlikte 24 Nisan'da Biga'ya girmiştir.¹⁵⁹⁴ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Miralay İsmet Bey, Anzavur ayaklanmasını bastırmasındaki başarısından dolayı Ethem Bey'i telgraf başında tebrik etmiş, Meclis'ten mebuslar sıcak ve içten teşekkür kutlamalarında bulunmuşlardır.¹⁵⁹⁵

8.4.2.2. I. Düzce Ayaklanması (13-Nisan-31 Mayıs 1920)

Anzavur'un ikinci ayaklanması daha bastırılmadan 13 Nisan'da Bolu-Düzce isyanı başlamıştır. Birinci Düzce Ayaklanması, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış sürecinde ortaya çıkmış, kısa sürede Kocaeli Yarımadası'nın batı kesimlerine yayılmıştır. Askerî harekât karşısında isyancıların direnişi nedeniyle kanlı olaylara neden olan ayaklanma batıdan ilerlemekte olan Yunan kuvvetlerine karşı tutulacak cephe hatlarını kuzeyden tehdit altına alması ve benzer özellikleri bakımından kritik bir önem taşımaktaydı.¹⁵⁹⁶ Düzce ayaklanmalarının etkinlik alanı Düzce, Hendek, Adapazarı ve Bolu dolaylarıdır. Bölge yine Çerkezlerin yoğun olarak yaşadığı toprakları içermektedir. Ethem'in bildirdiğine göre ayaklanmacılara Ermeni kuvvetleri de katılmıştır.¹⁵⁹⁷

Bölgede Millî Mücadele'ye karşı faaliyetler, İngilizlerin 28 Ekim 1919'da İstanbul-Eskişehir demir yolu hattını kontrol altına almalarıyla başlamıştır. Bu aşamadan itibaren yöre eşrafından Akyazılı Talustan Bey, Bekir Bey ve Sapançalı Beslan Bey, İstanbul hükûmeti ile irtibata geçerek bu yöndeki oluşuma önderlik etmişlerdir. Adı geçen şahısların öncülüğünde yürütülen faa-

1592 TİTE Arşivi: K 31, G 120, B 120001; Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye...**, s. 333, Özer, **age.**, s. 90-91; Muhittin Ünal, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, Cem Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 355.

1593 TİH, **Batı Cephesi**, C II, 2. Kısım..., s. 42; Bayram Bayraktar, "Kurtuluş Savaşında İngiltere'nin Ortadoğu Politikasına Bir Model, Anzavur Ayaklanması", **Askeri Tarih Bülteni**, S 37, Ağustos 1994, Ankara 1994, s. 21; Muhittin Ünal, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul 1994, s. 356-357; Şennur Çakar Aykut, **Tarih Boyunca Biga**, Biga 2011, s. 90.

1594 TİH, **İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 86-87; Güven, **age.**, s. 69; Muhammet Erat, "Millî Mücadele'de Biga", **Çanakkale I, Savaşı ve Tarihi**, İstanbul 2006, s. 666.

1595 Cemal Şener, **Çerkez Ethem Olayı**, İstanbul 2007, s. 54-55, Keleşyılmaz, **age.**, s. 888.

1596 Osman Köksal, "Geride Kalmış Bir Kuva-yı Milliyeci: Kaymakam Bayatlı Arif Bey ve Karakeçili Müfrezesi", **History Studies Dergisi**, Volume 2/2 2010, s. 479.

1597 TİTE Arşivi: K 31, G 21, B 210001; Şaduman Halıcı, **Ethem...**, s. 108, Sabahattin Özel, **Millî Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, İstanbul 2005, s. 15-19, Fahri Yetim, "Millî Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y 7, S 13, Bahar 2011, Ankara 2011, s. 57.

liyetler ve propagandalar sonucunda bölgede Kuva-yı Milliye karşıtı oluşum hızla yayılmaya başlamıştır.¹⁵⁹⁸ Düzce yargıcı ve jandarma komutanı haydutlar tarafından öldürülmüş, silah deposu yağmalanmıştır.¹⁵⁹⁹ Bunun üzerine bölgede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Binbaşı Mahmut Nedim Bey komutasında kurulan “Asayiş Müfrezesi” Kasım ayı sonunda Düzce’ye gelerek 79 kişiyi tutuklamış akabinde 1 Aralık 1919’dan, 31 Ocak 1920’ye kadar İzmit, Düzce, Bolu, Hendek, Zonguldak, Ereğli dolaylarında 335 kişi daha etkisiz hale getirilmiştir.¹⁶⁰⁰ Mahmut Nedim Bey’in hem Ankara hem de İstanbul yanlısı görünmesi ve kararsız davranması yörede İstanbul Fetvası ve Padişah Fermanı’nın çok etkili olmasını¹⁶⁰¹ asilerin, Mustafa Kemal’in padişah olmak istediği ve padişah iradesi olmadan asker topladığı propagandalarıyla yıkıcı olayları hazırlamıştır. Öte yandan Kuşçubaşı Eşref’in, Adapazarı yöresinde giriştiği faaliyetler Kuva-yı Milliye’ye bölgede ciddi zararlar vermiştir.¹⁶⁰² Bölge halkının şikâyeti üzerine Kuşçubaşı Eşref Adapazarı’ndan ayrılmak durumunda kalmıştır.¹⁶⁰³ Eşref Bey’in bu şekilde şehri terk etmesi yöredeki havanın büyük ölçüde Kuva-yı Milliye aleyhine dönmesine yol açmış ve bu ortamdaki Damat Ferit hükümeti azami düzeyde yararlanmak istemiştir.¹⁶⁰⁴ 7 Nisan 1920’de Amiral de Robeck’i ziyaret ederek onunla milliyetçilere karşı alınması gereken önlemleri ve bu konudaki İtilaf Devletleri’nin desteğini araştıran Damat Ferit’in¹⁶⁰⁵ 12 Nisan 1920’de dördüncü defa Sadrazamlığa getirilişinin hemen ardından başlayan bu ayaklanma da Anzavur, Yozgat ve Konya isyanları ile aynı türden sayılabilir.¹⁶⁰⁶ Damat Ferit, bunun dışında Şeyhülislam Dürriyade Abdullah Efendi’nin fetvası ve 11 Nisan tarihli hükû-

1598 Atatürk, *Nutuk I...*, s. 342; Esengin, *Milli Mücadele’de Ayaklanmalar...*, s. 80-81, *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 90; Selim Sarıbay, *İstiklal Savaşında Mudurnu, Bolu, Düzce*, Aydın 1943, s. 25-26; Apak, *age.*, s. 112-113; Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye...*, s. 210-211.

1599 Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve İsyancılar*, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 7.

1600 Apak, *age.*, s. 113; Karabekir, *age.*, s. 475; Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye...*, s. 283-284.

1601 *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 323; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde...*, C 2, s. 42; Karabekir, *age.*, s. 486; Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli...*, s. 87.

1602 Rüknu Özkök, *Düzce-Bolu İsyancıları*, İstanbul 1971, s. 243-244.

1603 Apak, *age.*, s. 134; Özel, *age.*, s. 61-62; Ahmet Efe, *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, Bengi Yay., İstanbul 2007, s. 150; Güralp, *age.*, s. 28.

1604 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye...*, s. 337.

1605 Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası*, C I, Ankara 1973, s. 211-212; Şimşir, *İngiliz Belgelerinde...*, s. 26-29; Baytok, *İngiliz Kaynaklarında...*, s. 100.

1606 *TİTE* Arşivi: K 314, G 5, B 5001, *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 91-119; İbrahim Çolak, *Milli Mücadele Esnasında Kuvâyi Seyyare Kumandanlığına Ait Hâtıratım*, Yay. Haz. Orhan Hülâgü, Emre Yay., İstanbul 1996, s. 47-62, 75-83; Baytok, *age.*, s. 100-101; Kobal, *agm.*, s.135.

met bildirisiyle Kuva-yı Milliye aleyhinde yoğun bir propaganda kampanyası başlatarak yöre halkının kültürel ve ekonomik yapısını istismar etmiştir.¹⁶⁰⁷ Düzce yöresinde baş gösteren bu ayaklanmalar bir yandan hilafetin ve şeriatın savunulmasına dayandırılmakla beraber diğer yandan da Çerkezlik davası güdülen bir içeriğe de sahiptir.¹⁶⁰⁸

Adapazarı'nda Kuva-yı Milliye aleyhinde yapılan tezahürat neticesinde Düzce ile Adapazarı arasındaki köprüler tahrip edilerek o zamana kadar tarafsız olan Abazalar da asilere katılmıştı.¹⁶⁰⁹ 13 Nisan 1920'de Düzce'nin Ömerfendi köyünde toplanan Abaza ve Çerkezler silahlı olarak "Asayiş Müfrezesi"ni teslim aldılar. Küçük rütbeli subaylar direndilerse de sayıları 4.000'e ulaşan asiler Düzce'yi ele geçirdiler.¹⁶¹⁰ İsyanın elebaşlarından Berzek Sefer Bey Düzce Kaymakamı, Maan Ali Bey (Emekli Binbaşı) Jandarma Komutanı, Koç Bey de Belediye Başkanı oldular.¹⁶¹¹ Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey kendilerini yatıştırmak istediye de verdikleri yanıtta İstanbul'un vereceği karara göre hareket edeceklerini bildirdiler.¹⁶¹² 14 Nisan'da Beypazarı halkı da *Padişah nerede ise biz oradayız* diyerek ve cephaneliği ele geçirip resmî makamları baskı altına alıp, postaya el koyarak tavrını belirtirken, isyancılar 18 Nisan'da Bolu'yu da işgal ettiler.¹⁶¹³ Ardından Padişah'a bağlı olduklarını ve Kuva-yı Milliye'ye karşı olduklarını bildirdiler.¹⁶¹⁴ Ayaklanma bir anda Bolu, Gerede, Mudurnu, Taraklı, Göynük, Beypazarı'na kadar yayılmış,¹⁶¹⁵ Ankara'da endişe yaratmıştır.¹⁶¹⁶

18 Nisan'da Bolu Mutasarrıfı Düzce'den bütün kazalara ve çevreye asi-

1607 **BOA**. İ.DUİT. D 9/140, No: 1, Sarıbay, **age.**, s. 28-29; Yetim, agm., s. 58; Osman Akandere, "11 Nisan 1920 (1336) tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuva-yı Milliye Aleyhine Yayınlanan Kararlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Kasım 1999-2003, S 24, Ankara 2003, s. 425.

1608 Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap..., s. 175.

1609 Günay Çağlar, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışını Engellemeye Yönelik Ayaklanmalar (Birinci Düzce- Bolu Ayaklanması)", **Beşinci Askeri Semineri Bildirileri I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 291.

1610 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C I, s. 2-3; Sina Akşin, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 65.

1611 Sofuoğlu, **Milli Mücadele Döneminde Kocaeli...**, s. 90; Turan, **age.**, s. 175.

1612 Apak, **age.**, s. 136-137; Özkök, **age.**, s. 246-248, Mehmet Aldan, **Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolunda Yöneticiler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001, s. 225-227.

1613 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 93; Sina Akşin, **İç Savaş...**, s. 67.

1614 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C I, s. 3-4; Yetim, agm., s. 59.

1615 Atatürk, **Nutuk**, II..., s. 596, Apak, **age.**, s. 135-137; Özkök, **age.**, s. 245-248; Sofuoğlu, **Milli Mücadele Döneminde Kocaeli...**, s. 90-91; Sami Önal, **Hüsrev Gerede'nin Anıları; Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler**, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 191.

1616 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 93.

lerin arzularına göre emirler vermiştir. Bunun üzerine Ankara'da konu değerlendirilmiş ve bazı askerî kararlar alınmıştır. İstanbul hükûmeti ayrıca 1919 yılının Nisan ayının ortalarından itibaren şehzadelerin başkanlığında biri Anadolu'ya diğeri Trakya'ya iki nasihat heyeti göndermiştir. Heyetlerin amacı Anadolu'da işgallere karşı baş göstermesi beklenen direnişi engellemektir.¹⁶¹⁷ Trabzon Milletvekili Hüsrev [Gerede] başkanlığında bir Nasihat Heyeti de Bolu'ya gönderildiğinde¹⁶¹⁸ 19 Nisan'da Beypazarı'nda ayaklanma çıkmıştır. 20 Nisan'da Hüsrev Bey ve arkadaşları Gerede'ye vardıklarında Nasihat Heyeti üyeleri asiler tarafından tutuklanınca isyan buraya da sıçramıştır.¹⁶¹⁹ İsyân hareketi 21 Nisan'da Mudurnu, 22 ve 23'ünde Ayaş, ardından Yabanabat'a, 25 Nisan'da da Mihaliççik'a kadar ulaşmıştır.¹⁶²⁰

Olayların önünü alabilmek için TBMM tedbirler almaya yönelmiştir. Jandarma Bolu'da dağ geçitlerini tutarken, Zonguldak'ta bulunan Alaya da Bolu'ya hareket emri verilmiştir. Binbaşı Çolak İbrahim'e müfrezesi ile Adapazarı'na gitmesi, Afyon'da bulunan Yarbay Arif komutasındaki millî müfrezenin Ankara'ya gelmesi emredilirken, Aydın Cephesinden de seçkin bir süvari bölüğü bölgeye gönderilmiştir.¹⁶²¹ Ankara'dan isyanı bastırmakla görevlendirilen birlik, Beypazarı'ların direnişiyle karşılaşmıştır.¹⁶²² Safranbolu'da *Biz Padişahu isteriz* diyen asiler duruma egemen olmuşlar, Hendek'teki asiler Adapazarı'na yürümeye hazırlanırken, nasihat için gönderilen Adapazarı ileri gelenlerinden Sait ve Kazım Beyler ise asiler tarafından öldürülmüşlerdir.¹⁶²³ İsyancılar kısa sürede Adapazarı'na girerek yönetimi ele geçirdiler.¹⁶²⁴ Bu gelişmeler üzerine, Millî hareketi etkisiz kılmak isteyen ve

1617 Mevlüt Çelebi, *Heyet-i Nasiha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992, s. 12.

1618 Günay Çağlar, *Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası (Nisan Haziran 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 59; Fahri Kılıç, "Millî Mücadele Döneminde Hüsrev Gerede'nin Yürüttüğü Faaliyetler", *History Studies*, Vol: 9 Issue: 5, 2017, s. 106-107.

1619 *TİH İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 92; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C I, s. 4; Günay Çağlar, "Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası", *Atatürk Yolu Dergisi*, C 2, S 5, Ankara 1990, s. 88-89; Akşin, *İç Savaş...*, s. 68.

1620 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C I, s. 4.

1621 Nadi, *age.*, s. 10; *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 92-93; Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele...*, s. 91-92.

1622 *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 94; Cebesoy, *Milli Mücadele Hatırları...*, s. 360; Kazım Aras, "İstiklal Savaşında Kocaeli Bölgesinde Harekat", *Askeri Mecmua*, No: 102, İstanbul 1936, s. 11, Atatürk, *Nutuk II...*, s. 596; Süreyya Şehidoğlu, *Milli Mücadele'de Adapazarı, Bolu, Düzce, Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları*, Ankara 1970, s. 42-43; Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye...*, s. 342.

1623 *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 95-96; Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele*, İstanbul 1987, s. 73; Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli...*, s. 96.

1624 *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 96.

asileri destekleyen İngilizler, Şile'ye asker çıkardılar.¹⁶²⁵ Bundan cesaret alan isyancıların, Adapazarı'nı ele geçirmek için harekete geçmeleri üzerine Binbaşlı İbrahim Çolak ve Ali Fuat Paşa komutasındaki birliklerle isyancılara karşı Geyve-Taraklı çevresinde müdahalede bulundular.¹⁶²⁶ 24 Nisan 1920'de isyancılar, 24. Fırka zabitlerini, 25 Nisan'da da eski mebuslardan İlyaszade Şükrü Bey, Hüsrev Bey [Gerede], Doktor Zihni Bey, Gerede Kaymakamı Selahattin ve Mal müdürü Reşat Beyleri tutuklayarak Düzce'de hapsedmişlerdir. 6 Mayıs'ta Düzce'de genel bir yağma için isyancılar tarafından bir eylem yapılmış ise de daha sonra bu hareketin önü alınmıştır.¹⁶²⁷

Bolu Düzce bölgesinde isyanla mücadele verilirken, bir başka bölgede 14 Mayıs'ta Yenihan'da da bir ayaklanma çıkmıştır. Ayaklanmaları fırsat bilen Anzavur, Eskişehir-İstanbul yolunu ele geçirmek için Geyve Boğazı'ndaki ulusal kuvvetlere saldırmıştır. İsyanın büyümesi üzerine Damat Ferit Paşa 20 Mayıs 1920'de İzmit'e geldi. Fakat bu tarihten itibaren isyan ezilmeye başladı.¹⁶²⁸ 23-31 Mayıs 1920 tarihleri arasında başlayan ayaklanmayı bastırma harekâtı, 26 Mayıs'ta Çerkez Ethem kuvvetlerinin Düzce'yi ele geçirmesiyle ve ayaklanmanın elebaşlarıyla birlikte 53 kişiyi idam etmesiyle¹⁶²⁹ önemli bir aşamaya gelmiştir. Aynı gün Refet Bey [Bele] kuvvetlerinin Bolu'ya girmesiyle devam eden bastırma harekâtı, bu kuvvetlerin 31 Mayıs'ta Gerede'ye girmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁶³⁰

8.4.2.3. Kuva-yı İnzibatiye

Düzce ayaklanmasının başladığı ve geliştiği bir sırada, İstanbul hükûmeti millî kuvvetleri ve Mustafa Kemal Paşa'yı zor durumda bırakabilmek amacıyla faaliyet içerisindeydi. Milliyetçilerin Anadolu'daki üstünlüğünü yıkmak için yeni bir askerî kuvvet kurulması düşünüldü.¹⁶³¹ Kuva-yı İnzibatiye adı verilen bu yarı-resmî askerî örgütün diğer adı "Hilafet Ordusu"dur. Kuva-yı İnzibatiye 5 Nisan 1920'de dördüncü kez kabinesini kuran Damat Ferit'in Millî Mücadele'yi boğmak için başvurduğu yollardan biridir. Komutanlığına Süleyman Şefik Paşa'nın getirildiği bu yapı, üç piyade alayı ve bir

1625 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C I, Ankara 1959, s. 60, Özkök, *age.*, s. 57; Sofuoğlu, *Millî Mücadele Döneminde Kocaeli...*, s. 97.

1626 Cebesoy, *age.*, s. 378; Günay Çağlar, "Yarbay Mahmut Bey Olayı", *Atatürk Yolu Dergisi*, C III, S 12, Kasım, Ankara 1993, s. 363.

1627 Apak, *age.*, s. 137-138; Turan, *age.*, s. 175-176; Akşin, *İç Savaş...*, s. 68.

1628 Atatürk, *Nutuk II...*, s. 596, *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 127.

1629 Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi...*, s. 13; Nadi, *age.*, s. 10-11; Turan, *age.*, C II..., s. 176.

1630 Günay Çağlar, *agm.*, s. 299; Halit Kaya, *Refet Bele, Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963*, Bengi Yay., İstanbul 2010, s. 82; Mehmet Özdemir, "Mustafa Kemal Paşa'nın Emrinde Samsun'dan Sakarya'ya Refet Paşa", *Türkler Ansiklopedisi*, C XV, Ankara 2002, s. 972.

1631 Akandere-Polat, *age.*, s. 230; Apak, *age.*, s. 251; Nadi, *age.*, s. 117.

topçu taburundan oluşmuştur.¹⁶³²

Damat Ferit Paşa 8 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'le, Anadolu'daki hareketin bastırılması sorununu görüşüp, İngilizlerden yardım istedi.¹⁶³³ Amiral, İngilizlerin fiili yardım yapamayacaklarını, fakat kurulacak bir kuvvete yardım edebileceklerini bildirdiler. Bunun sonunda 18 Nisan 1920'de, "Kuva-yı Milliye eşkıyasını tenkil amacıyla" Harbiye ve Dâhiliye Vekâletleri'ne bağlı olarak "Kuva-yı İnzibatiye" kuruldu.¹⁶³⁴ Görevleri için ayrı bir kararname çıkartıldı. İttihat ve Terakkinin iktidarı zamanında Enver Paşa tarafından tasfiye edilmiş subayların alındığı Kuvâ-yı İnzibatiye'nin üç alaylı bir tümen şeklinde kurulması planlanmıştı. Anadolu'dan maaş vaadiyle asker toplandı.¹⁶³⁵ İşsizlik yüzünden pek çok kişi bu tümene katılmayı tercih etti. Böylece sayı tahminlerin çok üstüne çıktı. 29 Nisan'da vapurla hareket eden Tümen, 8 Mayıs'ta İzmit ile Değirmendere arasına yerleştirildi.¹⁶³⁶

Kuva-yı İnzibatiye komutanı Şefik Paşa'ya çok geniş yetkiler tanınırken, İngilizler bu gücü desteklemek için Mısır'da bulunan esirlerden otuz binini İstanbul'a getirerek, Selimiye Kışlası ve diğer kışlalara yerleştirmiştir.¹⁶³⁷ Emekli subaylar ve İstanbul'daki işsiz güçsüz ayak takımından oluşan Kuva-yı İnzibatiye'nin silahları da bir taraftan İngiliz irtibat subaylarının aracılığı ile sağlanırken, diğer yandan Maçka silahhanesinden de temin edilmiştir.¹⁶³⁸

1632 Atatürk, **Nutuk II...**, s. 598; Cebesoy, **age.**, s. 378; Türkmen, **age.**, s. 262; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 119-120; Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye...**, s. 342; Tansel, **age.**, C III..., s. 108.

1633 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C II..., s. 26-27; Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C I, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 1995, s. 211; Türkmen, **age.**, s. 262.

1634 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 120-122; Apak, **age.**, s. 139; Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye...**, s. 343; Akandere-Polat, **age.**, s. 222; Akşin, **İç Savaş...**, s. 27, Apak, **Garp Cephesi...**, s. 167-168; Çağlar, **"Kuva-yı İnzibatiye..."**, s. 344; Türkmen, **age.**, s. 263.

1635 Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye...**, s. 342.

1636 **TBMM, Açık Celse Zabıtları**, C I, s. 286; Damat Ferit'in Kuva-yı Milliye hareketini bastırmak için izlediği politikayı sadece İngiliz hükümeti değil, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Askeri Nıgehban, Kızılhançerliler gibi cemiyetlerde destekleyip para yardımında bulunmuşlardır. Salahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK Yay., Ankara 1995, s. 70; Cengiz Dönmez, **Milli Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, ATAM Yay., Ankara 1999, s. 150; Çağlar, "Kuva-yı İnzibatiye"..., s. 344; Sehitoğlu, **age.**, s. 27. Özellikle İngiliz Muhipleri Cemiyeti aracılığı ile Sait Molla gibi camilerde hatiplik yapan din adamları da bu oluşumun içinde yer aldılar. Berthe Georges, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, İstanbul 1999, s. 49.

1637 Çağlar, "Kuvayı İnzibatiye"..., s. 350.

1638 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921**, C I, Ankara 1959, s. 58; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, İstanbul 1969, s. 246;

Süleyman Şefik Paşa komutanlığında 8 Mayıs'ta İzmit'e gelen Kuva-yı İnzibatiye¹⁶³⁹ karargâhını İzmit'te demirli olan Yavuz zırhlısında kurdu. Burada Ahmet Anzavur'un hakaretlerine maruz kalan Süleyman Şefik Paşa İstanbul'dan da istediği desteği bulamayınca görevinden ayrıldı. Yerine Yarbay Senai getirilmiş, Kolordu Komutanı yetkisiyle İzmit ve Havalisi Komutanlığına da Suphi Paşa atanmıştır.¹⁶⁴⁰ Bu gelişmelerin ardından Kuva-yı İnzibatiye, İzmit'te bulunan bir İngiliz tugayı ve savaş gemilerinin sağladığı güvence ile Sapanca'ya doğru ilerlemeye başladı.¹⁶⁴¹

Kuva-yı İnzibatiye'nin kuruluşu yanı sıra, İstanbul hükûmeti, "Anadolu Fevkalade Müfettişliği" adında bir örgütü de hayata geçirmiştir. Bu Müfettişliğin başına 28 Nisan'da Müşir Zeki Paşa getirilmiştir.¹⁶⁴² Müfettişliğin görevi, Anadolu'da Padişah otoritesini egemen kılmak ve Padişah adına asayiş sağlamak idi. Zeki Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bir temsilci ile mektup göndermiştir. Mektupta kendini takdir ettiğini bildirmesine rağmen TBMM'nin faaliyetlerinin Sarayı ve Padişahı zor durumda bıraktığını bu nedenle ordunun ve TBMM'nin İstanbul hükûmetine boyun eğmesini istedi.¹⁶⁴³ Mustafa Kemal Paşa bu mektubun yanıtını 30 Mayıs'ta yolladı ve 5 Haziran'da Çekirge'de, görüşmeye hazır olduğunu bildirdi. Fakat İstanbul hükûmeti temsilcileri Çekirge'ye gelmediler.¹⁶⁴⁴

Yığınağını tamamlayan Kuva-yı Milliye ise Ali Fuat Paşa komutasında 23 Mayıs'ta Sapanca, Adapazarı ve Hendek'e taarruza başladı. Diğer taraftan Çerkez Ethem birlikleri Sapanca ve Adapazarı'nı ele geçirdikten sonra burada suçluları sert bir şekilde cezalandırıldılar.¹⁶⁴⁵ 25-26 Mayıs'ta Hendek'i alan Ethem, Düzce'ye doğru ilerlerken, Refet Bey de aynı bölgeye doğru taarruza geçti. Kuva-yı İnzibatiye'nin yenilgisi asilerin umudunu kırdı. Asilerin Ali

Türkmen, *age.*, s. 264.

1639 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 119-120; Apak, *age.*, s. 70; Turan, *age.*, C II..., s. 168.

1640 Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s. 218; Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye...**, s. 350; Türkmen, *age.*, s. 264.

1641 Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 220; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 123-124; Aybars, *age.*, s. 219; **TBMM, Açık Celse Zabıtları**, C I, s. 66.

1642 Karabekir, **İstiklal Harbimiz...**, s. 666; Sofuoğlu, **Milli Mücadele Döneminde Kocaeli...**, s. 99, Türkmen, *age.*, s. 265; Akşin, **İç Savaş...**, s. 83.

1643 Tansel, *age.*, C III..., s. 111-113; Turan, *age.*, C II, s. 168; Aybars, *age.*, s. 219.

1644 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C II..., s. 142-143; Zekeriyâ Türkmen, "Kuva-yı Milliye Hareketini Bastırarak Üzere İstanbul Hükûmeti'nin Kurduğu Bir Teşkilat: Anadolu Fevkalade Müfettişi Umumiliği", **Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr Aydın Taneri'ye Armağan**, Ankara 1998, s. 471.

1645 Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları...**, s. 403; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 129.

Fuat Paşa'ya başvuruları da dikkate alınmadı ve Ethem kuvvetleri 26 Mayıs'ta, hiç direnme görmeden Düzce'ye, Refet Bey kuvvetleri de 31 Mayıs'ta Bolu ve Gerede'ye girdiler.¹⁶⁴⁶ Ayaklanmayı kışkırtmış ve idare etmiş olanlar idam edildiler.¹⁶⁴⁷

Kazanılan başarılarla rağmen Kuva-yı İnzibatiye henüz yok edilememişti. Buna karşın birliklerin birçoğu silah, cephane ve teçhizatı ile Kuva-yı Milliye tarafına geçtiler.¹⁶⁴⁸ Kuva-yı Milliye'nin, direnen Kuva-yı İnzibatiye topçularını ve onlara yardım eden İngilizleri İzmit'e çekilmek zorunda bırakması İngilizleri telaşlandırmış, İstanbul hükûmeti ve İngilizler, Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerinin İstanbul'u işgal edeceğini zannetmişlerdir. Bu panik içinde İngilizler Ali Fuat Paşa'ya başvurarak, Türkiye'nin iç işlerine karışmayacaklarını ve Kuva-yı İnzibatiye'nin diğer birliklerinin İstanbul'a gönderildiğini bildirdiler.¹⁶⁴⁹ Kuva-yı Milliye İzmit'in boşaltılmasını istemiş, İngilizler de karşılık olarak uçakları ile Kuva-yı Milliye'ye saldırmıştır. 14-15 Haziran gecesi Kuva-yı Milliye İzmit'i ele geçirmek için harekete geçti. Ancak Ermeni çetelerinin savunmaları dolayısıyla başarı sağlayamadı, İngilizlerin kara, deniz ve hava kuvvetlerinin ateşi karşısında da geri çekildi.¹⁶⁵⁰ İstanbul hükûmeti ise İngiliz Askeri Temsilcisinden yeniden 5.000 kişilik bir kuvveti "Mustafa Kemal'i tedip" için Bursa, Balıkesir, Çanakkale illerinden iki tümen kurulmasına yardımcı olmasını istedi.¹⁶⁵¹ Bu isteğe cevap beklenirken, Ali Fuat Paşa'nın planı doğrultusunda Kuvâ-yı İnzibatiye mağlup edildi. Ardından Anadolu Olağanüstü Genel Müfettişliği ile birlikte 25 Haziran 1920'de kaldırıldı.¹⁶⁵² Millî Mücadele'yi engellemek, ayaklanmaları desteklemek amacıyla Damat Ferit Paşa'nın İngiliz yardımıyla oluşturduğu Kuva-yı İnzibatiye hareketi böylelikle fiyaskoyla neticelendi. Bu ordunun içinde görev almış olan subaylar daha sonraki yıllarda çeşitli soruşturmalardan geçti ve affedilmeyerek ordudan ihraç edildiler.¹⁶⁵³

1646 Şehidoğlu, *age.*, s. 77; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 110-111; Tansel, *age.*, C III, s. 122-123; Kaya, *age.*, s. 80.

1647 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 111.

1648 Belen, *age.*, s. 201.

1649 Cebesoy, *age.*, s. 412-413; Aras, *age.*, s. 13; Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye...**, s. 370; Winston Churchill, **İstiklal Savaşında**, İstanbul 1969, s. 26.

1650 **TİH İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 132-133; Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları...**, s. 412-414; Güralp, *age.*, s. 64; Akşin, **İç Savaş...**, s. 81.

1651 Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I...**, s. 220; Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye...**, s. 371.

1652 **BOA**, MV. No: 254/128; Turan, *age.*, C II, s. 168; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 137; Apak, *age.*, s. 80; Sina Akşin, **İç Savaş...**, s. 82.

1653 Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, C II..., s. 152.

8.4.2.4. II. Düzce Ayaklanması (8 Ağustos-3 Eylül 1920)

Birinci Düzce ayaklanmasının bastırıldığı günlerde Yozgat'ta da bir ayaklanmanın başlaması üzerine Çerkez Ethem'in ve Binbaşı Çolak İbrahim'in kuvvetleri Genelkurmay tarafından Yozgat bölgesine, düzenli orduya mensup birlikler de Yunan saldırılarını karşılamak amacıyla cepheye gönderilince bu bölgede daha önce dağılmış olan asiler yeniden toparlanmaya başlamışlardır. Bu defa ayaklanan Çerkez ve Abazaların düşünceleri, Hendek'i almak, İzmit ile bağlantı sağlayıp Yunanlılarla birleşmek ve güya kendi hayat ve geleceklerini millî kuvvetlerden kurtarıp, garanti etmek şeklinde gelişmiştir.¹⁶⁵⁴ İngiliz ve Yunanlıların Adapazarı yöresinde birlikte hareketleri, İstanbul hükûmetinin yeni kışkırtmaları ve ulusal kuvvetlerin uzaklaşmış olması üzerine 300 kişilik asi, 8 Ağustos'ta Düzce'yi ele geçirdi.¹⁶⁵⁵ Asiler, üzerlerine Ankara, Eskişehir, Bilecik ve Uşak'tan takviye birlikler gönderilince yok edileceklerini anlayarak hareketlerine son vermişlerdir.¹⁶⁵⁶ İsyanın bir an evvel bastırılması zorunluluğu karşısında yeni önlemler alınmış; Ankara'da bulunan 7. Süvari Alayından bir bölük, Kılıç Ali Müfrezesinin 38 atlısı, Cafer Bey komutasındaki I. Erzurum Kuva-yı Milliyesi, 100 mevcutlu Eskişehir Müfrezesi, Ertuğrul Grubundan Sarı Efe (Yüzbaşı Edip) Müfrezesi, Yüzbaşı Mustafa komutasındaki Yeşil Bayrak Müfrezesi Mudurnu'da Nazım Bey'in komutasında birleştirilmiştir. Ayrıca Çolak İbrahim müfrezesine isyan bölgesine hareket etmesi emredilmiş, Ali Fuat Paşa ile Refet Bey'in millî ve nizamiye kuvvetlerinin de bu birliği desteklemeleri kararlaştırılmıştır.¹⁶⁵⁷ Ali Fuat Paşa'nın Abaza başkanlarıyla görüşmek üzere gönderdiği aracılardan olumlu katkısı sonucu 66 gün süren ayaklanma bastırılmıştır.¹⁶⁵⁸ Ayaklanmaların 27 Ağustos 1920'de ulusal kuvvetler tarafından mağlup edilmelerinin ardından 23 Eylül'de de ayaklanma tamamen sona ermiştir.¹⁶⁵⁹

1654 Atatürk, **Nutuk II...**, s. 596; **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 115.

1655 Apak, **age.**, s. 169-170; İhsan İdikut, **Nazım Bey**, İstanbul 1952, s. 27; Aras, **age.**, s. 16-17; Sofuoğlu, **Millî Mücadele'de Kocaeli...**, s. 126; Turan, **age.**, C II, s. 176; Aybars, **age.**, s. 220.

1656 Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları...**, s. 445; Aras, **age.**, s. 18-20; **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, C II, Kısım 2, s. 303-304.

1657 Güralp, **age.**, s. 84-86; Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye...**, s. 402.

1658 Kobal, **agm.**, s. 136.

1659 Buradaki bazı isyancıların Yunan ve İngilizlerle iş birliği uzun süre devam etmiştir. **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 117-119.

8.4.2.5. Yenihan'da Postacı Nazım Ayaklanması

Sivas yöresindeki bu ayaklanma Yozgat ayaklanmasından bir gün önce başlamıştı. Elebaşları Erzurumlu Postacı Hüseyin Nazım ile Çerkez Kara Mustafa idi.¹⁶⁶⁰ Postacı Nazım Bolu-Düzce taraflarından topladığı Çerkez isyancıları yanına alarak nisan ayı ortalarında Padişah'ın bildiri ve fetvalarını halka dağıtarak ayaklanmanın ilk işaretlerini vermişti. Kurduğu kuvvetlere Halife Ordusu adı vererek Yozgat Beyleri ile temasa geçmişti.¹⁶⁶¹ 14 Mayıs 1920'de, Postacı Nazım ve Çerkez Kara Mustafa, otuz-kırk kadar isyancı ile Yenihan'a bağlı Kaman köyünde ayaklandılar. Hareket kısa sürede genişledi.¹⁶⁶² Asilerin bir kısmı 28 Mayıs 1920'de, Tokat yakınında yürüyüş halindeki bir tabura saldırıp dağıtarak, bir kısmını esir¹⁶⁶³ ve 6-7 Haziran 1920 gecesi de Zile'yi işgal etmişlerdir.¹⁶⁶⁴ Ayaklanma Sivas'ı tehdit edecek duruma gelince Millî Kuvvetler, Zile Kalesi'ne çekilmiş burada erzak ve cephanenin bitmesi üzerine teslim olmak zorunda kalmışlardır.¹⁶⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği emirde, suçsuz olanların kasabayı terk etmelerini ve ulusal kuvvetlere sığınmalarına izin verilmesini, bu çağrıya uyulmazsa kasabanın topa tutulmasını bildirdi. Verilen sürede asiler teslim olmayınca kasaba topa tutuldu. 12 Haziran 1920'de Zile isyancıardan temizlendi.¹⁶⁶⁶

23-24 Haziran'da Boğazlıyan'ı da basan asiler, oradaki Millî Kuvvetleri de dağıttılar.¹⁶⁶⁷ Cemil Cahit Bey komutasında asiler üzerine sevk edilen 5. Kafkas Tümeni yanında, Antep bölgesindeki Kılıç Ali Bey Millî Müfrezesi ve Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan Erzurum Millî Müfrezesi, isyan bölgesinde görevlendirildiler. 1920 yılı Temmuz ayı ortasına kadar asilerin takibi ve isyanın bastırılmasıyla uğraşıldı. Bu isyan hareketi İç Anadolu'daki bozgunculara cesaret verdi ve onların harekete geçmelerine yol açtı.

1660 Turan, *age.*, C II, s. 177.

1661 ATASE, K 2481, D 83, F 3/6; TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI..., s. 142; Demokaan Demirel, "Millî Mücadele Döneminde İç İsyanlar: Yozgat Örneği", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 5, S 3, Bişkek 2016, s. 356.

1662 Atatürk, *Nutuk II...*, s. 600; Necati Fahri Taş, *Millî Mücadele Döneminde Yozgat*, Kültür Bakanlığı Yay. 79, Ankara 1987, s. 44-45; Kemal Çelik, *agm.*, s. 594; TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 142.

1663 TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI..., s. 143.

1664 Atatürk, *Nutuk II...*, s. 600.

1665 Postacı Nazım'ın 9/10 Haziran gecesi, Yarbay Cemil Cahit Bey'e gönderdiği mektupta kullandığı ifadeler amacının ne olduğunu açıkça gösteriyordu. Zile Kalesi'ni ele geçirmenin verdiği gurur ve güven ile artık gaye ve kimliğini açıklamakta sakınca görmeyen Postacı Nazım söz konusu mektupta "Halife Ordusu Kumandanı Hüseyin Nazım" unvanını kullanmıştır. Abdullah Kehale, *Millî Mücadele'de İç İsyanlar ve Cemil Cahit 'in (Toydemir) Anıları*, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yay. No: 12, İstanbul 1997, s. 94-95; Orhan Yılmaz, *Zile İsyanı*, Ankara 2014, s. 140.

1666 Aybars, *age.*, s. 221; Turan, *age.*, C II, s. 178.

1667 Atatürk, *Nutuk II...*, s. 600.

8.4.2.6. Yozgat'ta Çapanoğulları Ayaklanmaları (15 Mayıs-21 Ağustos 1920)

Yozgat bölgesindeki halkın bir kesimi Millî Mücadele'ye destek verirken, diğer bir kısmı bu harekete muhalif bir yaklaşımı benimsemiştir. Yozgat isyanları arasında en dikkat çeken Çapanoğlu İsyanıdır.¹⁶⁶⁸ Buradaki isyanların temel nedenleri padişah ve halifeye dinî ve geleneksel bağlılık, halifelîğe bağlılıktan çıkar elde etmeye çalışan İtilaf Devletlerinin Millî Mücadele'ye yönelik kışkırtıcı propagandaları, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Mustafa Kemal Paşa taraftarlarını İttihatçılıkla suçlaması, Millî Mücadele'nin amacının Bolşeviklik olduğunun ileri sürülmesi, Osmanlı Mebusan Meclisinin kapatılmasıdır. Yozgat yöresinde çıkan ayaklanma da tıpkı Anzavur ve Düzce ayaklanmalarında olduğu gibi iki döneme ayrılmaktadır. Ayaklanmanın ilk evresi Düzce-Bolu ayaklanması sürerken 15 Mayıs 1920'de başlamış, 27 Ağustos'ta yatıştırıcı gibi olmuş, ancak 5 Eylül'de yeniden alevlenmiş ve 30 Aralık 1920'ye kadar sürmüştür.¹⁶⁶⁹ Ayaklanmanın patlak vermesinde en önemli etken Çapanoğullarının kışkırtıcılığı olmuştur.¹⁶⁷⁰ Çapanoğulları Yozgat'tan Ankara'ya gönderilecek milletvekillerinin seçimine mani olmak istemişlerdi. TBMM'ye üye seçimi için belediyede yapılan toplantıda Celal ve Edip, yapılacak seçimin kanuna aykırı olduğunu, bu durumun Padişaha ve Hilafete karşı isyan anlamına geldiğini belirterek bu durumu kabul etmeyeceklerini duyurmuşlardı.¹⁶⁷¹ Ankara Mutasarrıfı Yahya Galip Bey gerekli tedbirleri almadığı için de iş çıkırından çıkmıştı.¹⁶⁷² İsyanın elebaşlarından Halit Bey, Artova ve Yenihan asilerinden aldığı kuvvetle gücünü arttırarak çevresine toplananlarının sayısını çoğaltmıştır. Kısa sürede kardeş ve akrabalarından bazıları da kendisine katılmıştır.¹⁶⁷³

1920 yılı Mayıs ayı ortasından itibaren Çapanoğulları tarafından ayak-

1668 Çelik, agm., s. 583-584.

1669 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 140-157; Nadi, age., s. 73-80; İbrahim Çolak, age., s. 65-72; Ahmet Yaşar Ocak, **Millî Mücadelede Çapanoğlu İsyanı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Yıl 7, 8, 9, 10 (1970-1973'den ayrı basımı), Ankara 1973; Mustafa Balcıoğlu, **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, YÖK Matbaası, Ankara 1991, s. 17-174; Ali Şakir Ergin, **Çapanoğulları Hadisesi ve Abdülkadir Bey'in Hatıraları**, Anıl Matbaa, Ankara 2006.

1670 Akşin, **İç Savaş...**, s. 88, Nurgün Koç, "Millî Mücadele'de Yozgat (Çapanoğulları) Ayaklanması ve Çerkez Ethem Güçleri Tarafından Bastırılması", **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı**, C II, Yozgat 2016, s. 225; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 140-141; Esengin, **Millî Mücadele'de Ayaklanmalar...**, s. 129.

1671 Kamil Erdeha, age., s. 257, Taha Niyazi Karaca, "Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemlerinde Yozgat Ermenileri (1914-1920)", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Dergisi**, C 3, S 4, Erzurum 2003, s. 129-130.

1672 Necati Fahri Taş, **Millî Mücadele Döneminde Yozgat**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987, s. 40-41.

1673 Halis Asarkaya, **Ulusal Savaşta Tokat**, 1936, s. 119.

lanma hazırlıkları yapıldığı duyuldu ve Kuva-yı Milliye burada önlem almaya gerek gördü. Çapanoğlu olayından haberdar olan Mustafa Kemal Paşa tatsız olayların çıkmasına engel olmak maksadıyla, Süleyman Sırrı ve Madenli Rıza Beylerden oluşan Nasihat Heyetini Yozgat'a göndermeye karar verdi. Heyetle Çapanoğulları arasında yapılan toplantıdan sonuç alınamayınca hükümet Çapanoğullarının tutuklanarak Ankara'ya sevk edilmesini istedi. Antep'te bulunan Kılıç Ali Bey 80 kişilik bir birlikle Yozgat'a getirildi ve Çapanoğulları gözetim altında tutulmaya çalışıldı.¹⁶⁷⁴ Ancak Vali Yahya Galip Bey bu önlemleri yerinde bulmadığı gibi Çapanoğullarının evlerine konan nöbetçileri de kaldırdı. Fakat Ankara tutuklanmalarını isteyince, Mutasarrıf kaçmalarına fırsat verdi. Çapanoğullarından Celal, Edip, Salih, Halit Beyler yörenin azılı eşkiyasından Aynacıoğulları ve Deli Ömer'i yanlarına alarak ayaklandılar.¹⁶⁷⁵ 14 Haziran'da Yozgat'ı işgal ettiler.¹⁶⁷⁶ 23-24 Haziran'da Boğazlıyan da asilerin eline geçti. Ayaklanmanın bu kadar kuvvetlenmesi üzerine, mezhep kışkırtıcılığı propagandaları yaygınlaştı. Büyüyen tehlike karşısında, Çerkeş'de bulunan Refet Bey Çankırı'ya yollanırken,¹⁶⁷⁷ Çerkez Ethem de Mustafa Kemal, Fevzi Paşa ve İsmet Bey ile görüşmüştür. Ankara'nın elinde yeterli kuvvet olmadığını gören Ethem, paşalara karşı tehditkar bir şekilde konuşup onları çok sert biçimde eleştirmiştir. Fakat ayaklanmayı bastırma önerisini de kabul etmiştir. Ayaklanmayı bastırmak üzere Genelkurmay Başkanlığınca 19 Haziran'da görevlendirilen Ethem, 23 Haziran'da Yozgat'a,¹⁶⁷⁸ Albay Refet Bey de Mustafa Kemal'den aldığı emirle Çankırı'ya geldiler. Refet Bey'in olmadığı tarihlerde Batı Cephesinin sorumluluğunu Fevzi Paşa üstlenmiştir. 20 Haziran 1920'de Ankara'dan hareket eden birlikler 23 Haziran sabahı Yozgat önüne gelmiş, öğleye kadar yapılan çarpışmalarla Yozgat'ı ele geçirmiştir.¹⁶⁷⁹

25 ve 27 Haziran'da asilerle yapılan çatışmada, asiler büyük kayıplar verdiler ve dağıldılar. Suçlular sert şekilde cezalandırıldılar.¹⁶⁸⁰ Ayaklanma-

1674 **Çapanoğulları Hadisesi ve Abdülkadir Bey'in Hatıraları...**, s. 41-43, Akşin, İç Savaş..., s. 88-8; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 146.

1675 Atatürk, **Nutuk II...**, s. 602; Çolak, **age.**, s. 65, Hulûsi Turgut, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, İstanbul 2015, s. 118-121; Nurer Uğurlu, **Çerkez Ethem Kuvvetleri Kuva-yı Seyyare**, İstanbul 2007, s. 334-335; Koç, **agm.**, s. 228; Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1961, s. 155; Ocak, "**Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı**"..., s. 101.

1676 Atatürk, **Nutuk II...**, s. 602; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 147-148; Esengin, **Milli Mücadele'de Ayaklanmalar...**, s. 134; Nadi, **age.**, s. 79; Kobal, **agm.**, s. 82-83; Aybars, **age.**, s. 221; Tansel, **age.**, C III, s. 132; Taş, **age.**, s. 49.

1677 Mehmet Özdemir, **Samsun'dan Sakarya'ya Refet Paşa...**, s. 973; Kaya, **age.**, s. 84,

1678 **TİTE**, K 31, B 210, Uğurlu, **age.**, s. 336; Şaduman Halıcı, **Ethem...**, s. 114, Taş, **age.**, s. 51.

1679 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 153.

1680 **TİTE**, K No: 24, B No: 84; Ocak, **Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı...**, s. 111,

nın elebaşları yakalanmadan Ethem kuvvetlerinin başlayan Yunan taarruzu nedeniyle geri çağırılması, affedilmiş olan birçok asinin fırsat bulmasına yol açtı. 500 kişilik gönüllü alayı cepheye götürülmek üzere Yozgat'a getirilmişti.¹⁶⁸¹ 5/6 Eylül 1920 gecesi bunlardan 49 kişi, Kuva-yı Milliye emrinde çalışmak ve savaşmak istemediklerinden kaçtılar. Bunun üzerine asiler de çevrede ayaklandılar.¹⁶⁸² Bilhassa Deli Hacı, Hasan ve Küçük Ağa gibi elebaşlar arkadaşları ile birlikte kaçarak tekrar ayaklanmışlar ve ayaklanma kısa zamanda Devecidağ bölgesine kadar yayılmıştır.¹⁶⁸³ Asiler 8 Eylül'de Amasya ile Tokat arasında Çengelhan'da yığılmaya başladılar. 9 Eylül'de Zile'ye bağlı Ortaköy isyancılar tarafından basıldı.¹⁶⁸⁴ Kırşehir'in bazı köylerinde de jandarmaya karşı direnme görüldü. 23 Eylül'de Ayvalıközü, 25 Eylül'de Koyunculu çarpışmaları yaşandı.¹⁶⁸⁵ Bunun üzerine Eskişehir'de bulunan "İkinci Kuva-yı Seyyare" (Ethem Kuvvetleri) ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi.¹⁶⁸⁶ Asilerle yapılan savaşlar kazanıldıysa da kökleri kazınamadı. Küçük gruplar halinde soyguna devam ettiler. Kuva-yı Seyyare 29 Eylül'de Akdağmadeni'ne, 12 Ekim'de Zile'ye geldi.¹⁶⁸⁷ İsyancılar 19 Ekim'de Akdağmadeni'ni bastılar. Fakat zamanla güçleri azaldı ve 30 Aralık 1920'den sonra dağıldılar.¹⁶⁸⁸

İsyanın bastırılmasının ardından 22 Temmuz 1920'de Bakanlar Kurulunda alınan kararla, Çapanoğullarından hükûmet tarafına geçmek isteyenlere 15 gün süre verildi. Önceden isyan ettikleri gerekçesiyle tutuklananlar hükûmete sığınmış sayılamayacağından aftan yararlanamadı. 18 Ağustos'ta Çapanoğullarından Celal ve diğer Çapanzadelere yardımda bulunanların Yozgat'a dönüşlerine izin verilmedi. Çapanoğulları 1921 yılında çıkan affa kadar kaçarak saklandıkları Aziziye'de kaldılar. Hükûmet Yunan meselesinden dolayı Çapanoğullarının üzerine fazlaca gitmek istemedi. Daha sonra alınan kararla İstanbul'da zorunlu ikamete mecbur bırakıldılar. Yozgat halkı ayaklanmaya katılmamış destek de vermemiştir. Dolayısıyla ayaklanmaya Yozgat değil, Çapanoğulları ayaklanması adının verilmesi tarihsel olarak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.¹⁶⁸⁹ Çapanoğulları Ayaklanması, diğer iç ayaklanmalar

Balcıoğlu, *age.*, s. 174; Esengin, *Milli Mücadele'de Ayaklanmalar...*, s. 140-141, Taş, *age.*, s. 52, Asarkaya, *age.*, s. 119.

1681 Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s. 236.

1682 Aybars, *age.*, s. 222, Turan, *age.*, C II, s. 177; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 158.

1683 Atatürk, *Nutuk II...*, s. 602, **TİH, İstiklal Harbi Ayaklanmalar**, VI..., s. 158

1684 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 159.

1685 **ATASE**, K 2481, D 82, F 40/1.

1686 Atatürk, *Nutuk II...*, s. 602.

1687 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 161.

1688 Aybars, *age.*, s.222.

1689 Ocak, "Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı"... , s. 110-114.

gibi Millî Mücadele hareketini zayıflatmış, işgal güçlerinin işini kolaylaştırmıştır. Yunan ordusunun ilerleyişini hızlandırarak Balıkesir ve Bursa'nın Yunanlar tarafından işgal edilmesine zemin hazırlamıştır.¹⁶⁹⁰

8.4.2.7. Zile Ayaklanması (25 Mayıs-21 Haziran 1920)

İstanbul hükûmeti millî direniş hareketinin güçlenmesini engellemeye yönelik diğer bir teşebbüsü 25 Mayıs ve 21 Haziran 1920 tarihleri arasında Zile'de gerçekleştirmeye çalışmıştır.¹⁶⁹¹ Bu ayaklanma hareketi de, diğerlerine benzer yöntemlerle, İstanbul hükûmeti tarafından kışkırtılmıştır.¹⁶⁹² Ayaklanma yalnız Zile'de olmamış, Amasya'dan Yozgat'a ve Tokat'tan Alaca ve Çorum'a kadar olan yaklaşık 2000 km² gibi geniş bir alana yayılmıştır. Zile olayları, bu zincirleme isyanların bir parçasıdır.¹⁶⁹³

Yıldızeli-Sivas posta nakliyatında çalışan Hürriyet ve İtilafçı Postacı Nazım, Yıldızeli çevresine gelen Düzce ve Bolu isyancılarının bazılarıyla bir araya gelerek adamlar toplamışlar,¹⁶⁹⁴ İstanbul'un fetva ve bildirimlerini okuyarak Halife ordusu adını taktıkları bir güç oluşturmaya çalışmışlardır. İsyân 14 Mayıs 1920'de Kaman'da başlamış,¹⁶⁹⁵ Yıldızeli Kaymakamının basiretsizliği sebebiyle, zamanında müdahale edilmediği için, olay büyüyerek yayılmıştır.¹⁶⁹⁶ Asiler, 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir askerî birliğe saldırmalarının ardından isyanı genişletmişlerdir.¹⁶⁹⁷ Postacı Nazım'ın, Aynacıoğullarının ve Çapanoğullarının elebaşılık yaptıkları bu isyan, iyi planlanmıştır. Aslında Zile ayaklanmasını Birinci Yozgat ayaklanmasından ayırmak zordur. Çünkü Yozgat civarından geri çekilen asiler Zile taraflarına kaçarak orada yağma ve isyan hareketlerini sürdürmüşlerdir.

Zile'deki ayaklanma, Mayıs 1920 sonlarında, Yıldızeli, Sulusaray olaylarından cesaret alan Avukat Ali, görevden alınmış eski Bucak Müdürü Naci, eski Mal Müdürünün oğlu İhsan, 30 kadar atlı asiye toplayarak bölge halkını

1690 Koç, agm., s. 237.

1691 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 52-57.

1692 İsmet Türkmen-Yunus Emre Tekinsoy, "TBMM Zabıt Cerideleri ve Gizli Celse Zabıtlarına Göre Postacı Nazım ve Zile İsyanı", **Tarih ve Kültürü İle II. Zile Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Yay. Haz. Mehmet Yardımcı, İzmir 2012, s. 423.

1693 Kehale, age., s. 73.

1694 Esengin, **Milli Mücadele de Ayaklanmalar...**, s. 157.

1695 Orhan Yılmaz, **Zile İsyanı**, Ankara 2014, s. 114.

1696 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 143.

1697 İsyancılar hayvan ve yol vergilerinin artırılacağını, yeniden seferberlik ilan edileceğini ve Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerinden padişahın duyduğu rahatsızlığı halka anlatmışlar, bu durumdan kendilerini kurtarmak için Halife Ordusunun geldiği haberlerini çevreye yaymışlardı. Taş, age., s. 45; Şehidoğlu, age., s. 28-30, **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 91; Ocak, agm., s. 115-116.

tehdit etmesiyle başlamıştır.¹⁶⁹⁸ 5-6 Haziran 1920 gecesi ise 150 kadar atlı ve 200 piyadeden oluşan asi kuvvetleri, kasaba halkının bir kısmının da katılımıyla Zile'yi kuşatarak, 6-7 Haziran'da kasabaya girmişlerdir.¹⁶⁹⁹ Bunun üzerine Yarbay Cemil Cahit Bey komutasındaki 5. Tümen'den 200 kişilik bir kuvvet, Tokat'tan hareketle 7 Haziran 1920 akşamı Zile'nin 15 km kadar doğusundaki Bağlarpınarı köyüne geldi.¹⁷⁰⁰ Burada birlikler, Zile Müftüsü başta olmak üzere bütün Zile halkının ve civar köylerde yaşayanların asilere katılması üzerine kasabaya harekâttan vazgeçerek geri çekildiler. Asiler ise Zile'yi işgal ederek Müdafaa-i Hukuk üyelerinin çoğunun evlerini yağmaladılar.¹⁷⁰¹ Durumun ciddiliği anlaşılınca, Yıldızeli müfrezesinin Zile tenkil hareketine katılması kararlaştırıldı.¹⁷⁰² 7 Haziran'da Yıldızeli'nden hareket eden bu müfreze, 9 Haziran'da sabaha karşı Zile yolu üzerindeki Deveci dağı otlaklarında 100 kişilik bir asi grubuyla karşılaştı. Dört saatlik çarpışma sonucunda asiler dağılarak kaçtılar, birkaç asi de öldürüldü.¹⁷⁰³ Yarbay Ziya komutasındaki birlik, 10 Haziran'da Zile önüne geldi ve 5. Tümen'e ait kuvvetlerle temas kurarak taarruz düzenine geçti.¹⁷⁰⁴ 11 Haziran 1920 sabahı başlayan taarruz, öğleden sonra şiddetlendi ve millî kuvvetler, topçu atışlarının desteğiyle piyade ve süvari olarak son saldırıya geçtiler. Bu saldırıya dayanamayan asiler dağıldılar. 12 Haziran'da şehre girildiğinde görüldü ki, bir gün önceki bombardımanda asiler 150 kadar ölü ve yaralı vermişlerdi. Bunun dışında 30 kadar asi de silahlarıyla birlikte Zile içinde yakalandılar.¹⁷⁰⁵ Bir grup asi ise 23-24 Haziran 1920'de Boğazlıyan'ı basmış, orada bulunan bir askerî birliği dağıtmıştı.¹⁷⁰⁶ Amasya'da bulunan, Cemil Cahit Bey komutasındaki 5. Kafkas Tümeni,¹⁷⁰⁷ Antep bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey müfrezeleri isyana karşı bu bölgeye getirildiler. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Müfreze de o bölgede bırakıldı. Çatışma sonunda, ayaklanmaya yardım edenlerden 50 kişi yakalanarak askerî mahkemeye verilmiştir.¹⁷⁰⁸ 1 Temmuz 1920'de, askerî

1698 Erdeha, *age.*, s. 257; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 162.

1699 Yılmaz, *age.*, s. 117; İlhami Soysal, **Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler**, Bengi Yayınevi, İstanbul 2008, s. 146-147.

1700 **TİH, İstiklal Harbi Ayaklanmalar**, C VI, s. 163; Türkmen-Tekinsoy, *agm.*, s. 426; Şehidoğlu, *age.*, s. 34-35; Yılmaz, *age.*, s. 116-117.

1701 H. Menç, **Milli Mücadele Yıllarında Amasya-Portreler, Belgeler**, Yeşilirmak Kitabevi, Amasya 1992, s. 211.

1702 **ATASE**, K 2487, D 109, F 43/1.

1703 Esengin, **Milli Mücadelede Ayaklanmalar...**, s. 133; Yalçın Toker, **Milli Mücadele'de İç İşyanlar**, Toker Yay., İstanbul 2009, s. 98.

1704 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 164; Yılmaz, *age.*, s. 125-126.

1705 Kehale, *age.*, s. 103-104, **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 166.

1706 Asarkaya, *age.*, s. 107-108.

1707 Kehale, *age.*, s. 71.

1708 Şehidoğlu, *age.*, s. 33.

mahkeme kararı ile Zile’de asi elebaşlarından ve kışkırtıcılardan 22 kişi idam edilmiştir.¹⁷⁰⁹ Zile İsyanının birinci kısmı bu şekilde sona ermiştir. 1920 yılı Temmuz’unun ortalarına değin, bu asilerin takibiyle uğraşmıştır.¹⁷¹⁰ Asilerin ayaklanması TBMM’de gündeme gelmiş ayaklanmacıların yıkıcı eylemleri nedeniyle Zile, Bolu ve yerleşimlerin bütün kazalarının harap edildiğine işaret edilmiştir.¹⁷¹¹

8.4.2.8. Çopur Musa (Çivril) Olayı (21-30 Temmuz 1920)

Bu olay Çivril ve dolaylarında olduğu için Çivril Olayı olarak da bilinmektedir. Çopur Musa, daha önce haydutluk yaparken pişman olduğunu söyleyerek Uşak Hücum Taburuna yazılmış, kendi gibi başıboş kişileri etrafına toplayarak yağma ve vurguna başlamıştı. Daha sonra da taburdan firar ederek Çivril’in kuzeyindeki Bozdağ’a çıkmış ve ismini Musa Efe olarak değiştirmiştir.¹⁷¹² Hatta Anzavur’un ismini kullanarak destek aramış, pek çok asker kaçağını çevresine toplamıştır. Çopur Musa, 21 Temmuz’da Çivril’e geldi. Etrafına topladığı asker kaçakları ile yaptıkları eşkıyalığın önüne geçilmesinde geç kalınması Çopur Musa’nın cesaretini arttırmış, 21 Temmuz 1920’de Çivril’i basmıştır.¹⁷¹³ Çivril’de pazarın kurulduğu güne rastlayan bir sırada kaymakam ve tabur komutanını görünce onlara, fakir halkın cepheye sürüldüğünü, toplanan paranın Heyet-i Milliye tarafından keyfi kullanıldığını söyleyerek Heyet-i Milliyeyi dağıtacağı tehdidinde bulunmuştur. İkna yöntemi başarılı olmayınca¹⁷¹⁴ bölgeden sorumlu Fahrettin Bey, Kaymakam ve Askerlik Şube Başkanının emrinde bir takip müfrezesi oluşturularak çetenin yakalanması emri verilmiştir.¹⁷¹⁵ Öte yandan 23. Tümen Komutanının halktan oluşturduğu bir müfrezeye, Çopur Musa’yı tenkil için Bozdağ’a gönderilmiş, yine aynı görev için Afyon’da bulunan Süvari Bölüğü de bölgeye sevk edilmiştir.¹⁷¹⁶ Çopur Musa’nın Çivril’den ayrılmasının ardından askerî birlikler elebaşının üzerine gönderilmiş; birlik, Çopur Musa’yı sıkıştırmış ancak yakalayamamıştı. Yanında kalan az sayıda isyancıyla birlikte Yunanlılara sığınan Çopur Musa bölgeden uzaklaştırılmıştır.¹⁷¹⁷ Çopur Musa Yunanlılara sığındıktan sonra Çivril ve çevresinde haydutluğa devam etmiş, 1920 yılı

1709 TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, C VI..., s. 166; Yılmaz, age., s. 126.

1710 Esengin, Millî Mücadele’de Hıyanet Yarışı..., s. 145-146.

1711 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C 4, İçtima 22 (Celse 23), 20. 9.1337, s. 250.

1712 Nuri Köstüklü, Milli Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 198.

1713 Atatürk, Nutuk II..., s. 604; TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, C VI..., s. 184.

1714 TİH, Batı Cephesi, 2. Cilt, 2. Kısım..., s. 70.

1715 Altay, age., s. 259.

1716 TİH, Batı Cephesi, 2. Cilt, 2. Kısım, s. 70; Köstüklü, age., s. 198.

1717 TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, C VI..., s. 184-185; Çelik, agm., s. 595.

sonlarına doğru ise bölgede etkisi azalmış daha sonra da çetesi dağılmıştır.¹⁷¹⁸

8.4.2.9. Konya'da Delibaş Ayaklanması (2 Ekim-15 Kasım 1920)

Konya bölgesinde Eylül-Kasım ayları içinde yaşanan en önemli asayiş olayı Delibaş Mehmet Ayaklanmasıdır.¹⁷¹⁹ Delibaş Mehmet, Konya bölgesinde çıkan ilk ayaklanmada 100 kadar adamı ile bulunmuş ve isyanın bastırılmasından sonra da adamları ile birlikte kaçarak canlarını kurtarmıştır.¹⁷²⁰ Bu olaydan sonra Arif Bey komutasındaki millî kuvvetler Alibeyhüyüğü'ne karargâh kurmuştur. Bölgede millî kuvvetlerin hâkim olması ve Çumra Nahiye Müdürü Nurullah Bey'in ricası ile Delibaş Mehmet ve adamları affedilmişlerdir. Affolunduktan sonra köyüne dönen Delibaş Mehmet, Konya Valisi Haydar Bey'e Derviş Bekiroğlu Mehmet Ağa tarafından takdim edilmiş ve aynı zamanda Çumra Nahiye İdare Meclisine üye seçilmiştir. Çumra Nahiye İdare Meclisine seçildikten sonra II. Bozkır İsyanına katılmasının etkisini kırmak için Vali Haydar Bey'le sıkı dostluk kuran Delibaş Mehmet, Valinin güvenini de kazanmayı başarmıştır.¹⁷²¹ Konya'da kontrolü ele geçiren Ankara hükûmeti, Delibaş Mehmet'i millî kuvvetlere katmak için uğraşmış ve bunda da başarılı olmuştur.

Delibaş Mehmet'i özellikle yanlarına çekmek ve onu kullanmak isteyenler daha önce Konya'da isyan girişiminde bulunmuş olan Zeynelabidin'in adamları olmuştur. Bu kişiler Delibaş Mehmet'i Kuva-yı Millicilerin kendisini öldüreceği yalanını söyleyerek kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Aynı zamanda cepheden kaçıp Delibaş Mehmet'in müfrezesine katılanların yeniden cepheye dönmek için söyledikleri yalan haberler de Delibaş Mehmet'in isyan çıkarmasında etkili olan bir diğer gelişme olmuştur.

Konya Valisi Cemal Bey'in zamanında hazırlanan kötü ortam, Bozkır ayaklanmasının bastırılmasına rağmen yok edilememiştir. Büyük devletlerin kuvveti karşısında durulamayacağı, bu sebeple direnmenin yarardan çok zarar getireceği görüşü üstündü. Yunan ordusunun Anadolu'yu da Millicilerin direnişi sebebiyle işgale başladığı, ısrar edilirse bir gün Konya'nın da işgal edileceği ileri sürülüyordu. Propagandalar ve diğer yerlerdeki ayaklanmalarla-

1718 Köstüklü, *age.*, s. 198.

1719 Mehmet Evsile, "Millî Mücadele Sırasında Cephe Gerisinde Güvenlik Problemleri", **Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör**, Ed. Osman Köse, İlkadım Belediyesi Kültür Yayını: 12, Samsun 2017, s. 495; **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., Ankara 1974, s. 52 vd. Ekim 1920 başlarında Çumra ve Konya'da ortaya çıkan ve Kasım 1920 sonuna kadar aşağı- yukarı iki ay devam eden başkaldırının etkileri Beyşehir, Kadınhanı, Ilgın, Akşehir, Şarkikaraağaç ve Yalvaç'a kadar uzanmıştı. Nuri Köstüklü, **Millî Mücadele'de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya Hattı**, ATAM Yay., Ankara 2009, s. 39.

1720 Suavi Aydın-Murat Yağcı, "Sarkeçililerin "Eşkıyalığı" ve Konya Delibaş İsyanı Üzerine Değınmeler", **Kebikeç Dergisi**, S 35, Ankara 2013, s. 79.

1721 Avanas, *age.*, s. 122-123.

rın da etkisiyle Mayıs 1920'de Konya'nın Pınar köyünde ayaklanma hazırlıkları yapıldığı duyuldu. Konya'da birçok kişi tutuklandıysa da Mustafa Kemal Paşa tarafından affedilmişlerdir. Bu olaydan sonra aleyhte propagandalar daha da arttı. Milliyetçilerin ceplerini doldurmaktan başka amacı olmadığı, Padişah'ın İngilizlerle anlaşığı, zaten galiplerin kuvveti karşısında durmanın olanaksız olduğunu yayıyorlardı. Diğer yandan askerliğin kaldırıldığı ve vergi toplanamayacağını da belirtiyorlardı. Bu propagandalar Konya yöresini her geçen gün patlamaya hazır bir duruma getiriyordu. Konya'nın askerî ve mülki yönetiminin dikkatsizliği sonunda, Delibaş Mehmet, çevresine topladığı 500 asker kaçağı ile 2-3 Ekim 1920'de Çumra'yı bastılar.¹⁷²² Vali Haydar Bey hemen önlem alma yoluna gitti. Delibaş'ın Konya'ya hareketini dikkate alarak hem durumu 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin'e bildirmiş hem de gece temin edilen subay, memur, jandarma ve polisle tertibat almaya çalışmıştır.¹⁷²³ Fakat yetersiz askerî kuvvetin fedakârca direnmesi sonuç vermedi.¹⁷²⁴ Alaaddin Tepesi'ni savunan Vali Haydar Bey ve yanındakiler, çaresiz kalmışlardı. Konya'nın ileri gelenlerinden bir heyetle görüşen ve durumun kötülüğünü göz önüne alan vali anlaşmaya ve Alaaddin Tepesi'ni teslim razı olmuştur. Teslim olanlar, büyük hakaret ve işkenceye uğramışlardır.¹⁷²⁵ Sonunda asiler Konya Vilayet Konağı'nı, Postane, Jandarma okulu ve Askeri liseyi işgal ettiler.¹⁷²⁶ Konya'ya vali ve yeni yöneticiler atandı.¹⁷²⁷ Asiler Akşehir ve Beyşehir'de de duruma hâkim oldular. Çok geçmeden bütün Konya ve Isparta yöresi asilere katıldı. İsyân kısa sürede Koçhisar, Karapınar, Karaman, Ilgın, Akşehir, Seydişehir ve Beyşehir taraflarına yayıldı.¹⁷²⁸ Olayın önemini gören Ankara, Konya'ya askerî birlikler yolladı. İsyancıların tenkil ve temizlenmesi görevi Refet Bey'e verildi. Albay Şefik Bey ve Demirci Mehmet Efe de isyancıların Eğridir Yalvaç-Şarkıkaraağaç-Beyşehir bölgesinde tedibi için görevlendirildi.¹⁷²⁹ Delibaş anlaşma yolunu aradıysa da, kabul edilmedi ve

1722 ATASE, K 693, D 157, F 2-19; Esengin, **Milli Mücadele'de Ayaklanmalar...**, s. 158; Avanas, **age.**, s. 120-122; Korkmaz, **age.**, s. 173; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 187-191; Kaya, **age.**, s. 89.

1723 Altay, **age.**, s. 270.

1724 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C I, Ankara 1985, s. 126, ATASE, K 693, D 157, F 2-21, 2-27.

1725 ATASE, K 603, D 157, P 2-22; 2-27, 2-30, 2-31; Özalp, **age.**, s. 163; **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 190-191.

1726 ATASE, K 693, D 157, F 2-20, 2-27; **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 188; Mehmet Önder, **Milli Mücadele'de Konya, Delibaş Hadisesi**, Konya 1953, s. 288; Erdeha, **age.**, s. 294.

1727 ATASE, K 693, D 157, F 2-31, ATASE, K 683, D 126A, F 55.

1728 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 187-191; Avanas, **age.**, s. 120-122.

1729 Şefik Aker, "İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali", **106 Sayılı Askeri Tarih Mecmua Tarih Kısmı**, C III, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s. 256; Kaya, **age.**, s. 90; Esengin, **Milli Mücadele'de Ayaklanmalar...**, s. 168; Erol Akcan, **Milli Mücadele'de De-**

6 Ekim'de ulusal kuvvetler Konya'ya girdiler.¹⁷³⁰ Halife adına savaşçıları-
nı söyleyen asiler ulusal kuvvetlerin karşısında peş peşe yenildiler. Dağılan
asilerin bir kısmı Koçhisar, Akseki, Bozkır, Manavgat yönüne giderken, bir
kısmı da Afyon ile Konya arasında dağıldılar.¹⁷³¹ 16 Ekim'de Bozkır asilerden
temizlendi.¹⁷³² İsyancılar 21 Ekim 1920'de Bozkır'ı tekrar basmak istediler.
Ancak, Binbaşı Derviş Bey müfrezesinin direnişi karşısında tutunamayarak
dağıldılar. Albay Refet de Beyşehir'i, Ilgın'ı isyancıların elinden aldı. Osman
Bey müfrezesi ile birlikte Çiğil'deki ayaklanmayı da bastırdı.¹⁷³³ İsyancıları bas-
tıran Refet Bey maiyetiyle birlikte 21 Ekim 1920'de Konya'ya geçmiştir.¹⁷³⁴
Fransızlara sığınan Delibaş Mehmet ise bir süre Mersin de kalmış daha sonra
İstanbul'a kaçmıştır.¹⁷³⁵ Yunanlılarla da iş birliği içine giren Delibaş Mehmet
kendi adamları tarafından başı kesilerek öldürülmüştür.¹⁷³⁶ Yarbay Osman ve
Demirci Mehmet Efe müfrezelerinin harekâtı sonrası ise bölge isyancıardan
tamamen temizlenmiştir.¹⁷³⁷ Ankara'yı bir kez daha büyük tehlikeye düşüren
bu ayaklanma 15 Kasım'da tamamen sona erdirildi. Suçlular Konya İstiklal
Mahkemesinde cezalandırıldı.¹⁷³⁸ Konya İsyanı, İstanbul hükûmetinin duru-
ma dâhil olduğu son isyan girişimidir. Sina Akşin'e göre Konya İsyanının
bastırılması, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine karşı Vahdettin'in ter-
tip ettiği Ali Galip ile başlayan iç savaş sürecinin sona ermesi demektir.¹⁷³⁹

8.4.2.10. Cemil Çeto Olayı

Beşar Çeto, öldüğü 1915 yılına kadar yaptığı gasplar ve işlediği cinayet-
lerle bölgenin meşhur eşkiyalarından biri olmuştur. Üzerine defalarca askerî
birlikler gönderilmiş olmasına rağmen bir türlü yakalanması mümkün ol-
mamıştır. Beşar Çeto'nun ölümünden sonra Pençinar aşiretinin başına geçen

demirci Mehmet Efe, ATAM Yay., Ankara 2014, s. 198.

1730 ATASE, K 693, D 157, 2-23, 2-28; TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI..., s. 188-189; Erdeha, *age.*, s. 296; M. Şevki Yazman, *İstiklal Savaşı Nasıl Oldu?*, İstanbul 1934, s. 69-73; Tansel, *age.*, C III, s. 140, Altay, *age.*, s. 270-272.

1731 Köstüklü, *age.*, s. 203.

1732 Avanas, *age.*, s. 159-162; Erdeha, *age.*, s. 296.

1733 ATASE, K 693, D 157, F 2-28, 2-32; Atatürk, *Nutuk*, C II, s. 337; Toker, *age.*, s. 60.

1734 ATASE, K 693, D 157, F 2-32.

1735 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C I, s. 126-198-209; Arıkoğlu, *age.*, s. 448-449; Turan, *age.*, C II, s. 179; Avanas, *age.*, s. 147-148.

1736 Önder, *age.*, s. 304; Avanas, *age.*, s. 151.

1737 TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI..., s. 198-200; Aker, *age.*, C III, s. 261; Avanas, *age.*, s. 147-148; Turan, *age.*, C II, s. 179; Köstüklü, *age.*, s. 206-207; Akcan, *age.*, s. 202.

1738 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri...*, s. 114-116.

1739 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele IV-Savaş ve Etnik Temizlik Yumuşatılmış Sevr Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019, s. 1.

kardeşi Cemil Çeto, ağabeyinden devraldığı mirası devam ettirmiş ve eşkıyalık faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁷⁴⁰

Cemil Çeto, eşkıyalık faaliyetlerini merkezî otoritenin yokluğundan istifade ederek artırırken Mustafa Kemal Paşa, 13 Ağustos 1919 tarihinde “Garzan’da Rüesadan Cemil Çeto Bey’e” hitabıyla göndermiş olduğu mektup vasıtasıyla Cemil’i Millî Mücadele saflarına çekmeye çalışmış fakat o kısa bir müddet sonra Millî Mücadele’nin karşısında yer almıştır.¹⁷⁴¹ Cemil Çeto, Haydaran Aşireti Reisi Hüseyin Paşa’nın aracılığıyla İstanbul merkezli faaliyet gösteren Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti ile ilişki kurmuş ve çalışma yapmaya başlamıştır.¹⁷⁴²

Mondros Mütarekesi’nden sonra Doğu Anadolu’da İngilizlerin kışkırtıcılığında bazı aşiret reislerinin girişimleri ile Kürtçülük çalışmaları yapanlar olmuştu. Bir yandan şeriat diğer yandan kürtçülük propagandaları bilgisiz ve cahil halk üzerinde etkili olmasına karşın aşiretlerin büyük çoğunluğu bu tahriklere kapılmadılar. 1920 Mayıs ayında Hıdranlı Aşireti Reisi Hüseyin Paşa Garzan çevresinde Kürt Teali Derneğinin bir beyannamesini dağıttı. Bu beynamede, İtilaf Devletlerinin Kuva-yı Milliye’yi dağıtacağı ve bir Kürdistan kurulacağı belirtiliyor, silahlanarak, hazırlıklı bulunulması isteniyordu. Hüseyin Paşa’yı misafir eden Cemil Çeto, başka aşiretleri de Kürtçülük için kışkırtarak Garzan yöresinde güçlenmiştir. Cemil Çeto Kürt Teali Cemiyeti prensiplerine uygun olarak İngilizlerden yardım almış ve Doğu’da bir Kürdistan devleti kurmak için Büyük Millet Meclisinin varlığına ve Millî Mücadele güçlerine karşı yaklaşık üç yüz silahlı adamıyla 20 Mayıs 1920 tarihinde bir ayaklanma başlatmıştır.¹⁷⁴³ Bu sırada Reşkotan aşiretini de kendi yanına çekmek istemiş hatta kendisine katılmazlarsa zarar görecekları biçiminde tehdit etmiştir. Fakat Reşkotan Reisi bu tehdide aldırmayarak hükûmete sadık kalmıştır. 13. Kolordu Komutanlığı, 2. Tümen Cemil Çeto’ya karşı harekete geçilmesi emrini verdi. 2. Tümen de 1. Piyade Alayı 1. Taburunu Yarbay Akif Bey komutasında daha da güçlendirerek 20 Mayıs 1920’de Cemil Çeto’nun üzerine gönderdi.¹⁷⁴⁴ Ayaklanmanın ilk günlerinde Siirt-Garzan bölgesinde hâkimiyet kurmayı başaran Cemil Çeto’nun kuvvetleri, 7 Haziran 1920 tarihinde askerî birlikler tarafından dağıtılırken, Cemil Çeto 4 oğlu ile birlikte 7 Haziran 1920’de teslim olmuştur.¹⁷⁴⁵ Ayaklanmanın elebaşları yaka-

1740 BOA, DH.ŞFR., No: 459/76, R. 16.11.1330; Said Olgun; “Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkıyalık Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Çalışmaları Dergisi*, C 16, S 31, İstanbul 2017, s. 51.

1741 Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişçileri (1817-1867)*, Doz Yay., İstanbul 2007, s. 148.

1742 Atatürk, *Nutuk*, C III..., s. 944-945.

1743 Toker, *age.*, s. 118.

1744 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 180.

1745 Aybars, *age.*, s. 223; Turan, *age.*, C II, s. 182; Tansel, *age.*, C III, s. 142.

lanarak idam edilmişlerdir.¹⁷⁴⁶

8.4.2.11. Millî Aşireti Ayaklanması

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletlerince Anadolu'nun yer yer işgal edildiği ve buna karşılık aynı coğrafyada "Millî Mücadele Hareketi"nin başlatıldığı bir dönemde bazı Kürt grupları, Fransız ve İngilizlerin olumsuz propaganda, para yardımı ve birtakım vaatleri sebebiyle bağımsız bir Kürdistan fikrini benimsemişlerdi.¹⁷⁴⁷ İngiliz Binbaşı Noel bu konuda en aktif kişilerden biri idi.¹⁷⁴⁸

Bağımsız Kürdistan fikrini gerçekleştirmek isteyen grupların başında Millî Aşireti gelmekteydi. Bu aşiretin reisleri olan Mahmut, İsmail, Halil, Bahur ve Abdurrahman Beyler, İngilizler ve Fransızlar ile gizlice bağlantı kurmuşlardı.¹⁷⁴⁹ Fransızların Urfa'ya ikinci kez saldırdıkları sırada, fırsattan yararlanarak, ayaklanıp Siverek'e doğru yürüdüler.¹⁷⁵⁰ Siirt'ten Tunceli'ye kadar olan bölgede hâkimiyet kurmaya çalıştılar.¹⁷⁵¹ Millî Aşireti'nin düzen ve güvenliği bozucu hareketlerinin önlenmesi amacıyla TBMM tarafından 13. Kolordunun 5. Tümeni görevlendirilmiştir. Tümen, bölgedeki millî kuvvetlerle de pekiştirildi. 18 Haziran 1920'de asilerle çatışmaya girildi ve asiler güç durumlarında bırakıldı.¹⁷⁵² Bununla beraber bu bölgedeki karışıklık durulmadı. Diğer taraftan millî kuvvetlerin bastırma harekâtı sonrası Suriye'ye kaçmış olanlar, kendilerini topladıktan sonra 24 Ağustos 1920'de 3000 atlı ve develi ile 1000 kadar piyadeden oluşan bir kuvvetle geri dönerek Viranşehir yakınlarına kadar ilerlediler.¹⁷⁵³ Aman dilemek için geldiklerini söyleyerek

1746 Olgun, agm., s. 33-56; Abdulhalûk M. Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, (e-kitap), İgi Kültür Sanat Yay., 8. Baskı, İstanbul Temmuz 2010, s. IX/38-39.

1747 Duru, **age.**, s. 50.

1748 1919'da bölgedeki Millî Aşireti reisi Mahmut Bey'in çadırına gelen Noel, aşiret şeflerine para vermek istemiş ve kısa süre sonra bölgede bir Kürt devletinin kurulacağını bildirmişti. Ancak Mahmut Bey parayı ve İngiliz egemenliğini kabul etmeyeceğini bildirmişti. Mim Kemal Öke, **İngilizlerin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s. 29; Serdar Sakin, "İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'yu İşgal Arzusu ve Bölge Halkını Kışkırtma Faaliyetleri", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 27, Güz 2009, Kayseri 2009, s. 269-270. Kürt aşiret reisleri, 1919 yılında bağımsız bir Kürdistan talebiyle Paris Barış Konferansı'nda yer alan Kürt delegasyonuna karşı, Konferansa "Türklerden ayrılmak istemediklerini" beyan eden telgraflar göndereceklerdi. Bilal Şimşir, **Kürtçülük 1787-1923**, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 364-366.

1749 Atatürk, **Nutuk II...**, s. 602.

1750 M. S Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, Çev. Mehmet Demir, Öz-Ge Yay., Ankara 1993, s. 126.

1751 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 179.

1752 Atatürk, **Nutuk II...**, s. 602-603.

1753 Turan, **age.**, C II, s. 182; Yalçın Toker, **Atatürk'ün Kürt Politikası**, Toker Yay., İstan-

millî kuvvetleri aldatan isyancılar, bu kuvvetlerin dağınkılığında yararlanıp onları yenilgiye uğratarak 26 Ağustos'ta Viranşehir'i işgal ettiler.¹⁷⁵⁴ Bununla da yetinmeyerek Karakeçili aşireti üyelerini asıp, şehirdeki subayların eşyalarını da yağmaladılar. TBMM'ye karşı harekete geçtiklerini ilan ettiler. Derim ve Elazığ yöresindeki bütün aşiretlerin başı olduklarını iddiaya başladılar fakat bu yöredeki aşiretler bu iddiaları yalanladılar. Ayaklanan Millî aşireti üzerine gönderilen 5. Tümen Birlikleri, hükûmete bağlı aşiretlerin de yardımıyla asileri ikinci kez yenilgiye uğrattı ve "Millî aşireti" tekrar çöle kaçtı.¹⁷⁵⁵ Ne var ki isyancıların bu bölgedeki üstünlükleri uzun sürmedi. Viranşehir'in asilerce işgalinden 15 gün sonra 13. Kolorduya bağlı 5. Tümenin Siverek, Urfa, Resülayn ve Diyarbakır'da bulunan kuvvetleriyle, BMM Hükûmetine sadık aşiretlerin ortak hareketleri sonunda isyancılar yenildiler ve 7/8 Eylül 1920 gecesi Suriye taraflarına kaçtılar.¹⁷⁵⁶

8.4.2.12. Koçkiri Ayaklanması

Karadeniz Bölgesi'nde Pontus-Rum çeteleriyle uğraşıldığı bir dönemde Koçkiri aşireti ayaklandı. Bu aşiret Hafik, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık ve Kuruçay çevresinde 40 bin nüfusu ile 135 köye dağılmış durumdaydı.¹⁷⁵⁷ Koçkiri aşiretinin ayaklanması Millî Mücadele için önemli bir tehlike olmuştur.¹⁷⁵⁸ Olaylar değerlendirildiğinde Koçkiri isyanının Ekim 1920 ve Haziran 1921 tarihleri arasında meydana geldiği söylenebilir.¹⁷⁵⁹ Bu ayaklanmada rolü büyük olan Alişir, 1920 yılı Ekim ayında etrafına 150 kadar cahil kimseyi toplayıp Kemah'ın köylerine saldırıya geçmiş ve yağmacılığa başlamıştı.¹⁷⁶⁰ Kendi içinde dışa kapalı yaşayan ve hükûmete bağlı olan aşiret reisi ölü Mustafa Paşa'nın oğlu Haydar Bey'in

bul 2010, s. 88.

1754 Atatürk, *Nutuk II...*, s. 604; Suat Akgül, *Yakın Tarihimize Dersim İsyancıları ve Gerçekler*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1992, s. 105.

1755 Aybars, *age.*, s. 224.

1756 *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI, s. 179; Toker, *Atatürk'ün Kürt Politikası...*, s. 89.

1757 Tansel, *age.*, C IV, s. 87; *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI..., s. 259; Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşında Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 414.

1758 Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele...*, s. 268; Hüseyin Yıldırım, "Koçkiri Ayaklanması", *Beşinci Askeri Tarih Semineri I*, (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Genkur. Basımevi, İstanbul 1997, s. 383-384.

1759 Bayram Ayna, "Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C 5, S 18, 2018, s. 222.

1760 *TBMM, Zabıt Ceridesi*, C V, s. 348, *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI..., s. 261.

ayaklanma girişimleriyle huzursuzluk başladı.¹⁷⁶¹ Haydar Bey'in el altından yürüttüğü hükümet aleyhtarı çalışmalar, Ankara hükümetinin kurulmasının ertesinde de devam etti. İsyan için çalışmalar iki merkezden yürütüldü. Bu merkezler Sivas'ta Ümraniye ve çevresi; Dersim'de Ovacık ve çevresi olarak belirlendi.¹⁷⁶²

Haydar Bey, Mondros sırasında "Kürt Teali ve Teavün Derneği"ne (Kürt Yükseltme ve Yardımlaşma Derneği) girmiş ve bu derneğin şubesini kendi yöresinde açmıştı.¹⁷⁶³ Paris Barış Konferansı'na, bağımsız Ermenistan ve Kürdistan tezleriyle başvuran Ermeni Boğos Paşa ile Kürt Şerif Paşa anlaşılar.¹⁷⁶⁴ Haydar Bey, Seyit Abdülkadir Bey'le haberleşiyordu. Haydar Bey Divriği Kaymakamlığına atandıysa da, oraya gitmedi. Ailesiyle Tunceli'ye (Dersim) yerleşti. Bölgedeki eşkıya Alişir'i yakalamakla görevlendirildiyse de, olayı anlaşma ile çözdü. Ankara ise bir yandan düşman, bir yandan da iç ayaklanmalarla uğraşıyordu. Bu sebeple buraya yollayabileceği kuvveti olmadığı için bu sonucu olumlu karşıladı. Asker kaçaklarını ve eşkıyayı yakalamak için 14 Şubat 1921'de İmranlı'ya gelen 6. Süvari Alayına karşı yoğun bir propaganda başladı.¹⁷⁶⁵ Asker kaçaklarını yakalamaya başlayan bir bölüğe asiler saldırdılar, bölük Zara'ya çekildi. Bundan cesaret alan asi lideri Zalim Çavuş, İmranlı'da bulunan Alay Komutanlığına, kasabayı terk etmelerini bildirdi.¹⁷⁶⁶ Kasabada Bucak Müdürü olan Haydar Bey ise bütün hareketin planlayıcısı olduğu için, olayların gelişmesini seyrediyordu. Alay, tehdide boyun eğmeyince asiler kasabaya saldırdılar. Alay ağır kayıp verdi, cephanesi de tükenince asilere teslim oldu ve asiler İmranlı'ya girdiler. Ankara hükümeti, 4 Mart 1921'de Albay Halis komutasında bir birlikle Topal Osman'ın kuvvetlerini Ümraniye üzerine göndermiş, 6 Mart'a kadar devam eden çarpışmaların sonucunda Albay Halis'in kuvvetleri esir düşmüş, ardından da Albay Halis kurşuna dizilmiştir.¹⁷⁶⁷ Yörede 10 Mart 1921'de sıkıyönetim ilan edilmiştir.¹⁷⁶⁸

1761 Celile Celil, **Kürt Ayaklanması**, Avesta Yay., İstanbul 2000, s. 60; Yaşar Kalafat, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketleri**, Ankara 1990, s. 68.

1762 Nazmi Sevgen, "Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hadiseleri ve Koçgirili Alişir", **Tarih Dünyası**, Yıl: 1, S 9, (15 Ağustos 1950), İstanbul 1950, s. 378; Turan, **age.**, C II, s. 184.

1763 Suat Akgül, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", OTAM, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, C 4, Sayı: 4, Ankara 1993, s. 14.

1764 **ATASE**, K 2462, D 16.66, F 32.3, **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 260; Öke, **age.**, s. 18.

1765 **ATASE**, K 188, D 29.98, F 33.1; **ATASE**, K 182, D 14.83, F 340.1; **ATASE**, K 35, D 169.137, F 42.1.

1766 **TBMM, Zabıt Ceridesi**, C XIV, s. 303-304.

1767 Tahir Erdoğan, **Erzincan Tarihi**, C II, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yay., Erzincan 1987, s. 100; Baki Öz, **Belgelerle Koçgiri Olayı**, Can Yay., İstanbul 2015, s. 142.

1768 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 264; Aybars, **age.**, s. 225; Ümrani-

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa “Sefer yetkisi ile” ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi.¹⁷⁶⁹ Bir bildiri yayımlanarak halkın can, mal, ırz ve namus güvenliğinin hükûmetin teminatı altında olduğu belirtildi. Asilere 48 saatlik teslim olma süresi tanındı. Teslim olmayıp askerî birliklere karşı koyanların, mallarına el konacağı, evlerinin yakılıp yıkılacağı ilan edildi. Nurettin Paşa halka zarar gelmemesi için gereken bütün önlemleri aldı.¹⁷⁷⁰ Ayaklanmacıların lideri Alişan, hükûmete yardım eden köylüleri öldürterek korku yaratmaya girişti. Ayaklanma 8 Nisan’a kadar daha da yaygınlaştı.¹⁷⁷¹ Koçkiri ayaklanmasının başlangıcında 6. Süvari Alayının asker kaçaklarını yakalamaya çalıştığı bir sırada baskına uğradı. Koçkiri bölgesindeki aşiret ağalarından Mehmet Naki, Alişir, İbrahim, Mustafa, Mahmut Mansur ve Seyithan imzalı bir telgraf 8 Nisan 1921’de TBMM’ye yollandı. Bu telgrafa göre Koçkiri, Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah yerleşimleri vilayete dönüştürülüp, başlarına da valiler getirilecekti.¹⁷⁷²

Koçkiri Aşireti bölgeye, istedikleri bir kişinin vali olarak atanmaması durumunda ayaklanmanın Dersim’den başka, Erzincan, Van, Diyarbakır ve Erzurum’a kadar yayılacağı tehdidinde bulundu. Bu durum karşısında Merkez Ordusu 11 Nisan 1921’de tenkil harekâtına başladı.¹⁷⁷³ Halkın da katıldığı bu harekât ile asi köyleri ele geçirildi.¹⁷⁷⁴ 13 Nisan’da Çakşur’da asiler ağır kayıp verdiler. Giresun Alayı da tenkil harekâtına katılınca asiler her yerde ağır yenilgiye uğradılar. 22 Nisan’da asiler hemen her yerde temizlenmişlerdi.¹⁷⁷⁵ 23/27 Nisan arasında asilerin neredeyse tamamı askerî birliklere teslim olmaya başladılar.

Asilere karşı en büyük çatışma 28 Nisan’da Çırageldi’de yapıldı.¹⁷⁷⁶ 28. Süvari Alayı ve Giresun Alayı birlikte saldırıya geçtiler. 1 Mayıs’a kadar süren çarpışmalarda asiler ve hükûmet kuvvetleri ağır kayıplar verdiler.¹⁷⁷⁷ Fakat sonunda asiler ağır bir yenilgiye uğradılar ve Haydar Bey ile ileri gelen

ye çatışmaları için bk. Dilek Kızıldağ Soileau, **Koçkiri İsyanı: Sosyo-Tarihsel Bir Analiz**, İletişim Yay., İstanbul 2017, s. 188-263.

1769 **TBMM, Zabıt Ceridesi**, C XIV, s. 317; Necati Fahri Taş, **Nurettin Paşa**, ATAM Yay., Ankara 2014, s. 80-81; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 264, Soileau, **age.**, s. 208.

1770 Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 2009, s. 201-202.

1771 Turan, **age.**, C II, s. 184; Aybars, **age.**, s. 225-226, **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 267-269.

1772 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 267-269. Akgül, **agm.**, s. 19.

1773 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C XIV, s. 304; Taş, **Nurettin Paşa...**, s. 86.

1774 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 272-273.

1775 **ATASE**, K 2461, D 10, F 31; Aybars, **age.**, s. 226 .

1776 Taş, **Nurettin Paşa...**, s. 88; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 278.

1777 **ATASE**, K 1122, D 14, F 12; **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 279.

56 kişi aman diledi. Dersim asilerinden 400 kişilik bir kuvvet 21 Mayıs'ta yeniden saldırıya, yağma ve öldürme olaylarına başladı. 17 Haziran'a kadar süren çatışmalarda asiler yenildiler. Haydar Bey'in kardeşi Alişan ve 32 asi sefi teslim oldular ve yargılanmak üzere Sivas'a gönderildiler.¹⁷⁷⁸

Bu ayaklanma II. İnönü Savaşı'nın başladığı bir tarihte patlak vermişti. Yunan saldırısı ile Koçkiri Aşireti'nin aynı tarihlere rastlaması, bunun planlanmasında işgal güçlerinin nasıl programlı çalıştığını göstermektedir. Kürt bağımsızlığını kışkırtanların amacı, Yunan saldırısı sırasında, Yunan ordusuna üstünlük sağlamak amacıyla Dersim yöresinde ayaklanma çıkarıp, Türk ordusunu sıkıştırmak idi. Gerçekten çok tehlikeli bir sırada ordunun önemli bir kısmı bu ayaklanmayı bastırmak üzere gönderilmiştir.¹⁷⁷⁹ Koçkiri ayaklanmasının temelleri 1918 Mütarekesinin hemen sonrasında atılmış ve bölgede sürdürülen eylemler sonucunda gelişmiş, 1921'de zirve noktasına ulaşmış ve Merkez Ordusunun uyguladığı askerî harekât sonucunda, Haziran 1921'de bastırılmış ise de, Batı Dersim yöresinde yaşayan ve aynı dinin mensupları olan asi bir halk kitlesinden kaynaklandığı için, ayaklanmanın temellerine kadar tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamıştır.¹⁷⁸⁰ Koçkiri ayaklanmasında suçlu bulunanlar da İstiklal Mahkemesine sevk edilip cezalandırıldılar.¹⁷⁸¹ TBMM'de isyana katılmış olanlara af çıkarılmıştır. Bu aftan sadece Alişir ve Baytar Nuri yararlanamazlar. Affın çıkmasında Dersim bölgesindeki gerginlik ve kargaşanın devam etmekte olmasının yanında, batıda da Yunan tehlikesinin gittikçe büyük boyutlara ulaşmakta olduğunun da etkisi vardır.¹⁷⁸²

8.4.3. Kuva-yı Milliye'nin Tasfiyesi ve Düzenli Ordunun Kurulması

Kuva-yı Milliye yerel güçlerin kendi bölgelerinde, kendi imkânlarıyla kurup yaşatmaya çalıştıkları birlikler olup başlangıçta Temsil Heyetine, daha sonra TBMM'nin açılması ve hükûmetin kurulması ile Milli Müdafaa Vekâletine bağlanmıştır. Fakat Kuva-yı Milliye birlikleri tüm uğraşlara karşın bir disiplin ve düzene sokulamıyordu.¹⁷⁸³ Kuva-yı Milliye adı verilen ve başlangıçta gerilla savaşı için gerekli olan bu kuvvetler düşmanı oyalayabiliyordu.

1778 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, C XIV, s. 304; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, C XV, s. 223; Turan, *age.*, s. 185; Mustafa Sönmez, *Doğu Anadolu'nun Hikayesi: Kürtler, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Arkadaş Yay., 2. Baskı, Ankara 1992; TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, C VI..., s. 281; Akgül, *agm.*, s.21.

1779 Taş, *Nurettin Paşa...*, s. 88-89; Aybars, *age.*, s. 226.

1780 N. Yücel Mutlu, *Milli Mücadele Yıllarında Sivas'ta Yenihan ve Koçkiri Ayaklanmaları*, Buruciye Yay., Ankara 2013, s. 51.

1781 Aybars, *İstiklal Mahkemeleri...*, s. 126.

1782 Akgül, *agm.*, s. 21.

1783 *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2011, s. 127.

Fakat bunlarla kesin sonuç alınamıyordu. Kuva-yı Milliye'nin tasfiyesi ve düzenli orduya bağlanması işine 1920 yılının başlarından itibaren sorun çıkarmayacak müfrezeler ile başlanılmıştır. 57. Tümen Komutanı Nazmi Bey Demiralay'ın tasfiyesini 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'den sorarken adının unutturulması değiştirilmesini istemiştir. 57. Tümen içerisinde Mürettep Alay adıyla lağvedilmiştir. Demiralay Komutanı Hafız İbrahim Bey ise fahri komutan olarak tanınmıştır. Demiralay'ın lağvından önce yedi subay ve üç yüz bir erden oluşan kadrosu alaydaki diğer bölüklere dağıtılmıştır.¹⁷⁸⁴ Diğer küçük Kuva-yı Milliye gruplarının dağıtılmasında acele edilmemiştir. Bunlar buldukları bölgenin adıyla gelen müfrezelerdir. Buldukları yörelerin askerlik şubelerine bağlanmışlardır.¹⁷⁸⁵

16 Mayıs 1920'de çıkan bir kararla Kuva-yı Milliye'nin, bütün yiyecek ve cephane ihtiyaçları Millî Savunma Bakanlığınca karşılanmak üzere, düzenli orduya bağlanması kararı alınmıştır.¹⁷⁸⁶ 22 Haziran 1920 tarihli Yunan saldırısından sonra da Kuva-yı Milliye'nin büyük bir kısmı (Çolak İbrahim Müfrezesi, 3. Süvari Tümenine; Sarı Efe Müfrezesi 33. Süvari Alayına Gökbayrak Müfrezesi 61. Piyade Alayına) düzenli birlikler haline getirilmiştir. 22 Haziran'da başlayan Yunan taarruzu düzenli ordu ihtiyacını bir kez daha ortaya çıkarmış, Kuva-yı Milliye'nin düzenli orduya dönüştürülmesi adımları bu tarihten sonra hızlanmıştır.¹⁷⁸⁷

Kuva-yı Milliye'nin Millî Müdafaa Vekâletine bağlanmasından sonra cephelerdeki komuta merkezlerinde düzenlemeler yapılmıştır. 26 Haziran 1920 tarihli TBMM imzalı yazıda, yeni oluşturulan Batı Cephesi Kumandanlığına ordu kumandanı yetki ve göreviyle Ali Fuat Paşa'nın atandığı bildirilmiş, 12. ve 20. Kolordularla İzmir Kuzey Kolordusu adını alan İzmir Kuzey Cephesinin de adı geçen kumandanlığa bağlandığı eklenmiştir.¹⁷⁸⁸ Ardından Adana Cephesi Kumandanlığına da Selahattin Adil Bey tayin edilmiştir. Bu cephe, Mersin'den başlamak üzere Fırat Nehri'ne kadar uzanıyordu. Silifke, Kayseri, Niğde livalarıyla Konya vilayetinin Ereğli kazası, Maraş ve Ayıntab livaları ikmal, ahzıasker bölgeleri olarak Adana Cephesi Kumandanlığına bağlanıyordu. Adana cephesindeki Şar, Haçin ve Sis bölgelerini kapsayan Kilikya Kuva-yı Milliyesi ile İslâhiye, Ayıntab, Maraş bölgelerini içeren Antep Kuva-yı Milliyesi doğrudan doğruya adı geçen cephe kumandanlığına verilmişti. 11 Temmuz 1920'de oluşturulan Adana Cephesi Kumandanlığı,

1784 Köstüklü, *age.*, s. 276.

1785 *Arşiv Belgelerinde Kuva-yı Milliye*, s. 194.

1786 Sarıhan, *age.*, C III, s. 43; Türkmen, *age.*, s. 273.

1787 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye...*, s. 442.

1788 Ahmet Emin Yaman, "Kuva-yı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş ve Ordu Millet Dayanışması", *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu*, XII, *Askeri Tarih Kongresi Bildirileri*, ATASE Yay., Ankara 2009, s. 440; İzzet Öztoprak, "Düzenli Ordunun Kuruluşu", *İkinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, Gnkur. ATASE Bşk. Yay., Ankara 1985, s. 264.

Heyet-i Vekile kararı ile 9 Aralık 1920 tarihinde 2. Kolordu Kumandanlığına çevrilmiştir.¹⁷⁸⁹ Düzenli orduya katılmak istemeyen özellikle Batı Anadolu bölgesinde Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe ayaklanarak TBMM'yi uzun süre uğraştırmışlardır.

8.4.3.1. Demirci Mehmet Efe Ayaklanması (1-30 Aralık 1920)

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılmasıyla Ankara'da oluşan hükûmet merkezî otoriteyi kurmak yolunda düzenli ordunun kurulması kararı ile önemli adımlardan birini atmıştır. Başarısız Gediz Taarruzu sonrası ise Batı bölgesi, Batı cephesi ve Güney cephesi şeklinde ikiye ayrıldı.¹⁷⁹⁰ 10 Kasım 1920 tarihinde Albay İsmet Bey Batı Cephesine, 11 Kasım'da ise Albay Refet Bey, Güney Cephesi Komutanlığına atandılar. Düzenli ordu kurulması yönünde atılan bu adımın ardından Kuva-yı Milliye'nin de tasfiyesine başlandı.

Refet Bey verilen direktifler doğrultusunda, Demirci Mehmet Efe, Sarı Efe ve Yörük Ali Efe gibi millî müfrezeleri ordu kuruluşu içine alma ve süvari birlikleri kurma teşebbüslerine süratle başlamıştı.¹⁷⁹¹ Demirci Mehmet Efe, Kasım sonlarında Delibaş ayaklanmasını bastırdıktan sonra, karargâhını Keçiborlu'nun İğdecik nahiyesine kurarak burada yaşamaya başladı.¹⁷⁹² Refet Bey, Demirci Efe'yi merkezi Konya'da bulunan Atlı Takip Kuvvetleri Komutanlığına atayarak Güney Cephesi Komutanlığı emrine girmesini istemişti.¹⁷⁹³ Emri alan Efe, başlangıçta Albay Mehmet Şefik Bey'in de telkinleri ile emri uygun bulmuş, fakat bir gün sonra Burdur'da ortadan kaldırılan Heyet-i Milliye üyelerinden bazılarının olumsuz sözlerinin etkisinde kalarak emri kabul etmemiştir.¹⁷⁹⁴ Durumundan endişe duymaya başlayan Demirci Mehmet Efe, 22 Kasım'da hem Mustafa Kemal Paşa'ya hem de Refet Bey'e 12. Kolordu Komutanlığına ve Millî Müdafaa Vekaletine de Alayın tekrar kurulması yönünde af ve özür içerikli birer telgraf göndermiştir.¹⁷⁹⁵ Mustafa Kemal bu şifreyi alır almaz, ona tatmin edici bir cevap yazmıştır.¹⁷⁹⁶

1789 Öztoprak, *agb.*, s. 264-265.

1790 Cebesoy, *age.*, s. 537-538.

1791 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 204-205.

1792 Aydın, *age.*, s. 361; Selek, **Millî Mücadele II...**, s. 892, Aker, *age.*, C III, s. 263; Asaf Gökbel, **Millî Mücadele'de Aydın**, Aydın 1964, s. 420; Akcan, *age.*, s. 209.

1793 Aydın, *age.*, s. 361; Esengin, **Millî Mücadele'de Ayaklanmalar...**, s. 261.

1794 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A III-7, D 18, F 29, Aker, *age.*, C III, s. 265-266, Akcan, *age.*, s. 210, **Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Millî Mücadele ile İlgili Belgeler**, Haz. Bayram Kodaman-Hasan Babacan, Yeni Matbaa, Isparta 1998, s. 110.

1795 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A III-5, D 16, F 26.11, **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A III-5, D 16, F 26, Vesika No: 1294, Aydın, *age.*, s. 361; Akcan, *age.*, s. 210.

1796 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A III-5, D 16, F 26-8, Vesika No: 1293; Köstüklü, *age.*, s. 225; Mustafa Kemal bu telgrafıyla Demirci'nin gönlünü almaya ve doğrudan karşısına almaya özen göstermiştir. Atatürk, **Nutuk**, s. 344; Aker, *age.*, C III, s. 267; Selek, *age.*, C II, s.

Hem Ankara'yı hem de Refet Bey'i kaygılandıran, Demirci Mehmet Efe'nin, Ankara'ya karşı silahlı bir mukavemete girişmesi değil, daha ziyade onun çevresindeki bazı insanların telkinleriyle Çerkez Ethem kuvvetleriyle birleşmesi ihtimali idi.¹⁷⁹⁷ Bu arada Çerkez Ethem ile Demirci Mehmet Efe arasındaki şifreli telgraf trafiği ve mektuplaşmalar fark edilmiş, takip sonucu Vacit adındaki kişi Ethem'in Demirciye gönderdiği mektubu ile yakalanmıştı.¹⁷⁹⁸ Demirci Efe'nin her ne kadar Kuva-yı Milliyenin kaldırılması karşısında zaman zaman endişelerini dile getirdiği görülmüşse de Ankara hükûmetine karşı isyankâr bir tavır takındığı söylenemez. Ancak Ethem Bey, Demirci Mehmet Efe'yi hükûmete karşı kışkırtmak ve kendi yanına çekebilme için girişimlerini artırmış ve 9 Aralık'ta ona düzenli orduya karşı birlikte hareket etmek için bir mektup göndermiştir.¹⁷⁹⁹ Demirci Efe, bu mektuba *Ben vatansız değilim. Böyle bir şey yapamam* şeklinde cevap vermiştir.¹⁸⁰⁰ Ethem Bey'den gelen mektubu da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderme kararı almıştır.¹⁸⁰¹ Olayları yakından takip eden Refet Bey, Çerkez Ethem'le Demirci Efe'nin birleşme ihtimalini göz önünde bulundurarak hemen harekete geçmek zorunluluğunu 10 Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.¹⁸⁰² Mustafa Kemal Paşa, Güney Cephesi Komutanı'na aynı gün verdiği emirle; Demirci Mehmet Efe'nin adamlarıyla birlikte bertaraf edilmesi hakkında görüşlerine katılarak onaylamıştır.¹⁸⁰³

15 Aralık 1920 günü sabaha karşı III. Süvari Tümen Komutanı emrindeki Refet Bey'e bağlı birlikler İğdecik köyünü basmıştır.¹⁸⁰⁴ Tenkil kuvvetleri köye geldiğinde Demirci Efe, karısı ve 5-10 atlı ile birlikte kaçmıştır. Kuvvetleri diğer köylere dağılan Efe, kendisi de karşı koymadan Acıpayam'a

894, **TİH, Batı Cephesi**, C III, K 3, Ankara 1999, s. 60-61; Turan Akkoyun, Aydın Kuva-yı Milliyesi'nin Tasfiye Edilmesi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S IX, İzmir 1994, s. 210; Akcan, **age.**, s. 213.

1797 Esengin, **Milli Mücadele' de Ayaklanmalar...**, s. 263-264.

1798 Gökbel, **age.**, s. 338; Demirayak, **age.**, s. 472.

1799 Mektubun tamamı için bk. Yunus Nadi, **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 41-42; Mektup olayının ayrıntıları için bk. Naci Sadullah Daniş, "Oğlu Demirci Mehmet Efe'yi Anlatıyor", **Demokrat İzmir gazetesi**, 26 Ocak-30 Ocak 1971; Aynı Mektup Asaf Gökbel'in kitabında da vardır. Bk. Gökbel, **age.**, s. 423.

1800 Meclisteki bu konuşmayı Şükrü [Saraçoğlu] Bey Demirci Efe'ye ilettiği. Bk. Daniş, **ag.tefrika**, 30 Ocak 1971.

1801 Daniş, **ag.tefrika**, 30 Ocak 1971. Efe'nin kâtibi Süleyman Turgut Bey [Akkaş] bu mektuba cevap dahi vermeden durumu gizlice Ankara'ya bildirmiştir. Köstüklü, **age.**, s. 225-226.

1802 **TİH, Batı Cephesi**, C II, K 3, Ankara 1999, s. 61; Aydınel, **age.**, s. 457; Turan, **age.**, C II, s. 232-233; Kobal, **agm.**, s. 84, **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 206-208.

1803 **TİH, Batı Cephesi**, C II, Kısım 3..., s. 63, **TİTE**, 1-4282.

1804 Atatürk, **Nutuk II...**, s. 714; Köstüklü, **age.**, s. 227, Güralp, **age.**, s. 102; Selek, **age.**, C II, s. 897-898,

doğru çekildi.¹⁸⁰⁵ Bu harekât 18 Aralık 1920'ye kadar sürdü ve İçlerinde Demirci Mehmet Efe'nin meşhur zeybeklerinden Zurnacı Ali Efe ve Mahmut Efenin de olduğu 700'e yakın kişi düzenli orduya dâhil edildi.¹⁸⁰⁶ Demirci Mehmet Efe bir süre daha dağlarda gezdi ve takip edildi. Sonunda Jandarma Yüzbaşısı Nuri Bey, Demirci Mehmet Efe ile temas sağladı. Efe, Nuri Bey'i seviyor ve güveniyordu. Nuri Bey, Efe'yi hükûmete güvenmesi konusunda ikna etti. Demirci Mehmet Efe'nin komutasındaki 50 kişilik bir koruma kuvvetiyle beraber, doğduğu köy olan Pirlibey'in hemen batısındaki Dualar köyünde yerleşmesine izin verildi.¹⁸⁰⁷ Refet Bey, Demirci Mehmet Efe'nin geride kalan ailesine ve mallarına sahip çıkmış daha sonra emanetleri sahibine iade etmiştir. Demirci Mehmet Efe'nin Kuva-yı Milliye içerisindeki faaliyeti İğdecik baskınıyla son bulmuş oldu.¹⁸⁰⁸ Efe'nin emrindeki kuvvetlerin neredeyse hepsi düzenli orduya alınmıştır.¹⁸⁰⁹ Teslim olan Demirci Mehmet Efe, Millî Mücadele'deki hizmetleri göz önünde bulundurularak hükûmet tarafından affedilmiş, kendisine ödenek tahsis edilerek köyünde oturmasına izin verilmiştir.¹⁸¹⁰ Demirci Mehmet Efe, 5 Eylül 1922 tarihinde Nazilli'yi düşman işgalinden kurtaran millî kuvvetler içerisinde yer almıştır.¹⁸¹¹ TBMM, 24 Ocak 1924 tarihinde kabul edilen 400 numaralı Kanun'a istinaden Demirci Mehmet Efe'nin de içinde bulunduğu 198 kişiyi istiklal madalyasıyla taltif etmiştir.¹⁸¹² Bazı kaynaklara göre Demirci Mehmet Efe'ye devlet ölümüne kadar maaş vermiştir.¹⁸¹³

Aydın bölgesinde en büyük Kuva-yı Milliye gruplarından biri olan Yörük Ali Efe Müfrezesi Çerkez Ethem'in tahriklerinden uzak durmuş, Demirci Mehmet Efe'nin telkinlerine kapılmamış bölgedeki diğer Kuva-yı Milliye grupları gibi düzenli orduya katılım göstererek, Ankara hükûmetiyle birlikte

1805 Güralp, *age.*, s. 104-105, Demiralay, *age.*, s. 211; Köstüklü, *age.*, s. 277, Veysi Akın, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi ve Millî Mücadele'de Sarayköy*, ATAM Yay., Ankara 2009, s. 56.

1806 Demiralay, *age.*, s. 111; Aydınel, *age.*, s. 365; Akcan, *age.*, s. 218.

1807 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 204-212.

1808 Aker, *age.*, C II, s. 268, Apak, *age.*, s. 218.

1809 Akcan, *age.*, s. 218.

1810 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 210-212; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C 1, 9. Baskı, Kastaş Yay., İstanbul 2000, s. 393. Demirci Mehmet Efe her ne kadar hükûmetçe takip edilmiş olsa da bir hain olarak algılanmamıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 30 Aralık tarihinde meclis gizli oturumunda yaptığı konuşmada Demirci Mehmet Efe'nin cehaletinden dolayı hatalarının olduğunu lakin genel itibarıyla itaatkâr davrandığını, orduya ve hükûmete karşı silahlı bir hamleye girişmediğini, böylelikle teslim olduğunu belirtmiştir. **TBMM GCZC**, C 1, s. 293.

1811 Akcan, *age.*, s. 223.

1812 **TBMMZC**, İ 43, 21 Nisan 1924, s. 954.

1813 Köstüklü, *age.*, s. 229; Demiryak, *age.*, s. 488.

çalışmayı sürdürmüştür.¹⁸¹⁴ Yörük Ali Efe emrindeki kuvvetleri düzenli ordu emrine verdikten sonrada cephedeki gelişmeleri yakından izlemiş, Yunan ordusunu baskınlarla taciz etmeyi sürdürmüş, cephenin eksiklerinin karşılanması yönündeki faaliyetlerini devam ettirmiştir.¹⁸¹⁵

8.4.3.2. Çerkez Ethem Ayaklanması

Çerkez Ethem birlikleri düzenli ordu kuruluncaya kadar önemli bir askerî boşluğu doldurmuş, Ankara'da kurulan hükümetin bir anlamda askerî kanadını oluşturmuştur. 1919-1921 yılları arası göstermiş olduğu yararlılıklar, Millî Mücadele'nin kazanılmasında önemli rol oynamıştır.¹⁸¹⁶ İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinden sonra, Ege Bölgesi'nde düşmana karşı mukavemet edebilecek güçler oluşturulurken daha önce maiyetinde çalıştığı Rauf Bey kendisini Salihli ve çevresinde bir milis gücü teşkil etmekle görevlendirdi.¹⁸¹⁷ Böylece resmen Millî Mücadele'ye katılıp yaklaşık altı ay içinde, aynı bölgede bulunan Poyraz Ağa ve Alaşehirli Mustafa Bey çeteleriyle birleşerek Ege Bölgesi'ndeki teşkilatlanmasını tamamladı.¹⁸¹⁸ Yunanlara karşı "millet hattı" denilen bir cephe oluşturdu. Bu cephenin oluşması sayesinde daha sonra Ali Fuat Paşa Hey'et-i Temsiliyeyi Ankara'ya çağırma imkânı bulabilecekti. Ayrıca teşkil ettiği "Kuva-yı Seyyare" adı verilen milis kuvvetleriyle Millî Mücadele'yi tehdit eden iç isyanları bastırmada başarı gösterdi.¹⁸¹⁹ Ege cephesinde Yunanlarla çatışmaların başladığı bir sırada Yozgat'ta Çapanoğullarının Ankara hükümetine karşı ayaklanmaları ve isyancılar üzerine gönderilen nizamiye birliklerinin başarı elde edememesi üzerine Ankara'ya çağrıldı.

1814 Şükrü Oğuz Alpkaya, **Yörük Ali Efe**, Drl. Atilla Oral, Demkar Yay., İstanbul 2009, s. 439-442; Fatih Özkurt, **Yörük Ali Efe; Milli Mücadele'nin Gizli Kahramanı**, Yenipazar Belediyesi Kültür Yay., Nazilli 2011, s. 126-132; Ali Ulvi Özdemir, **Anılarda Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi**, Tarihiçi Kitabevi, İstanbul 2017, s. 291; Aker, **age.**, C II, s. 269-270; Aydın, **age.**, s. 463-467.

1815 Bk. Sabri Sürgevil, "Kendi Belgelerinde Yörük Ali Efe", **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Ed. Oktay Gökdemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi APİKAM Yayını, İzmir 2009, s. 322-344.

1816 Nuran Kılavuz, "Kahramanlıktan Vatan Hainliğine, Çerkez Ethem, Kuva-yı Seyyare'nin Teşkili ve Tasfiyesi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 21, Sayı: 1, Elazığ 2011, s. 286. **TBMM GCZC**, C 1, s. 293. Ahmet Mehmetefendioğlu, "Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması", **Tarih ve Toplum**, C 15, S 88, Nisan 1991, s. 32; Halıcı, **age.**, s. 36.

1817 Ünal, **age.**, s. 24-27; Aydın, **age.**, s. 94-95.

1818 Celal Bayar, **Ben de Yazdım-Millî Mücadeleye Giriş**, C 7, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 2510; Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir 1955, s. 175-177; Halıcı, **age.**, s. 82.

1819 **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 74-86; Özalp, **age.**, s. 113-116; Nadi, **age.**, s. 66-71; İbrahim Çolak, **Millî Mücadele Esnasında Kuvâyı Seyyare...**, s. 47-62; Turan, **age.**, C II, s. 175-176; Aybars, **age.**, s. 267.

Yunanlara karşı hazırlıklar içinde olan Ethem Yozgat'a gitmek istemiyordu; ancak ısrarla davet edilince kuvvetleriyle Ankara'ya gitti ve istasyonda bizzat Mustafa Kemal tarafından karşılandı. 20 Haziran'da Yozgat'a doğru harekete geçti, bir hafta gibi kısa bir zamanda isyanı bastırdı. Bu olay Kuva-yı Seyyare'nin, dolayısıyla Çerkez Ethem'in prestijini zirveye çıkardı.¹⁸²⁰ Gerek bu başarısı gerekse daha önce kendisine gösterilen büyük ilgiden cesaret alarak Ankara hükûmeti üzerinde nüfuz kurmaya çalıştı. Ayaklanmaları bastırırken Ethem'in şiddetinden halk ürkmüş, TBMM tedirgin olmuştur.¹⁸²¹ Ethem kuvvetleri ayaklanmaları bastırırken ya da dönerken geçtikleri köylerden, ilçe ve illerden para toplayarak ilerlemiştir.¹⁸²² Mustafa Kemal'in bu kontrolsüz disiplinsiz davranışlara tavrı, Ethem gelmeden önce cepheye gitme bahanesiyle 17 Temmuz 1920'de Eskişehir'e hareket etmek ve o Eskişehir'e geldiğinde ise bu kez Afyon'a geçmek olmuştur.¹⁸²³

Ankara, emri altındaki birliklerin geçmişten getirdiği bu eşkıyalıklarını hoş görmemiş, her fırsatta gerekli uyarıları yalnızca Ethem'e değil, benzer olaylara adı karışan tüm birliklere ve komutanlarına yapmıştır.¹⁸²⁴ Ethem'in uyguladığı şiddet yöntemleri, birliklerine mensup olanların yağma ve çapulmaları TBMM'yi, hükûmetini ve güttüğü amacı her fırsatta halkın gözünden düşürmeyi kendine amaç edinen iş birlikçi İstanbul basınına da koz vermiş, Kuva-yı Milliye'yi karalamak için gerekçe olmuştur.¹⁸²⁵ Bu çekişme, Ethem'in tasfiyesine giden süreci de başlatmıştır.¹⁸²⁶

Yunan ordusunun Anadolu içlerine doğru hızla ilerlemesinde ayaklan-

1820 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 140-157; Nadi, **age.**, s. 73-80; Çolak, **Hâtıratım...**, s. 65-72; Balcıoğlu, **age.**, s. 17-174; Esengin, **Millî Mücadelede Hıyanet Yarışı...**, s. 137-146.

1821 Güven, **age.**, s. 70; Tansel, **age.**, C IV, s. 2-3; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam (1919-1922)**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, s. 353. Ardından, Mustafa Kemal Paşa'ya hatta Hacim Muhittin Çarıklı'ya kadar uzanan idam tehditleri gelecektir. **Hacim Muhittin Çarıklı'nın...**, s. 112, Yozgat Ayaklanmasını bastırdıktan sonra Ethem, Ankara'ya dönüşünde *Meclis başkanını Meclis'in önünde asacağı*m diyebilecek kadar kendisini kontrol edemez hale gelmiştir. Halıcı, **age.**, s. 145.

1822 **TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 107, Abadan, **age.**, s. 107.

1823 Zeki Sarıhan, **Çerkez Ethem'in İhaneti**, Kaynak Yay., İstanbul 1998, s. 53.

1824 Çolak, **Hâtıratım...**, s. 71-72.

1825 Halıcı, **age.**, s. 160.

1826 Koç, **agm.**, s. 236. Çerkez Ethem'e karşı duyulan güvensizliğin gerisinde Çerkezlik-Çerkez Devleti konusundaki niyetlerinin ve Millî Mücadele'yi kendi amaçları için bir fırsat görme anlayışının olduğu iddiaları da vardır. Özdemir, **age.**, s. 376; Apak, **age.**, s. 193-194; Aydın Ayhan, "İşgal Yıllarında Balıkesir Çevresi ve Gönen", **Kurtuluş Savaşında Gönen ve Çevresi Sempozyumu**, Gönen Belediyesi Kültür Serisi Yay., Ankara 1998, s. 23-29; Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar**, Temel Yay., 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 379-380; Güralp, **age.**, s. 122-123; Sedat Bingöl, "Çerkez Ethem'e Dair Yeni Bazı Belgeler ve Değerlendirmeler", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Nisan 1997, S 40, s. 35; Özer, **age.**, s. 18.

maların büyük rolü olmuştur. TBMM hükûmeti, ayaklanmaları Yunan cephesinden çektiği birliklerle sağlayabilmiştir.¹⁸²⁷ Çerkez Ethem ile Ankara hükûmeti ya da Kuva-yı Seyyare ile yeni yeni geliştirilmeye çalışılan düzenli ordu arasındaki gerilim 24 Ekim 1920'de başlayan Gediz Taarruzu ile daha da belirgin hale gelmiştir.¹⁸²⁸

1920 Ekim'de yapılan Gediz Taarruzundan sonra Kasım ve Aralık ayları, Batı Cephesi Komutanlığı ile Kuva-yı Seyyarenin çekişmesine sahne oldu. Gediz Muharebesi'nin kaybedilmesiyle, Kuva-yı Seyyare ve düzenli ordu birliklerinin arası açıldı. Bu taarruz sonrası Batı Cephesi Komutanlığında yaşanan komuta değişikliğiyle Ali Fuat Paşa Moskova Büyükelçiliğine atandı. İsmet Bey Batı Cephesi Komutanı, Refet Bey ise Güney Cephesi Komutanı oldu.¹⁸²⁹ Düzenleme ile bütün Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin ordu kuruluşları ve kadroları içinde yer alması, bu arada Ethem'in Birinci Kuva-yı Seyyaresinin de bir fırka olarak düzenli ordu içine alınması kararlaştırıldı.¹⁸³⁰ Ethem yandaşlarının Meclis içinde ve dışında düzenli ordu aleyhindeki propagandaları çoğaldı. Gediz yenilgisinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın düzenli ordu kurulmasını hızlandırmak için İsmet Bey'i Cephe Komutanlığına ataması Ethem ve kardeşleri tarafından beğenilmedi.¹⁸³¹

Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya elçi olarak atanması üzerine, Mustafa Kemal'in diktatör olacağı dedikoduları yayıldı. Ethem ve kardeşleri Kuva-yı Seyyarenin Düzenli ordu birliklerine katılmasını kabul etmiyorlardı. Subay düşmanlığı propagandaları açıkça ortaya çıkmıştı.¹⁸³² Çerkez Ethem düzenli ordu hakkında olumsuz propagandalarını artırırken, Demirci Mehmet Efe ve Gökbayrak Taburu gibi Kuva-yı Milliye'nin önde gelen isimlerine Kuva-yı Milliye'nin hükûmet tarafından imha edileceğini bildirerek, düzenli ordu aleyhine kışkırtmaya başlamışlardı.¹⁸³³

16 Mayıs 1920'de alınan kararla Kuva-yı Milliye, Millî Savunma Bakanlığına bağlanmış, her türlü giderlerinin, yiyecek ve cephane gereksinim-

1827 **TBMM GZC**, C I, s. 54, 69-70.

1828 Halıcı, **age.**, s. 169; **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 216, Apak, **Yetmişlik Bir Subayın...**, s. 201; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C I, s. 276; Atatürk, **Nutuk II**, s. 665-671.

1829 Atatürk, **Nutuk II**, s. 684, **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 216.

1830 **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 216.

1831 Nadi, **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti...**, s. 24.

1832 **TBMM GCZ**, C II, s. 19; **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 151-157; Halıcı, **age.**, s. 122.

1833 Öztoprak, **agb.**, s. 275; Özalp, **age.**, C I, s. 169-170. Ethem'in başına buyruk hareketleri ile başlayacak ve sonuçta isyana dönüşecektir. TBMM'nin meşruiyetini sorgulatacak, TBMM hükûmetini ve kararlarını yok sayacak eylem ve söylemlerine neden olacaktır. Halıcı, **age.**, s. 131.

lerinin Bakanlıkça sağlanacağı bildirilmiştir.¹⁸³⁴ Böylece halktan zorla para, silah vb. toplamasının önüne geçilmek istenmiştir. 24/25 Haziran 1920 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile cephe komutanlıklarında yeni bir düzenlemeye gidilmiş; 9 Eylül 1919'dan beri Ali Fuat Paşa'nın komuta ettiği Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı olarak yeniden örgütlenmiş, Bursa'dan Nazilli'ye kadar uzanan cephe, Ali Fuat Paşa komutanlığında bırakılmıştır. Ethem'in Kuva-yı Seyyaresinin, yeni adı ile Seyyar Jandarma Müfrezesinin de Batı Cephesine getirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸³⁵

Ethem ve ağabeylerinin düzenli ordu birlikleri içine girmek için direnç göstermeleri, cephe komutanının emirlerini dinlememeleri, hükûmetin aldığı kararlara uymamaları ve Kütahya mıntıkasında bağımsız hareket etmeleri başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hükûmeti ve komutanları rahatsız etmeye başlamıştır. TBMM'de ise düzenli birliklerle Birinci Kuva-yı Seyyare arasındaki anlaşmazlıkların "husumete" dönüştüğü izlenimi yaygınlaşmıştır. O günlerde İstanbul'daki Tevfik Paşa Hükûmeti, Sevr'de yapılacak küçük değişikliklerle bir an evvel barış yapmak arzusundadır ve Ankara ile uyuşmak amacıyla Ahmet İzzet Paşa başkanlığında bir kurul hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu kurul ile Bilecik'te görüşecekti.¹⁸³⁶ Mustafa Kemal, Bilecik'te yapılacak görüşmeyi bir fırsat olarak değerlendirmiş, bu kurulla yapacağı görüşme için 3 Aralık'ta Ankara'dan ayrılırken yanına Ethem ve Reşit'i de alarak Eskişehir'e hareket etmiştir.¹⁸³⁷ Mustafa Kemal bu sorunu çözmek için Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit Beylerle, Eyüp Sabri, Hakkı ve Celal Beyleri yanına alarak cepheye gitmiş, 4 Aralık 1920'de Eskişehir'de bir toplantı yapmıştır.¹⁸³⁸ Tevfik Bey cephede gerekli kuvvet toplarken, Ethem ve Reşit Beyler de Ankara'da siyasi ortam hazırlıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, Ethem ve kardeşlerini ikna etmek için bütün iyi niyetiyle çalıştı. Bakanlar Kurulu, Meclisten bazılarının ve Reşit Bey'in de katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantı Reşit Bey'in uyuşmaz davranışlarıyla sonuçsuz kaldı. Fakat Mustafa Kemal yine de son sözü söylemeden önce uzlaşma yollarını zorladı. Ethem'i ikna ederek Reşit Bey ile birlikte Eskişehir'e İsmet Bey'le görüşmeye gittiler.¹⁸³⁹ Fakat Ethem Bey Eskişehir'de ortadan kayboldu. Mustafa Kemal Paşa Ethem'i sorunca, Reşit Bey; *Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır*

1834 TBMM GZC, C I, s. 70-71; TBMM ZC, Dönem I, C 4, s. 470-471; Öztoprak, **agb.**, s. 270.

1835 TİH, **Batı Cephesi**, C II, Kısım II..., s. 214; Nadi, **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti...**, s. 40.

1836 Bk. Nurten Çetin, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015.

1837 Atatürk, **Nutuk II**, s. 698; Özalp, **age.**, C I, s. 168-169.

1838 TBMM Gizli Celse Zabıtları; C I, s. 283-284; Atatürk, **Nutuk**, C II, s. 698; Özalp, **age.**, C I, s. 170; Öztoprak, **agb.**, s. 276.

1839 Atatürk, **Nutuk II**, s. 700; Nadi, **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti...**, s. 31.

yanıtını verdi. Reşit Bey'in bu tehdit dolu sözleri karşısında Mustafa Kemal'in tutumu değişti ve İsmet Bey'e gereken emri verdi.¹⁸⁴⁰ Ethem kasım ayı sonlarından itibaren milis kuvvetlerini yanına çekmek için girişimlere yönelmiş; Sarı Efe, Gökbayrak Taburu ve Demirci Mehmet Efe ile bu dönemde gizli gizli yazışmaya, onlara haberciler göndermeye başlamıştır.¹⁸⁴¹

Tevfik Bey'in Kütahya hâkimini tutuklayarak Gediz'e getirmesi ve orada asmaya kalkışması üzerine 11. ve 61. Tümenlerin Ethem'e karşı tedbir almak üzere Eskişehir'e nakledilmesi uygun görüldü. 61. Tümen birlikleri Eskişehir'e aktarıldı ve 11. Tümen de 4 Aralık 1920'de Eskişehir'in batısına yerleştirildi. Böylece Ethem'e karşı hareket hazırlıkları başlamış oldu.¹⁸⁴²

Bu arada yapılan görüşmelerde Reşit Bey ve Kazım Bey'in içinde bulunduğu bir heyetin Ethem'i ikna için Kütahya'ya gitmeleri kararlaştırıldı. Mustafa Kemal ve İstanbul'dan gelen heyet 5 Aralık'ta Bilecik'te görüştüktan sonra hep beraber 6 Aralık'ta Ankara'ya döndüler.¹⁸⁴³ Ethem, tamamen vaziyet alarak cephe ile irtibatı kesince Reşit'in teklifi ile Ethem'e nasihat vermek üzere, Celal ve Eyüp Sabri Beylerle bazı mebusların Kütahya'ya gitmeleri uygun görüldü.¹⁸⁴⁴ Efelere çekilen telgraflar, Kuva-yı Seyyare birliklerinin Kütahya'da toplanmaya başlanması gibi dikkat çekici gelişmeler Batı Cephesi Komutanının da önlem almasını gerektirmiştir.¹⁸⁴⁵ Ethem'in 18-19 Aralık günü Düzce'de bulunan Sarı Efe Edip'in 200 atlı ve 200 yaya kuvvetiyle Kuva-yı Seyyareye katılması için yaptığı girişimi önleyen Mustafa Kemal Paşa da Kuva-yı Seyyarenin bir yandan cephede güçlendiği, öte yandan propagandaya önem verdiği kanısındadır.¹⁸⁴⁶

Ethem, aralık ayının ikinci yarısından itibaren Kuva-yı Seyyarenin Uşak kesimini 159. Alay'a bırakarak kuvvetlerinin çoğunu Kütahya ve Gediz'de toplamaya başlamıştır.¹⁸⁴⁷ Mustafa Kemal 5 Aralık 1920'de Bilecik İstasyonu'nda İstanbul hükûmetinin temsilcileri İzzet ve Salih Paşalarla buluştuğunda, Ethem Padişah'a bağlılık bildiren bir telgraf çekmişti. Nihayet Bakanlar

1840 TBMM Gizli Celse Zabıtları; C I, s. 286.

1841 TBMM ZC, D I, C 7, s. 226; TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, C VI..., s. 208.

1842 Sarihan, Çerkez Ethem'in İhaneti..., s. 58.

1843 Atatürk, Nutuk II, s. 704.

1844 Özalp, age., s. 170; TBMM, Gizli Celse Zabıtları, C I, s.286; Köstüklü, age., s. 226; Halıcı, age., s. 192, Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti..., s. 48.

1845 TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, C VI..., s. 208.

1846 Sezai Kürşat Ökte, "Çerkez Ethem Hadisesinin Nutuk Temelli İncelenmesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, S 56, Bahar 2015, Ankara 2015, s. 67, Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti..., s. 62, 65; Sarihan, Çerkez Ethem'in İhaneti..., s. 59-60.

1847 Akıncı, Demirci Akıncıları..., s. 15-16; TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, C VI..., s. 223.

Kurulunun 22 Aralık 1920 tarihli toplantısında Ethem'le anlaşabilmek için kendisine arabulucu gönderilmesine karar verildi.¹⁸⁴⁸ Nasihat Heyetinin bu görüşmesinden bir sonuç çıkmamış, tam aksine, heyet daha Kütahya'dan Ankara'ya dönmeden, Çerkez Ethem fiili olarak isyan etmiştir. Görüşmeye gelen heyete, birçok komutanın yerlerinden alınmasını şart koşmuştur.¹⁸⁴⁹ Mustafa Kemal aynı gün kuruldan geri dönmesini istemiş, Batı Cephesi Komutanlığına Ethem kuvvetlerini dağıtma emrini vermiş, Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi Paşa da İsmet ve Refet beylere "Ethem Bey'in asi olduğunu" kumandaları altındaki kıtalara resmen ilan etmelerini istemiştir.¹⁸⁵⁰ 25-26 Aralık'ta TBMM, hükûmetin izni olmadan asker toplamayı yasakladığını duyurmuştur.¹⁸⁵¹

Ethem'in TBMM ile ilişkilerini gerginleştiren olay kendisinin İstiklal Mahkemelerine ve bütün Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin düzenli ordu birliklerine katılması kararına karşı çıkması olmuştur. Ethem'in kendisini Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı ilan etmesi ile Meclis ile Ethem arasındaki diyalog tamamen kopmuştur.¹⁸⁵² TBMM'de yanında olduğunu varsaydığı milletvekillerinden destek bulamayan Ethem, öfkelenmiş ve milletvekillerini de hedef alan, kendisinin "protestoname", Erzurum Milletvekili Nusrat Efendi'nin ise "isyanname" olarak nitelendirdiği telgrafı Kütahya'dan 29 Aralık 1920'de Meclis Başkanlığına çekmiştir.¹⁸⁵³ Ethem'in TBMM'nin meşruiyetini yok sayan ve isyanının göstergesi olan bu telgrafının hemen ardından Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey orduya bir genelge yayımlamıştır.¹⁸⁵⁴ Ethem ve ağabeyleri 29 Aralık'ta TBMM'ye çektikleri protestolarının ardından Kütahya bölgesinde yaptıkları propagandayı yoğunlaştırmışlardır.¹⁸⁵⁵ Hedefleri ordu birlikleri içinde bozgun yaratmak, onları kendi yanlarına çekmekti. Bu arada Yunan birlikleri de Eskişehir'e doğru ilerlemekteydi.¹⁸⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa ise Ethem'in telgrafını aynı gün Mecliste okuya-

1848 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1964, s. 365; Nadi, **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti...**, s. 74, Atatürk, **Nutuk**, C II, s. 720; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C I, s. 287.

1849 **TBMM ZC**, D I, C 7, s. 226-227, **TBMM, Gizli Celse Zabıtları**, C I, s. 287; Nadi, **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti...**, s. 73.

1850 **TİH, Batı Cephesi**, C II, K III..., s. 92; **TİH, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar**, C VI..., s. 234.

1851 **TİTE** Arşivi: K 100, G 44, B 44-2, (EK-11), **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C I, s. 287, Atatürk, **Nutuk**, C II, s. 724.

1852 Uğurlu, **age.**, s. 258.

1853 **TBMM ZC**, D I, C 7, s. 227; Halıcı, **age.**, s. 202.

1854 **ATASE**, İSH, K 689, G 38, B 38-3, 4, 5; Nuray Kılavuz, **agm.**, s. 273-288.

1855 **ATASE**, İSH, K 689, G 44, B 44-1.

1856 **ATASE**, İSH, K 652, G 22, B 22-3, 4, 5, 6.

rak Kuva- yı Seyyare sorununu TBMM'ye taşımıştır. Yapılan açıklamalar TBMM tarafından da benimsenmiş, Meclis, Ethem'in ihanetini kabul etmiştir. Ancak 30 Aralık'ta Kütahya'dan dönen heyetin Mecliste izlenimlerini anlatması, duygusal konuşmalar yapması üzerine Mecliste sorunun kan dökülmeden çözümü yönünde bir eğilim belirlemiştir. 30 Aralık'ta Meclis kararının Ethem ve ağabeylerine bildirilmesi için Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey yetkilendirilmiştir.¹⁸⁵⁷ Hükûmet ve ordu, Ethem ve ağabeylerinin asi duruma düştüklerini kamuoyuna da bildirmiştir.¹⁸⁵⁸

Yunan Genelkurmayı bu amaçlarla harekât planına son şeklini verirken, Saruhan Milletvekili Reşat, Saruhan Mutasarrıfı Aziz ve Demirci Kaymakamı Hilmi Beyler İsmet Paşa'nın karargâhına gelerek Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşlerin Yunanlılarla iletişim halinde oldukları bilgisini vermişlerdir.¹⁸⁵⁹ Ethem, 2 Ocak'ta Yunanlılarla anlaşmış, onlara, ordunun Eskişehir'den uzakta olduğu bilgisini vermiştir.¹⁸⁶⁰ Yunanlılarla ilk görüşmeyi Ethem'in ağabeyi Reşit yapmış ve bir protokol hazırlanmıştır.¹⁸⁶¹ Ethem aynı gün yani 2 Ocak'ta İstanbul yönetimi ile de bağlantı kurmuş, Sadrazam'a bir telgraf göndermiştir.¹⁸⁶² Ethem bir yandan subayları Kuva-yı Seyyare yanında savaşmaya çağırırken öte yandan emrinde bulunan düzenli orduya ait 159. Piyade Alayının bütün subaylarını tutuklatmış, 159. Alayın silahlarını ise Gediz'e getirtmiştir.¹⁸⁶³ Ethem'in Yunanlılarla yaptığı anlaşma Kuva-yı Seyyare müfrezeleri arasında hoş karşılanmamış kimi müfrezeler komutanları birlikleri ile beraber düzenli ordu safalarına katılmışlar, bu hareket kısa sürede yaygınlaşarak devam etmiştir.¹⁸⁶⁴

Yeni oluşturulan düzenli ordu birlikleri Ethem üzerine harekât için Eskişehir'i boşaltırken, Yunan ordusu da taarruza geçmiştir.¹⁸⁶⁵ Yunan ordusu ile birlikte Ethem'in Kuva-yı Seyyaresi de taarruza geçmiş, topçusu ve 300 kişilik kuvvetiyle 61. Fırka emrindeki süvari kuvvetlerine saldırmıştır.¹⁸⁶⁶ Yunanlıların olasılık görmediği Ethem isyanı, İngilizleri bile yanıltmıştır.¹⁸⁶⁷

1857 **TBMM GCZ**, C I, s. 290-305; **TİH**, **Batı Cephesi**, C II, K III, s. 49.

1858 Halıcı, **age.**, s. 206, **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, Yıl 25, S 74, Mart 1976, s. 72-73.

1859 **TBMM ZC**, D I, C 7, s. 228.

1860 Halıcı, **age.**, s. 211.

1861 Akıncı, **age.**, s. 22-23.

1862 **TİH**, **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 229, **ATASE**, İSH, K 690, G 91, B 91-1.

1863 **TBMM ZC**, D I, C 7, s. 227; **TİH**, **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, C VI, s. 241, 248; Akıncı, **age.**, s. 22; **ATASE**, İSH, K 689, G 44, B 44-3, **ATASE**, İSH, K 690, G 91, B 91-1.

1864 Sarihan, **Çerkez Ethem'in İhaneti...**, s. 72.

1865 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C 3, s. 25.

1866 **ATASE**, İSH, K 593, G 50, B 50-1.

1867 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C 3, s. 27-28.

8 Ocak 1921 günü yapılan TBMM'nin açık celsesinde Ethem sorunu yeniden ele alınmıştır. Bu celsede Ethem, Tevfik ve Reşit artık “asi” değil “hain” olarak anılmıştır.¹⁸⁶⁸ Mustafa Kemal Paşa da Ethem ve ağabeylerinin amaçlarının TBMM'yi kaldırmak ve yeni bir hükûmet kurmak olduğunu belirtmiş, adım adım bu yöndeki hareketlerini bir kez daha sıralamıştır.¹⁸⁶⁹ Aynı gün TBMM hükûmeti de Ethem ve ağabeylerini “hain” olarak nitelemiş ve bir bildiri yayımlamıştır.¹⁸⁷⁰ Bildirinin hemen arkasından Batı Cephesi Komutanlığı da Kuva-yı Seyyareden orduya sığınanlar ile ele geçenlere farklı muamele yapılacağını duyurarak Ethem kuvvetlerini parçalamaya yönelmiştir. Bildiri Ethem kuvvetlerinde yankı bulmuş Kuva-yı Seyyareye bağlı Sert Mahmut müfrezesi ile müfreze komutanlarından Dr. Fazıl da Yunanlılarla birleşmeyi yurtseverliğine yakıştıramadıklarından müfrezeleriyle Kütahya'ya gelerek teslim olmuştur.¹⁸⁷¹

Ethem'in Türk kuvvetlerine saldırdığı sırada, Yunan uçakları bölgedeki Türk birlikleri üzerine Ethem imzalı beyannameler atmıştır. Türk birlikleri ise 9/10 Ocak'ta İnönü'de Yunan güçleri ile göğüs göğüse çarpışmaya başlamıştır.¹⁸⁷² 13 Ocak'ta 61. Fırka birlikleri Ethem kuvvetleri karşısında oldukça güç durumda kalmıştır. Albay Refet'in Ethem'le savaşmaktan çekinmesi, askerlerin moralini bozmuş, cephaneye yoksunluğu nedeniyle Aydoğdu mıntıkasındaki birlikler asilere süngü takarak hücum etmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen Manyaslı Şevket müfrezesini Aydoğdu sırtlarından atmışlar ve yine süngü ile Karlık yönünde izleyerek burayı ele geçirmeyi başarmışlardır. Aynı gün 61. Fırka karşı taarruza geçmiş, öğleden sonra Ethem kuvvetlerinin elindeki tepeleri geri alarak onları buldukları bölgeden atmıştır.¹⁸⁷³ Güney Cephesi Komutanı Albay Refet'in de Ethem'e karşı genel ileri harekâta başlaması, askerinin moralini yeniden yükseltmiştir. 15 Ocak'ta Ortaca-Göynükviran-Sobu çizgisinden saldırıya geçen asileri, Refet Bey'in ileri sürdüğü süvariler iki saatlik bir muharebe sonunda dağıtmış ve geri çekilmek zorunda bırakmıştır.¹⁸⁷⁴ 14- 15 Ocak 1921 tarihinde Kuva-yı Seyyare güçleri ile yapılan muharebelerde Tevfik ve Reşit, Ethem'in komutası altında savaşa katılmıştır.¹⁸⁷⁵ Ethem 17 Ocak Pazartesi günü karargâhı ile birlikte Demirci'ye gelmiş, Refet Bey'in bu bölgeye hareketi karşısında 19 Ocak sabahı, Demir-

1868 Atatürk, *Nutuk*, C II..., s. 734; Halıcı, *age.*, s. 215.

1869 **TBMM ZC**, D I, C 7, s. 227; **TBMM ZC**, D I, C 7, s. 228.

1870 **ATASE**, İSH, K 726, G 35, B 35.

1871 **ATASE**, İSH, K 596, G 47, B 47-1.

1872 **ATASE**, İSH, K 731, G 104, B 104-1.

1873 **ATASE**, İSH, K 593, G 135, B 135-1.

1874 Süvariler Ethem kuvvetlerini izleme harekâtını sürdürürken asilerden pek çok esir alınmış, önemli bir kısmı da silahlarıyla birlikte ordu birliklerine teslim olmuştur. **ATASE**, İSH, K 593, G 160, B 160-1.

1875 **ATASE**, İSH, K 593, G 165, B 165-1.

ci'den ayrılmıştır.¹⁸⁷⁶

Ethem, Gediz'de Yunan irtibat subayı ile sürekli haberleşirken, Reşit Yunanlılardan kuvvet, silah ve cephane istemek üzere Gediz'den Uşak'a gönderilmiştir. Anadolu'da Çerkezlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere, özellikle Düzce, Yozgat, halkını isyana kışkırtmak amacıyla adamlar gönderilmiş, yanlarına para verilmiş, suikast düzenlemek için de fedailer yola çıkarılmıştır.¹⁸⁷⁷ Ethem'in TBMM ordularına teslim olması tekliflerine karşın,¹⁸⁷⁸ Ağabeyi Tefik Akhisar'da çoktan Yunanlılarla teslim protokolünü hazırlamış, 21 Ocak'ta da imzalamıştır.¹⁸⁷⁹ Refet Bey ise takip harekâtını 22 Ocak'ta da sürdürmüş; asileri Sındırgı, Akhisar, Marmara yönlerine atarak Kuva-yı Seyyareyi tümüyle dağıtmıştır.¹⁸⁸⁰ Çeşitli yönlerde kaçarak dağılan çetelerin bir bölümü tutuklanmış bir bölümü de teslim olmuştur.¹⁸⁸¹ Ethem, yanındakilerle birlikte Akhisar'a kaçmıştır.¹⁸⁸² Refet Bey'e bağlı süvariler 23 Ocak 1921'de Gördes havalisinde yaptıkları takip ve tenkil harekâtını tamamlamışlardır. Ethem kuvvetlerinin tümüyle dağıtıldığı kamuoyuna müjdelenmiştir.¹⁸⁸³

Çerkez Ethem Yunanlara 26 Ocak 1921 tarihinde sığınmıştır.¹⁸⁸⁴ Ethem Yunanlılara sığındıktan sonra da TBMM'ye, Millî Mücadele'ye karşı tavrını beyannameler hazırlayıp bunları Yunan uçakları ile dağıtarak Türk halkını bölme amaçlı kullanmıştır.¹⁸⁸⁵ Ethem ve ağabeylerinin Yunan'a sığınmaları Anadolu'nun dört bir yanında yankı bulmuş, Anadolu halkı tepkisini gönderdiği telgraflarla, yaptıkları mitinglerle ortaya koymuştur.¹⁸⁸⁶

Kuva-yı Seyyare ile birlikte TBMM ordularına karşı savaşırken yakalanan ya da teslim olanların yargılanmaları Eskişehir İstiklâl Mahkemesinde 1921 yılı ocak ayından itibaren görülmeye başlanmıştır. Şubat sonuna kadar devam eden bu yargılamalar sırasında düşmana yardım etmediği, casusluk yapmadığı, silahını teslim etmediği belirlenen tüm sanıklar affedilmiş, askerlik yaşında olanlar da uygun kitalara gönderilmiştir.¹⁸⁸⁷ Ankara İstiklal Mah-

1876 ATASE, İSH, K 593, G 188, B 188-2.

1877 ATASE, İSH, K 593, G 194, B 194-1, 2.

1878 TİH, Batı Cephesi, C II, K III..., s. 138; Sarıhan, Çerkez Ethem'in İhaneti..., s. 78.

1879 Cilasun, age., s. 181.

1880 ATASE, İSH, K 593, G 246, B 246-1.

1881 Cilasun, age., s. 181-182; Halıcı, age., s. 231.

1882 ATASE, İSH, K 596, G 49, B 49-1.

1883 ATASE, İSH, K 592, G 182, B 182-1.

1884 ATASE, İSH, K 740, G 196, B 196-1, Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C 3..., s. 99.

1885 Sarıhan, Çerkez Ethem'in İhaneti..., s. 161-162, ATASE, İSH, K 652, G 1, B 1-30.

1886 Halıcı, age., s. 250.

1887 Eskişehir İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları), C 4, TBMM Ba-

kemesi, Yunanlılara sığınmış bulunan Ethem ve kardeşlerini vatana ihanet suçuyla yargılayarak 9 Mayıs 1921'de gıyaplarında idama mahkûm etmiştir. Çerkez Ethem bu olaylar sonrasında Ekim 1922'de Yunanistan'a geçmiştir.¹⁸⁸⁸

8.4.4. TBMM'nin Ayaklanmalara Karşı Aldığı Önlemler

İstanbul hükûmetinin çeşitli yollarla ve işgalci devletlerle yaptığı iş birliği ile TBMM'yi zayıflatıp Millî Mücadele'yi çökertmek istemesine karşı duyulan tepki sert olmuştur. Ülkede iç güvenliği sağlamak, ulusal amaç çevresinde birleşmek ve TBMM'nin otoritesini egemen kılmak, huzur ve güvenliği sağlamak, kaçak olaylarının önüne geçip, düzenli orduyu kurmak için Meclis, 29 Nisan 1920'de "Hıyanet-i Vataniye Kanunu"nu kabul etmiştir.¹⁸⁸⁹ Kanun'da, TBMM'ye karşı ayaklananlar; sözle dahi olsa, Meclisin varlığını inkâr edenlerin vatan haini sayılacağı ve hükmü verildiği takdirde idamlarına başvurulacağı yer almaktadır. Ayrıca isyanları kıskırtanların da ihanet ettiklerinin kabul edilmesini istemiştir. Suçluları yargılaması için de kurulacak mahkemelerin suçun işlendiği yerde kurulması kararı kabul edilmiştir.¹⁸⁹⁰ Kanun'un uygulanabilmesi için aynı özelliklere sahip mahkemelere ihtiyaç duyulmuştur. Diğer yandan asker kaçaklarına hapis cezası verilmesi sebebiyle, birçok kişi, cephede çarpışmaktansa, hapis yatmayı göze alarak firarı yeğliyordu. Asker kaçağına yardım edenlere ise bu Kanun'da bir ceza getirilmemişti. Mevcut mahkemeler Millî Mücadele'nin koşullarına cevap veremiyorlardı. 18 Ağustos 1920'de "İstiklal Mahkemeleri" kuruldu. İstiklal Mahkemesi her türlü rejim yargısı ile yetkilendirildi.¹⁸⁹¹ Millî Mücadele'nin kazanılmasında iç güvenliğin sağlanması, Meclis otoritesinin kurulması ve asker kaçaklarının önünün alınmasında büyük hizmetleri görüldü.¹⁸⁹² Asker kaçakları olaylarının çokluğu, vatanın kurtuluş ve bağımsızlığını tehlikeye düşürecek duruma geldiği, bunun önüne ancak sert önlemlerle geçilebileceği

sımevi, Ankara 2015, s. 91-93.

1888 Ahmet Efe, **Çerkez Ethem**, Bengi Kitap Yay., 2. Baskı, Ocak 2007, s. 363; Halıcı, **age.**, s. 370.

1889 "Hıyaneti Vataniye Kanunu", **TBMM, Kavanin Mecmuası**, Devre: I, C 1, 3. Baskı, TBMM Matbaası, Ankara 25 Mart 1943, s. 2; Atatürk, **Nutuk**, C II..., s. 592; Aybars, **age.**, s. 242; Çelik, **agm.**, s. 597; A. Turan Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri**, Alternatif Üniversite, Ağaç Yay., İstanbul 1993, s. 18-21 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2003, s. 97-99.

1890 Aybars, **İstiklal Mahkemeleri...**, s. 70-71; **Düstur**, C 1, S 4, Kanun No: 2, **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 1, s. 143-144.

1891 "İstiklâl Mahkimi Kanunu", **TBMM, Kavanin Mecmuası**, D I, C 1, s. 295, 296; **TBMM, Gizli Celse Zabıtları**, 17 Mart 1337 (1921)-25 Şubat 1337 (1922), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., C 2, 144'üncü in'ikat, 2'nci celse. 14 Kânunusani 1338 (1922), Ankara 1985, s. 613-619; Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkerleri ve İdare**, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 162; Aybars, **İstiklal Mahkemeleri...**, s. 90-94.

1892 Aybars, **İstiklal Mahkemeleri...**, s. 66.

düşüncesiyle “Firariler Hakkında Kanun” 11 Eylül 1920’de kabul edilmiştir.¹⁸⁹³

İtilaf Devletleri ve İstanbul hükümetinin etkili bir şekilde kullanmak istediği yöntemlerden bir kısmı da propaganda ve casusluktur. Bu yolla, Millî Mücadele’yi sekteye uğratmak hedefinde olanlara karşı TBMM bazı önlemler almıştır. İstanbul’un işgali ile birlikte İstanbul’dan özellikle Ankara’ya doğru yoğun bir göç yaşanmıştır. Göç edenler arasında Millî Mücadele yanlıları olduğu gibi çeşitli görevlerle Millî Mücadele aleyhine gelenler de olmuştur. Örneğin İngiliz Muhipler Cemiyeti, Karakol Cemiyetinin evrak ve mühürlerini kullanmak suretiyle Mustafa Sagir isimli bir casusu Ankara’ya gönderebilmiştir. İslam Teali Cemiyeti de sahte evraklarla Anadolu’ya casuslarını yollamıştır. Bu tür vakaları önlemek adına TBMM “Askeri Polis ve Hat Komiserlikleri” gibi kurullar oluşturmuştur. Alınan bir diğer tedbir ise Sansür Müdürlükleridir. Bu suretle Millî Mücadele aleyhindeki basın-yayın organlarının Anadolu’daki etkisini azaltmak ve yok etmek amaçlanmış ve iletişim kontrol altına alınmak istenmiştir.¹⁸⁹⁴

Gelişmelerden bir diğeri de “Anadolu Ajansı”nın kurulmasıdır. Anadolu Ajansı 6 Nisan 1920’de faaliyete geçmiş ve Millî Mücadele aleyhindeki haberleri denetlemiş, yayılmalarını önlemeye çalışmış ve Ankara yönetiminin kararlarını da halka iletmiştir. Yani halkı, yanlış yönle sürükleyecek, birlik beraberliği tehlikeye atacak dâhili ve harici yayınlar karşısında milleti uyanık tutacaktır. Millî Mücadele’yi dünyaya tanıtmanın ve duyurmanın yanı sıra istihbarat faaliyetleri, dış basının takip edilmesi ve kontrol işleviyle önemli bir görev görmüştür.¹⁸⁹⁵

TBMM, bazı isyan girişimlerini “silahlı mukavemet ile birlikte iletişim” yoluyla da çözmeye çalışmıştır. Buna sebep olarak halkın yönlendirilmeye müsait olduğunun bilinmesidir. Çünkü halk, gerek iletişim araçlarının yetersizliği gerekse kışkırtmaların etkisiyle doğruyu yanlıştan ayırt edememiştir. İşte bu durumu ortadan kaldırmak adına TBMM tarafından, bazı isyan bölgelerindeki isyanları müzakere yoluyla sona erdirmek adına kurullar gönderilmiştir.¹⁸⁹⁶ Halkın okuma-yazma bilgisinin oldukça düşük olduğu, iletişim araçlarının eksikliğinin hissedildiği 1900’lü yılların Anadolu’sunda halkı et-

1893 “Firariler Hakkında Kanun”, **TBMM, Kavanin Mecmuası**, D I, C 1, s. 22; **TBMM, Gizli Celse Zabıtları**, C I, 28’nci in’ikat, 2’nci celse, 5 Temmuz 1336 (1920), s. 86-88 ve C I, 98’nci in’ikat, 3’ncü celse, 15 Teşrinisani (Kasım) 1336 (1920), s. 235; Turan, **age.**, C II, s. 171-172; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 4, s. 46-57, 84-89.

1894 Turan, **age.**, C.II, s. 174.

1895 Yücel Özkaya, “Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa’nın Basınla İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 1, S 3, Ankara 1985, s. 894; Nurettin Güz, **Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, Ankara 1991, s. 57.

1896 Çağlar, **Hüsrev Bey Hey’et-i Nasîhası...**, s. 74; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 2, s. 33.

kilemek ve yönlendirmek adına en kritik mevkide olanlardan birisi de din adamlarıdır.¹⁸⁹⁷

İstanbul hükûmeti, dinî duyguları kullanarak halkın TBMM ve Millî Mücadele'ye katılmasını engellemek adına bir fetva çıkartmıştı. Bu fetva yönlendirilmeye müsait olan halkta kısmen etki yapmıştır. İstanbul'da Dürri-zade Abdullah Efendi tarafından yayımlanan fetva ile Millî Mücadele taraftarları ihanet ile suçlanmış ve gıyaplarında idama mahkûm edilmişlerdir.¹⁸⁹⁸ Ankara'nın, İstanbul fetvasına karşı verdiği ilk tepki ise Padişah ve Halife'nin esir olduğu ve bu makamların kurtarılması gerektiği yönünde olmuştur.¹⁸⁹⁹ Akabinde bu fetvaya aynı şekilde cevap vermek ihtiyacı hissedilmiştir. Fetva Rifat Efendi başta olmak üzere Ankara'daki beş müftü, dokuz âlim ve medrese müdürü ve altı kişilik ilmiye sınıfına mensup kişilerce hazırlanmıştır.¹⁹⁰⁰ Hazırlanmasının ardından fetvayı doğru, yeterli ve haklı bulan 152 kişi de imzalamıştır. Anadolu fetvası etkili olmuş ve İstanbul hükûmetini zor durumda bırakmıştır.

8.5. Türkiye Büyük Millet Meclisinde Oluşan Gruplar*

8.5.1. Yeşil Ordu Grubu

İtilaf Devletlerinin Osmanlı topraklarını adım adım işgal etmeleri, bir kısım Osmanlı aydınını, Batı emperyalizmine karşı savaştan bolşevizme (sosyalizme) yöneltmiştir.

Sivas Kongresi'ne katılan üyelerden bazıları geleceğin şarkta olduğunu düşünerek, Anadolu'da Rusya'nın yardımıyla bir devrim yapmayı tasarlamışlardı. Bunların öncülüğünü de Hakkı Behiç Bey yapıyordu. Sivas Kongresi sonrasında gizli örgütlenmeye geçen bu kişiler, Millet Meclisi açıldıktan sonra Yeşil Ordu adını almışlardır.¹⁹⁰¹ On dört merkez üyesinin milletveki-

1897 Ömer Turan, "Millî Mücadelenin Lehine Kamuoyu Oluşumunda Din Adamları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 15, S 45, Ankara 1999, s. 822.

1898 **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336; Nadi, **Birinci TBMM'nin Açılışı...**, s. 239; Bıyıklıoğlu, **age.**, s. 57; Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları**, C II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1997, s. 27-34; Akandere, "11 Nisan 1920 Tarihli Takvim-i Vekayi'de Kuva-yı Milliye Aleyhine Yayımlanan Kararlar", s. 441.

1899 Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri...**, s. 39; Sarıkoyuncu, **age.**, C II, s. 35-41.

1900 Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Millî Faaliyetler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 102-103.

* Prof. Dr. İhsan Güneş, Yeditepe Üniversitesi, Öğretim Üyesi, ihsan@igunes.com.

1901 Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953, s. 451; Yeşil Ordu'nun kuruluşu için bk. Mete Tuncay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1978, s. 130-151; Remzi Balkanlı, **Mukayeseli Basın ve Propaganda**, Ankara 1961, s. 487 vd. Örgütün Nisan ve Mayıs aylarında kurulduğunu yazarların temel dayanağı Kâzım

li olduğu bu örgüt kısa sürede büyümüştür. Milletvekilliği ve İcra Vekilliği yetkilerinden yararlanarak rahatça çalışan örgüt üyeleri, örgütlerini daha da geliştirmek için, Mustafa Kemal Paşa'nın ismini de kullanmaktan çekinmemişlerdir. Örgütlerinin kuruluşunu gösterir resmî bir belgeyi hükûmete vermedikleri için Yeşil Ordu Cemiyeti gizli örgüt olarak nitelenmiştir. Yeşil Ordu Cemiyetinin Ankara ve Eskişehir'de de birer merkezi vardı.

İslamcı sosyalizmi savunan Yeşil Ordu Cemiyeti, Haziran ortalarında nizamnamesini yayımlamıştır.¹⁹⁰² III. Enternasyonele başvurmuş fakat olumlu/olumsuz yanıt alamamıştır. Haziran ayından itibaren komünizm cereyanı Anadolu'ya yayılmıştır. Ancak daha eylemin ilk aşamasını geçemedikleri için Mustafa Kemal Paşa açıktan açığa bu akıma karşı tavır almayı ulusal çıkarlara uygun bulmamış, belirli alanlarda çalışmasına da göz yummuştur. Bundan yararlanan örgüt, aktivitesini daha da artıracak girişimlere yönelmiştir. Yeşil Ordular, Çerkez Ethem'le ilişki kurmuşlardır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa tarafından hoş karşılanmamıştır. Mustafa Kemal Paşa Cemiyetten eylemlerini durdurmasını istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Ağustos'ta mecliste yaptığı konuşmadan sonra, sol kesim arasında bir ayrılık başlamıştır. Bu ayrılık, Yeşil Ordu'ya da sıçramış, bir kısmı Sovyet Devrimi'ne benzer bir devrim modeli geliştirmeye çalışırken bir kısmı da uluscu-halkçı bir düzen kurma modeli oluşturmaya yönelmiştir.

Ülkenin genel durumunu göz önüne alan örgüt, Mustafa Kemal Paşa'nın isteğine uyarak geçici bir süre çalışmalarını durdurmaya karar vermiştir. Bu karara uymayan ve Yeşil Ordu içinde daha sol kanadı oluşturan bazı milletvekilleri, Ankara'daki merkezi, "Merkezi Umumi" ilan ederek çalışmalarını sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Hakkı Behiç Bey bu grubun çalışmalarını durdurması için onlara birtakım öneriler getirmiş ise de benimsettirememiştir. 1920 Eylül'üne geldiğinde gizlilik temeli üstüne kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti tümüyle parçalanmıştır. Genel merkezi oluşturan bir iki üye dışında üyelerin çoğu hükûmetçe kurulan Türkiye Komünist Fırkası'na (TKF) girmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ethem Bey'e de mektup yazarak, hem onun bu fırkaya girmesini, hem de denetiminde çıkan *Yeni Dünya* gazetesini Ankara'ya taşıyarak, fırkanın yayın organı olmasını istemiştir.

Yeşil Ordu'nun sol kanadını oluşturanlardan Nazım Bey (Tokat) ise, Yeşil

Karabekir'in 14 Mayıs 1336'da Erzurum'dan yola çıkardığı kırk kişilik bir askerî gücün ellerinde yeşil bayrakla Ankara sokaklarında dolaşması ve "bu güç Ankara'ya ulaştığı sırada Yeşil Ordu Cemiyetinin kurulmuş olduğunu belirtmesidir." Bk. Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 729. Kâzım Karabekir'in Erzurum'dan derleyip Ankara'ya gönderdiği bu gücün Ağustos'ta Ankara'ya ulaştığı görülmektedir, bk. **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1336, s. 3.

1902 **Yakın Tarihimiz**, C 1, İstanbul 1962, s. 103.

Ordu'nun Türkiye Komünist Fırkaya dönüşmesine karşı çıkmış ve bu konuda çeşitli bildirimler yayımlamıştır. Nazım Bey ve bazı arkadaşları Yeşil Ordu'nun Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasına dönüştüğünü belirtmişlerdir.

8.5.2. Halk Zümresi

Büyük Millet Meclisi toplanınca kimi milletvekilleri Rusya'da olduğu gibi Anadolu'da da bir Bolşevik devrim gerçekleştirmek için çalışmalara başladılar. 1920 Ağustos'undan başlayarak ortalıkta çeşitli programların dolaştığı görüldü.

Mustafa Kemal Paşa'nın sosyalizme karşı, fakat "kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesi"ni öngören halkçılık yanlısı olması ve "bizim nokta-i nazarımız halkçılıktır" diyerek Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ideolojisini Mecliste açıkça ortaya koyması bu milletvekillerinin halkçılık düşüncesi çerçevesinde örgütlenmelerini gündeme getirdi. Büyük Millet Meclisinde 60-70 kişiden oluşan bir grup milletvekili "Halk Zümresi" adıyla bir hizip oluşturdular (Eylül 1920).¹⁹⁰³ Yunus Nadi, Hakkı Behiç, Muhittin Baha, Dr. Adnan Bey gibi tanınan isimler de bu hizip içinde yer aldı. Yeşil Ordu'nun ulusalcılara ters düşmeye başladığı ve Türkiye sosyalizminden söz edildiği bir sırada ortaya çıkan Halk Zümresi; bir de siyasi program yayımladı (8 Eylül 1920). Bu programa göre Halk Zümresi'nin amacı; ülkede kayıtsız koşulsuz halkı egemen kılmak, çağın koşullarına ve halkın ihtiyaçlarına göre gerekli olan yenilikleri yapmak ve gerekli kurumları oluşturmak, İslamiyet'in kutsal esaslarına dayanarak halkı asrı sadetteki mutluluğa ulaştırmaktı. Halk Zümresi; yürütme gücünü ve yasama yetkisini halkın Büyük Şûrasında toplayacak, Büyük Şûra 18 yaşını bitirmiş liva halkınca genel oy ile seçilecekti. Programa göre ülke; coğrafi durumu ve iktisadi konumu itibarıyla nahiye, kaza ve livalar marifetiyle idare olunacaktı. Halk Zümresi; eğitimin parasız olmasını, kütüphanelerin ve okulların yaygınlaştırılmasını, ülkede okumamış kimsenin kalmamasını, vergi oranlarının adalet ölçüsünde belirlenmesini, işçi ve köylülerin vergi yükünden kurtarılmasını, toprağın denetiminin devlete ait olmasını, toprağı olmayanlara hükûmetçe yeterince toprak verilmesini, emekçilerin evlerinin sağlık koşullarına uygun hale getirilmesini, eczane ve hastanelerin hükûmetin idaresi altında bulundurulmasını, fakir çocukların 16 yaşına kadar hükûmetin denetimi altında tutulmasını, adaletin; üyeleri halk tarafından seçilecek halk mahkemeleri tarafından yerine getirilmesini istiyordu. Halk Zümresi İttihatçı-İslamcı-Sosyalist görüşleri birleştirmeye çalışan siyasi bir oluşum olarak görülüyordu.

1903 İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009, s. 179-182.

8.5.3. İslahat Grubu

İslahat (Reform) Grubu, sosyal mutluluğu sağlamak ve izleyeceği yolda, ülkedeki dengeli güçleri altüst etmeden halkı yönetime ortak etmek ve yönetimi halkın gereksinmelerinin karşılanmasına hizmet edici duruma getirmek amacıyla kurulmuştur.¹⁹⁰⁴ Bu nedenle egemenliğin kayıtsız şartsız millete verilmesini, halkın kendi işlerini doğrudan doğruya kendisinin yürütmesini, yasama erki ile yürütme yetkisinin Büyük Millet Meclisinde toplanmasını, Türkiye Devleti'nin, Büyük Millet Meclisince yönetilmesini, Büyük Millet Meclisinin iller halkınca doğrudan doğruya seçilmesini, yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barışın yapılması ve vatan savunması gibi temel yetkilerin Türkiye Büyük Millet Meclisine verilmesini istiyordu. Bu grup Türkiye'nin coğrafi ve iktisadi ilişkilerini göz önüne alarak ülkenin illere, illerin ilçelere, ilçelerin de bucaklara ayrılmasını, vergilerin olanak ölçüsünde azaltılmasını, tutumluluğa (tasarrufa) en geniş ölçüde özen gösterilmesini ve bütçenin denk olmasını, ulusun bütün bireylerinin en kısa sürede okuryazar duruma getirilmesini, her ilde bir öğretmen okulu açılmasını, ivedi olarak köylere öğretmen gönderilmesini, kızların öğrenimine İslam gelenekleri çerçevesinde, erkeklerinki kadar özen gösterilmesini, sultanilerin kaldırıp il merkezlerinde yedişer yıllık idadi okulları açmasını, uygun illerde uygulamalı tarım okulları ile ebe, dişi ve küçük sağlık memuru okulları açılmasını, işçi örgütlenmesine ilişkin yasalar çıkarılmasını, mülkiyet ve tasarruf hakkının her türlü korunmasını, gerek üretim gerek tüketim için kooperatiflerin kurulmasını düşünüyordu.

8.5.4. İstiklal Grubu

Mecliste Mustafa Kemal Paşa'ya hayranlık duyan, ileri görüşlü 30-40 kadar milletvekili bir araya gelerek İstiklal Grubunu kurmuşlardır. Bunlar, Mecliste "Terakkiperver-Milliyetperver" akımı temsil edeceklerini açıklamışlardır.

8.5.5. Tesanüd Grubu

Mazhar Müfit (Hakkâri), Ferit (Çorum), İsmail Suphi (Burdur), Mustafa (Dersim), Rasim (Sivas), Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Dr. Suat (Kastamonu), Tahsin (Maraş), Şevket (Sinop), Abdulkadir Kemali (Kastamonu), Yusuf Ziya (Bitlis) Beylerin İdare Heyetini oluşturduğu Tesanüd Grubu "Mutedil Milliyetperver" milletvekilleri tarafından kurulmuştur. Amaçları; adından da anlaşılacağı gibi mecliste milletvekilleri arasında tesanüdü sağlamaktır. Mecliste en örgütlü grup olarak tanınmıştır. Grubu siyasal partiye dönüştürmeyi düşünmemişlerdir. Bu nedenle de siyasi program yapmamışlardır.

1904 Güneş, *age.*, s. 184 vd; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Devirden Devire*, C 1, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 82-97.

8.5.6. Müdafaa-i Hukuk Grupları

8.5.6.1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup)

Türkiye Büyük Millet Meclisinde ülkede kurulacak yeni düzen için yasalar, Meclis gündemine geldikçe milletvekilleri birbirlerini daha iyi tanımaya başladılar. Ancak bu tanışma 1920 yazından itibaren ayrışmalara yol açtı. 1920 Eylül'ü başlarında İslamcı-sosyalist temellere oturan Halk Zümresi adıyla bir hizip ortaya çıktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı Halkçılık Programının "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" olarak Meclisce benimsenmesinden sonra, Meclisteki hizipleşmeler daha da çoğaldı. Bu gelişme; yasama, yürütme ve zaman zaman da yargı görevini üstlenen TBMM'nin çalışma düzenini olumsuz yönde etkiledi.

Meclis çalışmalarının mecliste oluşan gruplara dayanılarak daha düzenli bir hale geleceği beklendi ise de bu beklenti gerçekleşmedi. Grupların olumsuz tavrından rahatsız olan milletvekilleri de kendi aralarında toplanıp yeni bir grup kurarak, meclis çalışmalarını daha düzenli bir şekilde sokmaya yöneldiler. Bu yeni gelişimi, Refet Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya yansıtılar. Mustafa Kemal Paşa Meclisin temelini oluşturan ve tüm yurt yüzeyine yayılmış bulunan, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Meclis Başkanlığı ile ilişkilerini daha düzenli bir hale getirmelerini istedi. Ardından da Meclisteki milletvekilleriyle gruplar halinde vilayet konağında görüştü. Onların da düşüncelerini aldıktan sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında meclis içinde büyük bir grup kurmaya karar verdi. Nitekim 10 Mayıs 1921'de TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kuruldu.¹⁹⁰⁵ Erkek Öğretmen Okulu konferans salonunda 133 milletvekilinin katılımı ile ilk toplantı yapıldı. Mustafa Kemal Paşa Grup başkanlığına seçildi.

Grubun bir başkanı, iki başkan yardımcısı ve on iki üyeden oluşan bir idare heyeti olacaktı. Bunlar, Grup Genel Kurulunca gizli oy ile seçilecekti. İdare Heyeti grupta görüşülecek konuları belirleyecek, üyeleri toplantıya çağırarak ve toplantı zabıtlarını tutacaktı. Bunlar altı ayda bir yinelenecekti. Grup, masraflarını karşılamak üzere her üyeden iki lira ödenti alacak, grup üyelerinin yarısından bir fazlası mevcut olmadıkça görüşmelere başlanılmayacaktı. Azınlık, çoğunluğun kararına uyacaktı. Gruba girmek isteyenlerin başvurusu idare heyetinde görüşülecekti. Grup Genel Kurulu en az on beş günde bir kez toplanacaktı.

1905 Güneş, *age.*, s. 197-205; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1952, s. 354 vd; Faik Reşit Unat, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grup'unun Kurulmasına ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, C 3, S 1, 1944, s. 12 vd.

Grup şu iki maddeden oluşan bir programı kabul etmişti:

1- Büyük Millet Meclisinde oluşan “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu”nun temel amacı; millî mücadelenin başından beri Erzurum-Sivas Kongrelerinde saptanan ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ile Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Misak-ı Milli esasları içinde vatanın tamamını ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barışı elde etmektir. Grup bu amaca ulaşabilmek için milletin tüm maddi ve manevi gücünü gerek görülen hedeflere yöneltecek ve kullanacak, ülkedeki resmî ve özel örgütleri ve kuruluşları bu amaç doğrultusunda kullanmaya çalışacaktır.

2- Grup, bu ulusal amacı gerçekleştirmeye çalışmakla beraber devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilatı Esasiye Kanunu dairesinde peyderpey tespit ve ihzara çalışacaktır.

Böyle bir grubun kurulması ve bazı kişilerin grup dışında bırakılması gruba karşı tepkilere yol açtı. Hüseyin Avni Bey (Erzurum), grubun benimsediği programa karşı çıktı.

Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde de tam bir dayanışmanın olduğunu söylemek zordur. Grup ileri gelenleri gruptaki dağınıklığı giderebilmek için; grupta kararların oy çokluğu ile alınmasını, herkesin düşüncesini açıkça söylemesini, yapılacak oylamada oy çokluğu ile benimsenen kararın meclisteki tartışma ve oylamalarda da geçerli kılınmasını, hükûmet üyelerinin de gruba katılmasını zorunlu görmüşlerdir. Bu yaklaşım bazı hükûmet üyelerinin tepkisine yol açmıştır.

Mecliste âdeta bir siyasal parti işlevini gören Birinci Grup, savaşın bitimi ile ömrünü doldurmuştur. Mustafa Kemal Paşa 6 Aralık 1922’de Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını belirtmiştir. 1 Nisan 1923’te Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimin yenilenmesi konusunda karar alınca 8 Nisan 1923’te Mustafa Kemal Paşa yayımladığı seçim bildirisinde seçim sonrasında Müdafaa-i Hukuk Grubunu “Halk Fırkası”na dönüştüreceğini belirtmiştir. Nitekim 9 Eylül 1923’te Halk Fırkasının kurulduğu açıklanmıştır.¹⁹⁰⁶

8.5.6.2. İkinci Grup

Türkiye Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (10 Mayıs 1921) kurulduktan sonra meclisteki milletvekilleri üçe bölünmüştü. Hükûmete yakınlıklarıyla tanınan milletvekilleri sağ tarafta, hükûmete karşı olanlar sol tarafta, yaşlı ve tarafsız gözükkenler de ortada oturmaya başlamıştı. Sağ yanda oturanlar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubuna bağlı olan milletvekilleri oldukları için örgütlü hareket ediyorlardı. Sol yanda oturanlar ise örgütsüz olduklarından

1906 İhsan Güneş, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Halk Fırkasına Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 3, S 8, 1987, s. 427-442.

1921 ortalarında mecliste fazla bir etkinlik gösteremiyorlardı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde yer alamayan kimi milletvekilleri Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni ve Necati Bey, Samsun Milletvekili Emin Bey, Kastamonu Milletvekili Besim Bey, Kayseri Milletvekili Rıfat Bey, Mersin Milletvekili Selahattin Bey, Sivas Milletvekili Vasıf Bey, bir araya gelerek Mecliste yeni bir grup oluşturmaya yönelmişlerdir. Bu yönelim sonuç verdi ve 1921 sonları 1922 başlarında muhalefet daha örgütlü bir şekil aldı. Böylece Mecliste bir muhalefet grubu doğdu.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde hükûmete karşı muhalefet görevini yapan bu grup, bir süre isimsiz olarak çalıştıktan sonra; “Biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensubuz. Biz de o cemiyet tarafından seçildik. Bizim de ismimiz aynı; grubuz” diyerek, kendilerine İkinci Grup adını verdiler.¹⁹⁰⁷ Başlangıçta 120 milletvekiline sahip olan İkinci Grup'un daha sonra giderek üye sayısı azalmıştır. Grubun bir başkanı yoktur. Zaman zaman Mersinli Cemal Paşa'nın, Hüseyin Avni Bey'in, Hakkı Hami Bey'in ve Basri Bey'in başkanlıklarından söz edilmiş ise de bunlar açıkça başkanlık görevini üstlendiklerini açıklayamamışlardır. Böyle olunca da insanlar birer birer gruptan kopmuşlardır.

İkinci Grupçular, Millet Meclisinin hakkını ve hâkimiyetini savunmak, yasal kurallara aykırı ulus egemenliği ile örtüşmeyen ayrıcalıkları, örgütleri ve uygulamaları ortadan kaldırmak için bu grubu kurduklarını belirtmişlerdir. Ancak Grup, yelpazesini oldukça geniş tutmuştur. Üyeleri arasında tutarlı bir görüş birliği yoktur. Eski ittihatçılardan, itilafçılardan, saltanatçılardan, islamcılardan, bolşeviklerden üyesi vardır. Ortak noktaları; başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hükûmete muhalefet etmektir. Zira hükûmette yer alamayanlar, yer aldıkları halde bu yeri koruyamayanlar, karşıt olmayı bir meziyet sayanlar bu gurupta toplanmıştır.

İkinci Grup; mecliste yoğun bir muhalefet sınavı vermiş ve bu sınavdan da zaman zaman başarılı çıkmıştır. İkinci Grup üyeleri hükûmete karşı tavır almışlardır. İstiklal Mahkemelerine, istifa eden ya da düşürülen bir vekilin seçimi için Meclis Başkanının aday göstermesine, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na ve Başkomutanlık Kanunu'na sıcak bakmamışlar, ciddi bir şekilde eleştirmişlerdir.

İkinci Grupçular, Meclis üstünlüğü ve millî irade kavramlarını gerekçe göstererek Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun uygulamalarına karşı çıkmışlardır. Ancak onların millî irade anlayışları “irade-i seniye'nin” sınırlarını geçmemiştir. İkinci Grubun Meclisteki sert muhalefeti bu meclise demokratik bir kimlik kazandırmıştır.

1907 Güneş, **age.**, s. 205 vd; Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınevi, İstanbul 1994.

İkinci Grup üyelerinin Meclise getirdikleri isteklerin kabul edilmemesi, bunların hükûmete yönelik eleştirilerinin boyutlarını genişletmiş, muhalefetlerini sertleştirmiştir. Bu da hükûmet otoritesinin sarsılmasına yol açmıştır. Türkiye ile savaşılan bazı ülkeler İkinci Grubun bu tavrına bakarak Anadolu'nun bir ihtilal arifesinde olduğu izlenimine kapılmış ve bu durumdan yararlanmaya çalışmışlardır.

İkinci Grubun programında; Türkiye'nin, millî sınırlar içinde özgür ve bağımsız bir devlet olduğu, yönetimin ulus egemenliğine dayandığı, Türkiye topraklarının bir bütün olduğu ayrılık kabul etmeyeceği, her bireyin din ve mezhep özgürlüğü de içinde olmak üzere tüm özgürlüklerinin korunacağı, yasal sınırlar içinde basın, eğitim, şirket kurmanın, toplantıların serbest olacağı, her bireyin yasalar karşısında eşit olduğu, sınıf aile ayrıcalıklarının olmayacağı, siyasi suçlardan dolayı idam cezasının verilmeyeceği, işkence, angarya gibi her çeşit baskının yasaklanacağı, devletin yasama ve yürütme yetkisinin Mecliste toplanacağı bu yetkinin hiçbir şekilde paylaşılmayacağı, vazgeçilemeyeceği, seçim yasasının millî egemenliği yansıtmak şeklinde değiştirileceği, ilköğretimin zorunlu olacağı, eğitimin yöresel ihtiyaçları karşılayacak şekilde ve uygulamalı olacağı, Türkçeyi Doğu'nun özellikle de İslam dünyasının bilim dili haline getirmek için çalışılacağı, vergilerin Millet Meclisi kararıyla alınacağı, iktisadi kuruluşların korunacağı, bir devlet bankasının kurulacağı, bağımsız bir demiryolu politikası izleneceği gibi konulara yer verilmiştir.¹⁹⁰⁸

İkinci Grup, 1923 seçimlerine kendi iradesiyle katılmamış bunun sonucu olarak da siyasal yaşamdan silinip gitmiştir.

8.5.7. Türkiye Büyük Millet Meclisi İçinde Kurulan Siyasi Partiler

Çağdaş dünyada, siyasal yaşamın belirlenmesinde etkin rol oynayan siyasal örgütlerin başında siyasal partiler gelir. Demokratik sistemin vazgeçilmez temel dayanağıdır. Siyasal yaşam, siyasal partiler sayesinde canlılık kazanır, daha da güçlenir. Zira siyasal parti, belli bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı halkın oylarıyla ele geçirmeyi ya da siyasal iktidara ortak olmayı amaçlayan, sürekli, yaygın, yasal siyasal örgütler olarak tanınır. Bu nedenle siyasal partiler siyasal yaşamın dinamikleridir. İktidarda bulunan bir siyasal partinin bir süre sonra iktidarı kaybetmesi, muhalefette bulunan bir partinin ya da partilerin de iktidar olması mümkündür. Siyasal partiler toplumda farklı kesimlerin isteklerini dile getiren siyasal örgütler olduğu için sürekli birbirleriyle yarış içindedirler. Her ülkenin toplumsal yapısı, refah düzeyi, kültürel gelişimi, nüfus yapısı farklılıklar gösterdiği için siyasal partileri oluşturan etkenler de ülkeden ülkeye göre değişiklik gösterir.

1908 İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009, s. 212-214.

Siyasal partilerin ortaya çıkması egemenlik anlayışındaki gelişmenin sonucudur. Halkın egemenliğinin kullanımına izin verilmediği yerde siyasal partiden söz etmekte zordur. Halkın yönetime katılmaya başladığı, yönetenlerin gücünü görünmez ilahi güçlerden değil, yönettiği halktan aldığı düşüncesinin yerleştiği yerde iktidarı elde etme mücadeleleri de başlamış, bu da siyasal partilerin oluşumuna yol açmıştır. Parlamentonun yetkilerinin artması ve bağımsızlıklarının güçlenmesi, temel hak ve özgürlük alanının genişlemesi, eşit ve genel oy ilkesinin yaygınlaşması, demokrasi kültürünün gelişmesi siyasal partileşme hareketinin de ivmesini artırmıştır. Dünya tarihine baktığımızda siyasal partiler Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış, Fransız devriminden sonra yaygınlık kazanmıştır.

Partilerin egemen olduğu demokratik sistemler tek partili, çift partili ve çok partili sistemler olarak ayrılır. Çok partili sistem; güçleri birbirine yakın ikiden çok partinin siyasal iktidarı ele geçirmek için özgürce birbiriyle mücadele ettiği sistemdir. Bu sistemde her görüş kendini özgürce ifade edebilir. İki partili sistem; bir ülkede iktidarı ele geçirmek için birbirine yakın iki büyük partinin olduğu sistemdir. Bunlardan biri iktidar diğeri muhalefet olur. Bu sistemde küçük partilerin pek etkisi olmaz.

Tek parti sistemi, iktidara uzun süre tek partinin egemen olduğu sistemdir. Bu sistemde parti resmî bir görüşü yerleştirmenin aracı durumundadır. Parti ile devlet bütünleşmiştir. Bu nedenle de muhalefetin doğmasına izin verilmez. Bunlar genellikle faşist ve komünist sistemler gibi demokrasi karşıtı sistemlerde bulunurlar. Bunun yanında demokrasiye geçmek amacı güden kimi ülkelerde de ortaya çıkarlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal partili hayat 23 Temmuz 1908'de Meşrutî sisteme yeniden geçildikten sonra başladı.¹⁹⁰⁹ 13 Eylül 1908 (1 Eylül 1324)'de kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası, Türk tarihinde parti adıyla kurulan ilk siyasal parti oldu.1908-1918 arasında çeşitli siyasal partiler kuruldu ise de döneme İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası damgasını vurdu. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine başlatılan soruşturma sonucu kimi Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin tutuklanması, kimilerinin yurt dışına kaçması parti çalışmalarını durdurdu, siyaset sahnesinden çekildi.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası yeniden siyaset sahnesine dönerek ülke yönetiminde etkin olmaya başladı. Ülkenin işgale uğraması ve buna siyasi iktidarın ses çıkarmaması ülkede Müdafaa-i Hukuk hareketi denilen yeni bir hareketi doğurdu. Müdafaa-i Hukuk hareketi, Anadolu'da giderek güçlenirken İstanbul'da da yönetim boşluğundan yararlanan kişiler, gruplar her türlü siyasal partilerini kurarak açıktan açığa ülkenin bütünlüğünü, halkın birliğini parçalayıcı eylemlere girişmekten çekinmedi-

1909 Tunaya, *age.*, s. 174-392; Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976, s. 181.

ler.¹⁹¹⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, Müdafaa-i Hukuk hareketi Sivas Kongresi sırasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildi. Atatürk'ün liderliğini yaptığı bu cemiyet, Türkiye halkının Misak-ı Millî ile saptanan sınırlar içinde bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürebilmesini sağlamak için Millî Mücadeleyi başlattı. Bunun için Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisini kurarak yeni bir devletin temelini attı. Türkiye Büyük Millet Meclisinde Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi etkisiz, kısa süreli bazı partiler de kuruldu.

8.5.7.1 Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası

Yeşil Ordu hareketinin durdurulmasına karar verince Yeşil Ordu'nun sol kanadını oluşturan bazı kişiler Türkiye Komünist Partisine geçmedi. Bir süre gizli Türkiye Komünist Partisi adı altında çalışmalarını sürdürdüler. 7 Aralık 1920'de Tokat Milletvekili Nazım, Bursa Milletvekili Şeyh Servet ve Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü, Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih, Ziyetullah Nuşirevan emeği temel ilke olarak; Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkasını kurdular.¹⁹¹¹ *Emek* gazetesini çıkardılar. Yeşil Ordu Grubunun tabanını kendi yanlarına çekmek için, Yeşil Ordu'nun, Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkasına dönüştüğü propagandasını yaptılar.

Fırka; Afyon'da, Yozgat'ta, Sivas'ta, Çorum'da, Akdağmadeni'nde faaliyetini artırdı. Dahiliye memurlardan bu fırkaya girenlerin görevlerine son vermiş, Maarif Vekili, maarif müdürlerine bir genelge göndererek "maarif mensuplarının" bu fırkaya girmelerine izin vermemelerini istemiştir.

Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkasının saltanatın babadan oğla geçmesine, dinî esaslara dayanan tasarruf hakkına, kiralamaya, azınlığın çoğunluğa ege-men olmasına yol açan haklara karşı çıkmaları, İslamcı milletvekillerinin ve halkın bu fırkaya karşı tepkisine yol açtı. Çerkez Ethem isyanını destekledikleri gerekçesiyle Salih Hacıoğlu, Ziyetullah Nuşirevan ve bazı fırka üyeleri tutuklandı.

Çerkez Ethem isyanından sonra Mecliste, hükûmetin sol anlayışının ilerisinde olanlara karşı, hem Türkiye Komünist Fırkası hem de İslamcı milletvekilleri adeta ortak bir davranış içine girdiler. "Gafil ve hain" olarak nitelendikleri Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası üyelerini dışarıdan para almakla suçladılar ve fırkanın kapatılmasını, üyelerinin milletvekilliğinden çıkarılmasını istediler.

1910 Tunaya, *age.*, s. 183-230,245-364, 382-398, 472-493, 536-543,

1911 Güneş, *age.*, s. 169; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1978, s. 177-185.

Bu baskılar karşısında Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası yöneticileri 1 Şubat 1921'den itibaren çalışmalarını durdurduklarını bir bildiri ile açıkladılar. Nazım, Şeyh Servet ve Mehmet Şükrü Beyler, hükûmeti yasadışı yollardan devirmeyi amaçladıkları gerekçesiyle İstiklal Mahkemesine verildiler. Tokat Milletvekili Nazım Bey Hıyanet-i Vataniye Yasası'nın 2. maddesi uyarınca 15 yıl hapse mahkûm edildi (9 Mayıs 1921).

Sakarya Muharebesi'nin zaferle bitmesinden sonra ülke içinde ve dışında gücünü iyice pekiştirmiş olan TBMM hükûmeti, Mayıs ayında hükûmeti devirmek suçuyla tutuklanan sol düşünceli kişiler için bir af çıkardı. Hapisten kurtulan bu kişiler kısa süre sonra tekrar örgütlenmeye yöneldiler. 18 Mart 1922'de çıkarmaya başladıkları, *Yeni Hayat Dergisi* ile kamuoyu oluşturmaya çalıştılar. III. Enternasyonale bağlı olduklarını açıkladılar fakat fırkayı canlandıramadılar. İcra Vekilleri Heyeti başkanı olan Rauf Bey 21 Temmuz'dan itibaren sosyalistlerin çalışmalarını yasakladı. 2 Ekim 1922'de de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası tümüyle kapatıldı.

8.5.7.2. Türkiye Komünist Fırkası

Rusya'da Bolşevik Devrim sonunda Sosyalist temellere dayanan yeni bir düzen kurulmuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisi açılınca ilk ilişki Sovyet Rusya ile kurulmaya çalışıldı. Sovyet Rusya'da emperyalizme savaş açan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetiyle iyi ilişki kurmayı çıkarlarına uygun buldu. İki ülke arasında kurulan iyi ilişkiler Sosyalist düşüncenin Anadolu'da yayılmasına yol açtı. 1920 sonbaharında Anadolu'da göz ardı edilemeyecek kadar gelişmiş bir "Bolşevik" kitle oluştu. Hükûmet bu kitleyi denetimi altına almak istedi.

Zira bu sırada bazıları komünist bir fırka kurarak Anadolu'da sosyalist bir düzene geçmenin mücadelesini veriyorlardı. Oysa "millet, meclis ve hükûmet" böyle bir düzen yanlısı olarak gözükmüyordu. Hükûmet, dış etkilerle ülkenin kimi yerlerinde hissedilen sosyalist hareketlenmeleri önlemek, hükûmete muhalif sol güçleri denetim altına almak, emperyalist düşmana karşı verilecek savaşta Sovyetlerin yardımını daha da artırabilmek için, 18 Ekim 1920'de Türkiye Komünist Fırkası adı altında bir parti kurdu.¹⁹¹² 9 kişilik kurucu heyeti, 30 kişilik "Merkez Umumisi" olan fırkanın üyeleri arasında Hakkı Behiç Bey, İhsan Bey (Cebelibereket), Refik Bey (Konya), Eyüp Bey (Eskişehir), Tevfik Rüştü Bey, Mahmut Esat Bey, Yunus Nadi Bey, Kılıç Ali Bey, Süreyya Bey gibi Türkiye Büyük Millet Meclisinin aktif üyeleri yanında Millî Mücadele'nin asker kadrosunda önemli yerleri bulunan Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet ve İsmet Beyler de vardı. İşte bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, fırkayı kuran kişileri "en kıymetli, en namuslu, en vatanperver" kimseler olarak nitelemişti. Türkiye Komünist

1912 Güneş, age., s. 168 vd; Tunçay, age., s. 163.

Fırkası, Rusya'da olduğu gibi Anadolu'da da işçinin önderliğinde proletarya diktatörlüğüne dayanan bir komünizim kurmayı amaçlamamaktadır. Türkiye Komünist Fırkası, Anadolu'nun ve Türk ulusunun koşulları farklı olduğu için Türkiye'ye özgü yukarıdan gelen kanlı olmayan bir komünizmi benimsemiştir.

III.Enternasyonel'e bağlı olduğu ilan edilen bu fırkayı *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Anadolu'da Yeni Gün* gazeteleri desteklemiştir.

8.6. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921)*

Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan 1920'de açılmasıyla ülkede İstanbul'un işgali üzerine ortaya çıkan yasama organı yokluğundan kaynaklanan iktidar boşluğu giderilmiştir. TBMM'nin, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın yayımlandığı genelge gereğince yapılan seçimler sonrasında toplanması, her ne kadar Kanun-i Esasi'de karşılığı bulunmayan bir durum gibi görünse de konuya meşru müdafaa penceresinden bakıldığında yasal ve meşru bir adımdı.

I. TBMM, olağanüstü yetkilere sahip bir parlamento olarak toplanmasının ve tanımlanmasının bir sonucu olarak Mustafa Kemal Paşa'nın öngördüğü biçimde, ilk günden son gününe kadar kurucu bir iktidar gibi çalışmıştır. I. TBMM'nin toplandığı günlerde yaşanan askerî ve siyasi gelişmeler, hem hızlı karar alınmasını hem de güçlü bir temsil makamının oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu durum meclis üstünlüğü anlayışının bir parçası olarak yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de toplanmasının, askerî, siyasi, sosyal ve ekonomik bağlamda erken ve etkili kararlar alınmasının yolunu açmıştır. Bu süreçte ülkenin geleceğiyle ilgili kararlar alınmış, kanunlar çıkarılmış ve hatta anayasal bir düzen kurulmuştur.

Aynı dönemde İstanbul'daki Meclis-i Mebusanın dağıtılmış olması, TBMM'yi yasama konusunda güçlü kılarak, olağanüstü bir dönem yaşanması ve Osmanlı hükûmetinin Millî Mücadele karşıtı politika izlemesi, Meclisin yürütme yetkisini de bünyesinde toplaması zorunluluğunu doğurmuştur. Meclisin açıldığı günlerde İstanbul'da bir parlamento yoktu ama hükûmet görev yapıyordu. Hem de bu hükûmetin başında Anadolu hareketine son derece mesafeli yaklaşan ve millî hareketin düşmanı olan Damat Ferit Paşa vardı. Bu nedenle yürütme yetkisi konusunda ülkede beliren ikiliği ortadan kaldırmak, TBMM'nin acilen çözmesi gereken konulardan biri, hatta en önemlisi olmuştur.

İlk olarak 25 Nisan'da geçici yürütme organının teşkiline dair karar alınmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın doğal başkanlığında Muvakkat İcra En-

* Prof.Dr. Temuçin F. Ertan, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, tfertan@ankara.edu.tr

cümeni kurulmuştur.¹⁹¹³ Bir hafta kadar sonra ise bu kez, 2 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun kabul edilmiştir.¹⁹¹⁴ Böylece İcra Vekiller Heyeti hukuki ve kalıcı bir statü kazanmıştır. Aynı zamanda Meclis hükûmeti sistemi ve kuvvetler birliği ilkesi somutlaşmıştır.¹⁹¹⁵ Bu arada 30 Nisan'da Avrupalı devletlere Meclisin açılışı duyurulurken, İstanbul hükûmetinin yaptığı ve yapacağı antlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tanınmayacağı da bildirilmiştir. Bu açıklamalarla TBMM'nin içte olduğu kadar dışta da Türk ulusunun temsil makamı olduğu gösterilmiştir.

TBMM'nin Osmanlı hükûmetinin etkinliğini kırmak için aldığı önlem bununla sınırlı kalmamıştır. TBMM, hem yasama hem de yürütme yetkilerini kendi bünyesinde toplamak ve bu konuda çıkabilecek otorite karşıtı hareketleri engellemek amacıyla Mayıs 1920'de İstanbul hükûmetinin yapmış olduğu işlemleri 16 Mart 1920 tarihi itibarıyla geçersiz sayarken, İstanbul ile evrak alışverişini ve resmî haberleşmeyi de yasaklamıştır. TBMM'nin toplanmasının üzerinden henüz iki ay geçmeden aldığı kararlar ve çıkardığı kanunlar, onun yasama kadar, yürütme yetkilerini de başka bir kurumla paylaşmayacağını göstermesi açısından önemlidir.

Bu arada TBMM'de alınan kararların yasal bir dayanağının olmaması sorunu da giderilmeye çalışılmıştır. 5 Eylül 1920'de çıkarılan Nisab-ı Müzakereler Kanunu ile TBMM'nin çalışma düzeninin belirlenmesi yolunda önemli bir adım atılmış, oturumların başlaması ve kanunların kabulü konusundaki yasal boşluk giderilmiştir.¹⁹¹⁶

Alınan kararlar ve çıkarılan kanunlar, TBMM'nin anayasal bir düzenin parçası olması zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Her ne kadar Kanun-i Esasi açıkça reddedilmemişse de TBMM'nin Osmanlı anayasal düzeninin bir gereği olarak toplanmadığı ve bu yönde kararlar almadığı gerçektir. Çünkü TBMM, kurucu iktidardı ve meşruiyetinin kaynağını ulusun bizzat kendisi oluştuyordu.

Bununla birlikte TBMM'nin hem yeni seçilen hem de İstanbul'dan gelen üyelerinin hemen hepsi II. Meşrutiyet Dönemi'nin anayasal ve parlamenter geleneğinden geliyordu. 23 Nisan 1920'de bir parlamento toplanmış ve yasama konusundaki eksiklik giderilmişti ama yukarıda da değinildiği gibi bu yeni meclisin yetkilerini kullanırken Kanun-i Esasi'ye dayanmadığı bir gerçektir. Kurucu Meclis niteliği taşıması, önceki yasal mevzuata bağlı kalmaması sonucunu doğurmakla birlikte, asıl olarak kendi anayasal düzenini

1913 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, C 1, s. 55-61.

1914 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, C 1, s. 186.

1915 Bülent Tanör, *Türkiye'de Anayasal Gelişmeler (1789-1980)*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 81.

1916 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, C 3, s. 351-357.

kurması da gerekiyordu.

Yeni anayasayla ilgili olarak ilk somut adım 1920 yılının Eylül ayında atılmıştır. Siyasal rejim tartışmalarının devam ettiği sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmasının ürünü olan 31 maddelik Halkçılık Programı, İcra Vekilleri Heyeti tarafından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası olarak 13 Eylül 1920'de Meclise sunulmuştur.¹⁹¹⁷

18 Eylül 1920'de TBMM'de okunmasından sonra, genel kurula sunulan metnin kanun ya da hükûmetin siyasi programı olup olmadığı, hukuki nitelik ve içeriği konusunda yapılan tartışmalar sonucunda 31 maddelik metin, Encümen-i Mahsus adında özel ve geçici bir komisyona gönderilmiştir.¹⁹¹⁸ 25 Eylül'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu layihasını tetkik edecek geçici bir komisyonun seçimi yapılmış¹⁹¹⁹ ve bu komisyonun hazırladığı raporun görüşülmesine 18 Kasım 1920 tarihli birleşimle başlanmıştır.¹⁹²⁰

Yaklaşık iki ay süren Meclis görüşmelerinden sonra 20 Ocak 1921 tarihinde 85 sayılı Kanun, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla kabul edilmiştir.¹⁹²¹ Görüşmeler sırasında Mustafa Kemal Paşa, Kanun-i Esasi'nin yürürlükte olduğunu, bununla birlikte üçte iki çoğunlukla Kanun-i Esasi'nin maddelerinin değiştirilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca TBMM'nin bir kurucu meclis özelliğine sahip olduğunu ve var olan anayasanın kaldırılıp yerine yenisinin koyulabileceğini de sözlerine eklemiştir.¹⁹²²

Meclis tarafından kabul edilen 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 23 madde ve 1 ek maddeden oluşmuştur. Anayasanın birinci maddesi *Hâkimiyet bilâkaydû şart milletindir, İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir* şeklinde düzenlenmiştir.¹⁹²³ Bu hükme göre egemenliğin sahibinin bir şahıs veya bir ailede değil, artık millette olduğu vurgulanmış ve millî egemenlik teorisine dayalı yönetim anlayışı kabul edilmiştir. Yasama ve yürütme kuvveti milletin tek ve değişmez temsilcisi olan TBMM'de toplanmıştır. Anayasanın üçüncü maddesinde Türkiye Devleti'nin artık kurulduğu ve TBMM tarafından idare olunacağı belirtilmiştir.

Meclis hükûmeti sistemi ve katı kuvvetler birliği, 1921 Anayasası'nın en

1917 Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008, s. 19; Halkçılık Programı için bk. İsmail Arar, **Atatürk'ün Halkçılık Programı**, Baha Matbaası, İstanbul 1963, s. 7-38.

1918 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, C 4, s. 201-209.

1919 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, C 4, s. 322.

1920 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, C 5, s. 407-418.

1921 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, C 7, s. 321-339; **Düstur**, 3. Tertip, C 1, s. 196.

1922 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, C 7, s. 329-330.

1923 Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1985, s. 91-93.

önemli özellikleri arasında yer almıştır. Anayasaya göre, yasama ve yürütme kuvveti TBMM'de toplanmış ve yürütme kuvvetinin de Meclis'in bünyesinden çıkan İcra Vekilleri Heyetinde olması kabul edilmiştir. Buna göre Meclis yürütme görevini, kendi içinden seçtiği üyelerden oluşacak Vekiller Heyeti üzerinden yerine getirmiştir. Vekillerin (Bakanların) Meclis tarafından tek tek seçilmesi, denetlenmesi ve istenildiği zaman değiştirilmesi söz konusudur. Buna karşın İcra Vekilleri Heyetinin, Meclise karşı kullanabileceği herhangi yaptırım aracının bulunmaması ve bir devlet başkanlığı makamının oluşturulmaması, hatta teorik olarak devlet başkanının hala Padişah olması,¹⁹²⁴ Hükûmeti yetki bakımından Meclis karşısında zayıf bırakmıştır. Meclis, kuvvetler birliği ve Meclis Hükûmeti Sisteminin bir gereği olarak Bakanları yönlendirmiş, denetlemiş ve hatta gerektiğinde azledip yerine yerilerini seçmiştir.¹⁹²⁵

1921 Anayasası ile yasama ve yürütme kuvvetleri Mecliste toplanırken, yargı ile ilgili herhangi bir düzenlemeye gidilmemiştir. İstiklal Mahkemelerinin kuruluşu bu konuda örnek teşkil etmiştir. Üyelerinin Meclis tarafından ve milletvekilleri içinden seçildiği bu mahkemeler, kuvvetler birliği içerisine yargının da katılması şeklinde yorumlanmıştır.¹⁹²⁶ Bu durum yargı yetkisinin de Mecliste olduğu şeklinde bir görüşü egemen kılmıştır.

1921 Anayasasının toplam 14 maddesi, il ve nahiyeler üzerinden, yerinden yönetim konusuna ayrılmış ve bu şekilde yerel katılım ve yerel demokrasi anlayışı kuvvetlendirilmiştir.¹⁹²⁷ Anayasada vilayet, kaza, nahije idareleri ile genel müfettişlikler konusunda çeşitli hükümler yer almıştır.¹⁹²⁸ Buna karşılık anayasada kişi hak ve özgürlükleri ile ilgili herhangi bir hüküm yoktur. Kanun-i Esasi'de bulunan kişisel hak ve özgürlükler ile ilgili hükümler, 1921 Anayasası döneminde de geçerli olmuştur. Bir başka deyişle 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasına kadar geçen süre için iki anayasalı dönem denilebilir.

Diğer hükümlere bakıldığında; Büyük Millet Meclisinin seçiminin iki yılda bir yapılacağı; seçilen üyelerin üyelik süresinin iki yıl olduğu ve bunların yeniden seçilebileceği de anayasada yer almıştır. Yine Büyük Millet Meclisi üyelerinin her birinin, kendini seçen ilin ayrıca vekili olmayıp bütün ulusun vekili olduğu hükmüne de yer verilmiştir.¹⁹²⁹ Öte yandan din emirle-

1924 Resmî anlamda devlet başkanlığı makamı yok gibi görünse de 1921 Anayasası ile devlet başkanına ait olması gereken bazı görevler Meclis Başkanına verilmiştir. Bir başka deyişle devlet başkanlığı fiilen Meclis Başkanı tarafından yürütülmüştür. Özbudun, *age.*, s. 66.

1925 Tanör, *age.*, s. 259; Özbudun, *age.*, s. 51-55.

1926 Tanör, *age.*, s. 261.

1927 Tanör, *age.*, s. 263.

1928 Kili-Gözübüyük, *age.*, s. 92-93.

1929 Kili-Gözübüyük, *age.*, s. 91.

rinin (Ahkâm-ı Şer'iyenin) yerine getirilmesi; yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması ve savaş kararı verilmesi gibi temel hakların Büyük Millet Meclisine ait olduğu da vurgulanmıştır.¹⁹³⁰

1921 Anayasası 1924 yılına değin bazı değişikliklerle yürürlükte kalmıştır. Geçen süre zarfında en önemli değişiklikler 29 Ekim 1923 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesi olarak da bilinen bu değişikliklerle yeni rejimin adı konulmuştur. Ancak söz konusu değişiklikler sadece rejimle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda devletin dayandığı esaslar ve başkent Ankara olduğuna dair hüküm de eklenmiştir.¹⁹³¹

1930 Kili-Gözübüyük, **age.**, s. 92.

1931 Kili-Gözübüyük, **age.**, s. 103.